CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı

SOSYAL DIŞLANMANIN ENGELLİ KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatih YILDIZ

Sivas
Ekim 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı

SOSYAL DIŞLANMANIN ENGELLİ KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatih YILDIZ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ziynet BAHADIR

Sivas
Ekim 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite:	**: Cumhuriyet Üniversitesi**
Enstitü	**: Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Ana Bilim Dalı	: Sosyoloji
Bilim Dalı	**: Genel Sosyoloji ve Metodoloji**
Tezin Başlığı	**: Sosyal Dışlanmanın Engelli Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi**
Savunma Tarihi	**: 06.10.2017**
Danışmanı	**: Yrd. Doç. Dr. Ziynet Bahadır**

	Unvanı - Adı Soyadı	**İmza**
Jüri Başkanı	**: Prof. Dr. Ali Erkul**	
Üye	**: Doç. Dr. Ali Esgin**	
Üye	**: Yrd. Doç. Dr. Ziynet Bahadır**	

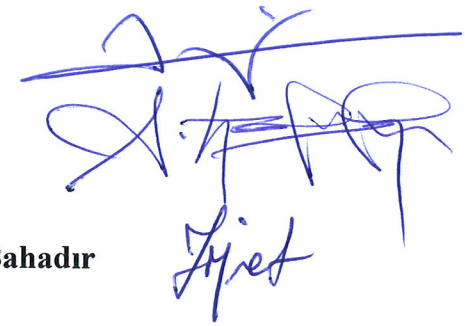

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Fatih Yıldız tarafından hazırlanan "Sosyal Dışlanmanın Engelli Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi" başlıklı tez, kabul edilmiştir. …./…./…….

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümleri doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

31./10./2017

İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın tamamlanmasında yardımlarını ve emeğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ziynet BAHADIR'a çok teşekkür ederim. Ayrıca Prof. Dr. Ali ERKUL'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet MAZLUM'a, Doç. Dr. Ali ESGİN'e, Cengiz ÜÇTAŞ'a, Ayşe ÜÇTAŞ'a, Gülsüm ALGEDİK'e, Meral YUVACI'ya, Mustafa EPİK'e, Halil GEÇKİL'e, Seda PAK'a, Nihat ALDIM'a, Necdet ARSLAN'a, Aysen PUĞAÇA'ya, Tuba SÜDÜPAK'a, Yavuz GÖÇİL'e, Furkan BOZYİĞİT'e, arkadaşlarıma ve aileme manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**

KISALTMALAR ..... **iii**

TABLOLAR DİZİNİ ..... **v**

ÖZET ..... **vii**

ABSTRACT ..... **ix**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **5**

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE **5**

1.1. Engellilik Tanımlamaları 5

1.1.1. Engelliliğe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar 7

1.1.1.1. Medikal/Tıbbi Model ve Engellilik 7

1.1.1.2. Sosyal Model ve Engellilik 8

1.1.2. Engelliliğin Tarihi Gelişimi 9

1.2. Sosyal Dışlanma Tanımlamaları 20

1.2.1. Sosyal Dışlanmaya İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar 23

1.2.1.1. Sosyal Dışlanmaya İlişkin Üç Model 23

1.2.1.1.1. Yeniden Dağıtımcı Model 23

1.2.1.1.2. Sosyal Bütünleşmeci Model 24

1.2.1.1.3. Alt Sınıflar ve Ahlak Modeli 24

1.2.1.2. Sosyal Dışlanma ve Üç Paradigma 25

1.2.1.2.1. Dayanışma Paradigması 25

1.2.1.2.2. Uzmanlaşma Paradigması 25

1.2.1.2.3. Tekelleşme Paradigması 26

1.2.2. Sosyal Dışlanmanın Tarihi Gelişimi 26

İKİNCİ BÖLÜM 31

SOSYAL DIŞLANMA VE ENGELLİ KADIN 31

2.1. Araştırmanın Amacı 31

2.2. Araştırmanın Önemi 31

2.3. Araştırmanın Yöntemi 31

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları 33

2.5. Sosyal Dışlanmanın Engelli Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi 33

2.5.1.Sosyal Dışlanma Açısından Engelli Kadın İstihdamına Feminist Bakış 33

2.5.2.Engellilerin İstihdam Alanından Dışlanmasına Karşı Koruma Sistemleri 60

2.5.2.1. Engellilerin Çalışma Hayatına Girmeden Önce Korunması 60

2.5.2.1.1. Tıbbi Tedavi ve Rehabilitasyon 60

2.5.2.1.2. Sosyal Rehabilitasyon 61

2.5.2.1.3. Mesleki Rehabilitasyon 62

2.5.2.2. Engellilerin Çalışma Hayatına Girerken Korunması 62

2.5.2.2.1. Mecburi Kota Uygulaması 63

2.5.2.2.2. Korumalı İşyeri 65

2.5.2.2.3. Evde Çalışma Yöntemi 67

2.5.2.2.4. Kişisel Çalışma Yöntemi..... 68

2.5.2.2.5. Kooperatif Çalışma Yöntemi 68

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 71

KAYNAKÇA 77

ÖZ GEÇMİŞ..... 91

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

Akt. : Aktaran

BM : Birleşmiş Milletler

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

JAP : Ortak Değerlendirme Belgesi

ÖİB : Özürlüler İdaresi Başkanlığı

SHÇEK : Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

UNDP : Birleşmiş Miletler Kalınma Programı

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı

UNICEF : Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu

WHO : Dünya Sağlık Örgütü

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Bitirilen Eğitim Düzeyinin Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı (6+yaş) 41

Tablo 2: Engellilerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı 43

Tablo 3: Nüfusun İşgücüne Katılma Oranları 45

Tablo 4: Engelli Nüfusun İşgücüne Katılma Oranları 46

Tablo 5: Engellilerin Yaşadıkları Yerdeki Fiziksel Çevre Düzenlemelerinin, Engelli Bireyin Kullanımına Uygun Olup Olmadığı Hakkındaki Düşüncelerinin Engel Türüne Göre Oranları 49

ÖZET

Kadının engelli olmasına sosyolojik bir boyuttan bakmayı amaçlayan bu çalışma, engelli kadının istihdam edilme boyutundaki vurgulara odaklanmıştır. Engelli kadınların istihdam sorunlarının ele alınması; kadınların erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini savunarak, onların toplumsal hayatta dezavantajlı durumunu değiştirmeyi amaçlayan feminist hareket açısından önemlidir. Çünkü feminist hareket ile engellilik hareketi toplumda var olan baskılara ve sosyal dışlanmaya karşı koyabilmek için örgütlenmişlerdir. Toplumumuzda, hem kadının hem de engelli kadının evden dışarı çıkması istenmemektedir. Bu bakımdan bu iki düşünceyi de bir potada ele almak ve sorunları ayrı ayrı değil de birlikte değerlendirip çözüme kavuşturmak daha kolay olacaktır. Bu açıdan her iki hareket için de istihdam sorunu büyük önem arz etmektedir.

Engelli istihdamı konusunda ülkemizde bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunların başında; temel eğitim, mesleki eğitim, iş yerlerindeki fiziksel çalışma koşulları vb. gelmektedir. Ülkemizde engellilerin, mesleki eğitim yönünden yetersiz bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi de mesleki eğitimlerin istihdam odaklı olmayışıdır. Bu nedenle engelli kadınlar kamusal alana dahil olamamakta, ihtiyaçlarını karşılayamamakta ve toplumsal hayatla bütünleşememekte kısaca sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar.

Engelli kadının istihdam sorunu eğitimle bağlantılıdır. Ailelerin engelli kızlarının ‘kendini kurtaracak kadar okusun yeter’ anlayışı ile hareket etmesi nedeniyle engelli kızlar, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Bu duruma her ilde engelliler için bir meslek lisesinin olmaması da eklenince engelli kadının eğitim hakkını kullanmasını güçleştirmektedir.

Eğitim ile ilgili olarak yaşanan bu eksiklikler kadının istihdamı konusunda da bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Eğitim düzeyi ve niteliklerinin düşük olmasının yanı sıra istihdam konusundaki politikaların yetersizliği, toplumun ve işverenlerin engelli kadına karşı olumsuz önyargı ve tutumları, vb. engelli kadın istihdamını olumsuz etkileyen etmenlerdir. Dolayısıyla engelli kadın yaşadığı toplumla bütünleşememekte ve sosyal olarak dışlanmaya maruz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, engelli kadın, feminizm, istihdam, sosyal dışlanma.

ABSTRACT

This study, which aims to look at a sociological aspect of women's disability, focuses on the emphasis on employment of disabled women. Addressing the employment problems of women with disabilities is crucial to feminist action aimed at changing their disadvantages status in social life, arguing that women should have equal rights and freedoms with men. Because the feminist movement and the disability movement are organized in order to resist the oppressive and social exclusion in society. Both women and disabled women are not required to go out of the house in our society. So it would be easier to take these two thoughts together in one pot and solve the problems together rather than separately. In this respect, the problem of employment is of great importance for both movements.

There are some problems with disability employment in our country. At the beginning of these problems; Basic Education, Vocational Training, Physical Working Conditions in the work place etc. It is seen that in our country in general, disabilities have an inadequate structure in terms of vocational education. The main reason for that vocational training is not employment-focused. For this reason, disabled women cannot be involved in the public sphere, cannot meet their needs and cannot integrate with social life. In short, they are exposed to social exclusion.

The problem of employment of disabled woman is associated with education. Girls with disabilities are not able to make enough use of educational opportunities because their parents act with the understanding that 'enough to read to save themselves' this also makes it difficult for disabled women to use the right to education, in addition to the fact that there is no vocational school for the disabled in every city.

These deficiencies related to education bring some difficulties to the employment of women. In addition to the low level of education and qualifications, inadequate policies on employment, negative prejudices and attitudes of society and employers towards disabled women etc. are the factors that negatively affect the employment of women with disabilities. Therefore, disabled women are being socially excluded because they cannot integrate with the society they live in.

Keywords: Woman, Woman with disabilities, Feminism, Employment, Social Exclusion.

GİRİŞ

Bu çalışma, sosyal dışlanma kavramından hareket ederek engelli kadının istihdam edilmesinde karşılaştığı sorunları ele almıştır. Kadın sorunlarının çözümünde istihdamın önemli bir yeri vardır. İstihdam edilme, kişinin ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı gibi toplumsal bütünleşmesini de sağlamaktadır. Ancak kadının istihdam edilmesine geleneksel bakış açısı günümüzde güncelliğini hala korumaktadır. Toplumun geneli açısından kadın için öngörülen öncelikli rol eş ve annelik olarak görülmektedir. Dolayısıyla istihdam alanında kadın ikincil bir konuma itilmiştir. Bu sorunu dile getiren feminizm, kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığını ve kadının sosyal dışlanmasınıazaltmak için mücadele etmiştir. Bu ayrımcılığın ortadan kalkması için kadınların öncelikle eğitim haklarından yeterince yararlanmaları gerekmektedir. Feminist hareket bu konuda başarı sağlamak için çeşitli kampanyalar yürütmektedir.

Feminist hareketin ayrımcılık, fırsat ve olanak eşitliği vb. konulardaverdiği mücadeleyi engelli hareketi de vermektedir. Ancak engelli hareket feminizmin mücadelesi kadar etkili olamamıştır. Bunun nedeni ise feminist hareketin mücadele deneyimi engelli hareketin mücadele deneyiminden fazla olmasıdır. Dolayısıyla feminist hareket, sürdürdüğü mücadele içine engelli kadınların da sorunlarını ele aldığında, kadın sorunlarının çözümü konusunda daha fazla başarı sağlanabilir. Böylece engelli kadının, toplumla bütünleşmesi sağlanarak yaşadığı sosyal dışlanma sorunu azaltılabilir.

Doğuştan ya da sonradan oluşan nedenlerle engelli olan kadınlar birçok sorunla karşı karşıya gelmektedir. Fiziki engellerin günlük yaşamı zorlaştırması, temel eğitimin ötesine geçememeleri, ilköğretim düzeyinde temel eğitim veren engelli okullarındaki çeşitli yetersizliklerin (bazı ders araç ve gereçlerinin yetersiz oluşu, braille kabartma yazılı ve sesli materyallerin yetersizliği, vb.) olması örnek olarak belirtilebilir. Eğitimle ilgili olarak yaşanan bu eksikler engelli kadınların istihdamı konusunda ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Yeterli düzeyde eğitim alamayan engelli kadın, kültürel, sosyal, ekonomik ve daha birçok haklarından yararlanamayacak ve yaşadığı toplumla bütünleşemeyecektir.

Engelli kadınların toplumla bütünleşmesinin önündeki en büyük engel istihdam sorunudur. Genelde engellilerin özelde ise engelli kadınların gerek temel eğitimin ötesine geçememeleri gerekse işverenlerin engellilere yönelik olumsuz tutumları onların istihdamını zorlaştırmaktadır. Çünkü mesleki eğitim alamayan engelliler, işverenler tarafından tercih edilmemektedir. Ayrıca engellilerin özellikle de engelli kadınların iş verimini düşüreceği düşünülmektedir. Oysa engellilere özelde ise engelli kadınlara mesleki eğitim verilerek gelir getiren bir işte çalışmaları sağlanabilir. Böylece engelli kadınlar; toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilecek, kendilerini değersiz ve işe yaramaz olarak görmeyecek, toplumsal hayattan bağlarını koparmayacak ve sosyal dışlanmayı yaşamayacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde engellilik kavramının ne olduğu açıklanacak, engellilikle ilgili aynı anlamda kullanılan farklı olan kavramlar üzerinde durulacak ve genel bir tanım yapılmasında güçlük yaşandığı belirtilecektir. Engelli tanımlarının yasalara, yönetmeliklere, örgütlere göre farklı şekillerde yapıldığı ve her yasa ve yönetmeliğe göre ise tanımın değiştiği belirtilecek ve bu bakımdan da bu tanımların kaçınılmaz olarak bazı eksiklikleri de içereceği vurgusu yapılacaktır. Engellilik, yeteneklerdeki ve güçteki sınırlanmışlık ya da eksiklik durumu olarak tanımlandıktan sonra engellilikle ilgili en çok bilinen kuramsal yaklaşımlar olan medikal/tıbbi ve sosyal model üzerinde durulacak, bu modellerin engelliliğe bakış açıları incelenecektir. Tarihsel süreçte engelliler ele alınacak ve geçmişten günümüze kadar engellilerle ilgili yapılan yasal düzenlemeler belirtilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde ayrıca sosyal dışlanma kavramı üzerinde durulacaktır. Bu kavramla aynı anlama gelen farklı kavramlar belirtilecek, sosyal dışlanmanın literatürdeki değişik tanımları açıklanacak, sosyal dışlanma kısaca kişinin yaşadığı toplumla bütünleşememesi olarak ele alındıktan sonra sosyal dışlanmayla ilgili kuramsal yaklaşımlar üzerinde durulacak ve bu yaklaşımların sosyal dışlanmaya bakış açıları incelenecektir. Ayrıca sosyal dışlanmanın tarihi gelişimi ele alınacak ve geçmişten günümüze kadar sosyal dışlanma kavramının içerdiği anlamlar belirtilecektir.

İkinci bölümde engelli kadınların çalışma hayatında yaşadığı sorunlar yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile ele alınacaktır. Hazırlanan görüşme formu

sorularıyla Sivas il merkezinde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen engelli kadınların düşünceleri aktarılacaktır. Ayrıca bu bölümde sosyal dışlanma açısından engelli kadınların istihdamı değerlendirilecek, toplumsal statülerinin düşük olması, her türlü istismara (fiziksel, cinsel vb.) açık olması, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamaması, gelir getiren bir iş bulmakta zorlanması, iş bulduğunda da çalışma yaşamında ayrımcılığa uğraması, gibi birçok konunun hem kadınlar hem de engelli kadınlar açısından karşılaşılan temel sorunlar olduğu vurgulanacaktır. Ayrıca bu bölümde engelli kadınların neden çalışma hayatına girmeleri gerektiği vurgusu açıklanacak, engelli kadınların istihdam öncesi ve sonrasında sosyal dışlanmaya maruz kalmamaları için bazı koruma sistemlerinden bahsedilecek ve konuya ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Sonuç ve değerlendirme kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Engellilik Tanımlamaları

Engellilikle ilgili farklı kaynaklarda aynı anlama gelen bazı kavramlar kullanılmaktadır. Bunlar arasında en sık rastlanılanları ise engelli, özürlü ve sakat kavramlarıdır. Ancak engelli, özürlü ve sakat kavramlarından hangisinin kullanılması gerektiği ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı düşünceler bulunsa da günümüzde daha çok engelli kavramı kullanılmaktadır. Çünkü sakat ve özürlü kavramları, içerdiği anlam bakımından daha sert ve toplumdan soyutlayıcı bir durumu ifade ederken, engelli kavramı bazı yeteneklerin kaybedilmesini ifade eden daha yumuşak bir kavramdır.

Engelliliğin literatürde farklı tanımları bulunmaktadır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliği şu şekilde tanımlamıştır:

1. Yetersizlik (Impairment): Sağlık bakımından psikolojik, fizyolojik ve anatomik (fiziksel) yapı veya fonksiyonlardaki eksikliği ve anormalliği ifade eder.
2. Özürlülük (Disability): Bir aktiviteyi normal tarzda veya normal kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirmekteki kısıtlılık veya yetersizliktir.
3. Engellilik (Handicap): Bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesidir (Akt. Arslan, Kutsal 1999:104).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre Ek 3447 nolu ve 9 Aralık tarihli Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi'nin 1. maddesinde engellilik, "kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri (bedensel ya da sonradan olma) herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar" olarak tanımlanmıştır (Akt. Karataş 2002b:43-44).

2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurulu Kanunu 3. maddesinin c fıkrasında engelli, "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi" olarak tanımlanmıştır (Akt. Çınarlı 2010: 25; Subaşıoğlu 2008:402).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise engelliliği çalışma hayatına katılabilme açısından tanımlamaktadır. ILO'ya göre " fiziksel ve yeteneklerin azalması sonucu, uygun bir işi elde etme veya koruma imkanını ileri derecede kaybeden kişiye özürlü denilmektedir" (Akt. Murat 2009:28). 1983 yılında ILO; engelli tanımını yeniden ele almış ve engelliyi, "fiziksel ve noksanlık sonucu uygun bir işi sağlama, o işi koruma ve bu işte ilerleme ihtimalleri önemli bir biçimde azalmış bir kişi" olarak tanımlamıştır (Akt. Murat 2009:28). Ülkemizde ise 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda "sürekli olarak çalışma gücünden en az %40 oranında yoksun olanlar ve sakatlığın görevini yapmasına engel olmadığı, resmi sağlık kurulu raporuyla belirlenenler" engelli sayılmaktadır (www.hayatadahiliz.biz). Ancak yapılan yeni düzenlemelerle engellinin tanımı yeniden gözden geçirilmiş ve daha kapsamlı hale getirilmiştir. Daha önceden engelli "bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinde belirli oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu ve bozukluğu sonucu, toplumsal rolünü gerçekleştirebilmesi için bakım, rehabilitasyon ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi" olarak ele alınırken; bugün "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi" olarak tanımlanmaktadır (Seyyar 1999:1).

Belirtilen tanımlarda bireyin fiziksel özelliklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca engelli tanımları; yasalara, yönetmeliklere, örgütlere göre farklı şekillerde yapılmış ve her yasa ve yönetmeliğe göre ise tanım değişmiştir. Bu bakımdan bu tanımlamalar bazı eksiklikleri de içerecektir. Kısaca genel bir engelli tanımı belirtmek gerekirse engellilik, kişideki sınırlandırılmışlık ya da eksiklik durumudur. Başka bir deyişle Burcu'nun da ifade ettiği gibi engellilik, "bireyin belirli aktivitelerini yerine

getirmesini ve sosyal yaşamdaki rollerini oynayabilmesini sağlayan ideal-normal kapasitenin dışında olmaktır" (Burcu 2002:85). Başka bir ifadeyle engelli, tedavisi mümkün olmasa da rehabilitasyon hizmetleriyle çeşitli aktiviteleri yerine getirebilecek kişi olarak kabul edilmektedir.

1.1.1. Engelliliğe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Engelliliğe çeşitli dönemlerde farklı yaklaşıldığından konuya ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Engellilikle ilgili en çok bilinen kuramsal yaklaşımlar medikal/tıbbi model ve sosyal modeldir.

1.1.1.1. Medikal/Tıbbi Model ve Engellilik

Engellilikle ilgili ilk yaklaşım olan medikal model, engellilerin fiziksel ve biyolojik durumuyla ilgilenmektedir. Başka bir ifadeyle medikal model, engelliliği hastalıktan kaynaklanan fizyolojik bir bozukluk olarak görmektedir. Medikal model bu bozuklukların giderilmesinde ise "doktorları, hemşireleri, terapistleri, sosyal hizmet uzmanlarını ve diğer bakım profesyonellerini hastaların yaşamlarına doğrudan yardımcı olan kişiler" olarak görmektedir (Çıbık, Aydemir, Özel 2005:95).

Medikal model engelli kişinin tıbbi bakım ve tedaviye gereksinimi olduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla da bu model engellilerin, "kendi yaşamlarına yönelik kararları verme sorumluluğunu taşıyabilecek kapasitede olmadığını" savunmaktadır. Bu noktada hastalar tedavilerin pasif alıcılarıdır (Arıkan 2001a:21). Çünkü kararları uzmanlar almakta ve hastaları bu karardan haberdar etmektedirler. Dolayısıyla da engelliler tüketici konumunda olacaklardır. Ayrıca engelli olan insanı "kızamık gibi bir hastalığa yakalanmış insan" olarak görmüştür (Winter 2003). Bireyin sadece engelli yönüyle ilgilenen medikal model, engelliyi engelli kılan toplumsal faktörleri ihmal etmiştir. Bu yönüyle medikal model, "… insanları kontrol eden, hatta bunaltan, onları özürlü ve insanlıktan çıkmış olarak ele alan bir politikalar ve prosedürler seti" oluşturmaktadır (Winter 2003). Başka bir ifadeyle bu model engellilerin, "iş bulma, etrafta dolaşma ve toplumda tam bir yurttaş olma konusunda yaşadıkları problemin ana sebeplerinin bireysel sınırlamalar ve özürler olduğunu" öne sürmektedir (Giddens, Sutton 2014:309). Kısaca engelliler, çeşitli engelleri olması nedeniyle toplum içinde engelli olmayan kişilerden ayrı bir konumda değerlendirilmektedir. Ancak engellileri böyle bir değerlendirme birçok sıkıntının yaşanmasına yol

açabilmektedir. Bu sıkıntılar, engellilere ilişkin ötekileştirici, toplumsal hayattan dışlayıcı ve damgalayıcı tutumlar olarak özetlenebilir. Bu nedenle de medikal model eleştirilmiştir.

Özet olarak, medikal modele göre engellilerin karşılaştığı problemler sadece tıbbi problemlerdir. Doğal olarak da bu problemler tıp uzmanları tarafından tedavi edilmeyi gerektirmektedir. Medikal model engelli kişiyi uzmanlar tarafından yapılacak tedaviye boyun eğen, pasif ve kendi hayat sorunlarını kontrol edemeyen biri haline getirmiştir. Bu bakımdan bu görüş çözüm değil sorunun parçası olmuştur. Bu ise zamanla başka bir modelin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

1.1.1.2. Sosyal Model ve Engellilik

Sosyal model, engelliliğin sadece tıbbi bir olay olarak algılanmasını kabul etmemekte ve engelli bireyin topluma katılımını sınırlayan fiziksel ve toplumsal engeller üzerinde durmaktadır. Bu nedenle "bu model baskıcı olmak yerine özgürlükçü, toplumdan dışlama yerine dahil edilmeyi temel alacak şekilde tasarlanmıştır"(Winter 2003). Bu görüşe göre insanın herhangi bir engeli olabilir ancak İl'in de belirttiği gibi "birey engeli/özrü odak alınarak tanımlandığında olay sosyal bir olgu olmaktan çıkıp bireysel bir olgu haline dönüşmektedir" (İl 2001:58). O halde bireyleri engelli olarak niteleyen toplumdur. Başka bir deyişle sorun, engelliden çok toplumun engelliye bakış açısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla da çözümü toplum üretmelidir. Ancak toplumda genellikle engellilerin kendi sorumluluklarını yerine getiremeyeceği düşüncesi hakimdir. Bu hakim düşünce ise engellileri kendi sorunlarını çözebilme konusunda örselemektedir. Durum böyle olunca da bireyi engelli duruma getiren engelin kendisi değil, yukarıda da ifade edildiği gibi toplumun engelliye bakış açısı olmaktadır. Arıkan'ın da ifade ettiği gibi "toplum tümüyle işlevsel bir bedene sahip olmayı temel norm kabul ettiği ve buna bağlı olarak çeşitli engeller öne sürdüğü için" kişiler engelli olarak nitelendirilmektedir (Arıkan 2001b:164). Başka bir ifadeyle engellilik, medikal modelin benimsediği gibi 'hastalık' değil bir'insanlık' durumudur (Seyyar 2005:124). Çünkü bu modele göre engellilik, "eksikliğin doğrudan sonucu değil, sosyal kısıtlamaların bir sonucudur"(Winter 2003). Dolayısıyla toplumda var olan sosyal ve fiziki engeller, engellinin toplumdan uzaklaşmasına kısaca sosyal

dışlanmasına neden olmaktadır. Bu duruma ise bedensel engellilerin kullanması için rampa ya da asansörlerin olmaması örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca görme engelliler için kaldırımlara yerleştirilen sarı çizgilerin fiziki engeller düşünülmeden yapılması (sarı çizgiler yerleştirilirken elektrik direklerinin etrafından geçirmek yerine elektrik direği yokmuş gibi devam etmesi) da bir başka örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalar işin ehli tarafından yapılmalı, bu çalışmaları gerçekleştirecek olan kişiler işin nasıl yapılacağına dair bilgilendirilmeli, yapılan çalışmalar gerekli merciler tarafından kontrol edilmelidir. Başka bir ifadeyle yapılacak olan çalışmalar bilinçli ve denetimlerle yürütülürse ortaya çıkarılan iş amacına uygun olacaktır.

Özet olarak, İngiltere'de ortaya çıkmasına rağmen sosyal model, küresel bir etki kazanmıştır. Toplumsal hayata tam katılımın önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayarak engelli insanların politik stratejiye odaklanmalarına olanak tanımıştır (Giddens,Sutton 2014:311). Engellileri engelleyen sosyal ve fiziki engeller, toplumun engellilere yönelik olumsuz tutumları ve engellilerin kendi sorumluluklarını yerine getiremeyeceğine ilişkin hakim düşüncenin varlığı, vb. sosyal modelin gelişmesini hızlandırmıştır. Sosyal model bireyleri engelli hale getiren durumun, onların engelli olmadığını aksine toplumun engelleyici tutumları olduğunu ileri sürmüştür. Kısaca "medikal model özürlülüğe ayırım, farklılık ekseninde bakarken sosyal model bütünleşme, kaynaşma ekseninde bakmaktadır" (Arıkan 2002:7). Dolayısıyla bu anlayış bireylerin yaşadığı toplumla bütünleşmelerine ortam hazırlamıştır.

1.1.2. Engelliliğin Tarihi Gelişimi

Toplumda yaşayan her insanın çeşitli hakları bulunmaktadır. Ancak haklardan yararlanma konusunda engelliler çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bu nedenle engellilerin toplumsal hayatla bütünleşebilmesi için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır.Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde engellilerle ilgili yasal düzenlemelere ve engellilerin toplumsal yaşamda sahip oldukları haklarına bakmakta fayda vardır.

Batı toplumlarında engelliler genellikle ezilmişler ve zulme uğramışlardır. Seyyar bunun sebebinin "toplumların insan sevgisinden uzak sapık düşünce yapısından" kaynaklandığını belirtir (Seyyar 1998). Bu nedenle de engellilerin hayat

mücadelesi diğer insanlara göre daha güç olmuştur. Örneğin engelli olan bireyler[1] yıllarca ölüme terk edilmiş, cadı olarak suçlanmış[2], dilenci yapılmış, engelleriyle dalga geçilerek bir eğlence aracı olarak görülmüş, evlenme ve çocuk sahibi olma gibi haklardan yoksun bırakılmıştır. Başka bir ifadeyle tarihsel süreç içerisinde engellilere karşı son derece olumsuz tutumlar sergilenmiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla engellilik uluslararası platformda tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü var olan engelli nüfusuna milyonlarca engelli nüfusu eklenmiştir. I. Dünya Savaşı'yla birlikte savaşta yaralanan çok sayıda kişinin yaşamlarını engelli olarak sürdürmek zorunda kalmalarından sonra rehabilitasyon kurumları kurulmaya başlanmıştır. "New York'ta 1917'de açılan Sakatlar ve Maluller Enstitüsü, 1919'da açılan Milqeukee Sakatlar Rehabilitasyon Merkezi" ilk açılanlar arasında sayılabilir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:76).II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise "entegrasyon ve normalleştirme" kavramları ortaya atılmıştır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:76). Savaş sonucunda ortaya çıkan işgücü açığı, "yaralanan özürlülerin rehabilite edilmesini gündeme getirmiştir. Böylece "özürlülerin yeteneklerinin farkına varılmaya başlanmıştır" (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:76). Bu ise savaştan çıkan ülkeleri engellilikle ilgili yasal düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir.

1950 yılında Cenova Konferansı'nda engellilerin sosyal rehabilitasyonu tartışılmış ve bu konferansta eğitim, tedavi, mesleki rehabilitasyon ve istihdam

[1] "Eski Yunan yasalarına göre bebeklerin doğumlarını takiben, yaşlılar heyetine gönderilirdi. Bebek eğer kör, zihinsel engelli ya da herhangi bir biçimde engelli ise nehre atılarak öldürülmekteydi. Buna karşılık Eski Roma'da ekonomik faydaları olabilecek engellilerin yaşamasına izin verilmiştir. Örneğin; görme engelliler dilenci olarak kullanılmak üzere, zihinsel engelliler ise köle ya da konukları eğlendirecek biri olması için yetiştirilmişlerdi. 2. yy'dan sonra engelliler ev eğlencelerinin aranan kişileri olmuştur. Özellikle kolu ya da bacağı olmayanlar, dev ya da cüce olanlar ve diğer fiziksel engelliler konukları eğlendirmek üzere kullanılmışlardır" (Kolat 2007).

[2] "Ortaçağ'da engelliler; büyücülük, kötülük, günah kavramlarıyla ortak algılanmış şeytan ve cadı olarak nitelendirilmiş; dini temelli oluşumlar olan yardım çatıları altında toplumdan tamamen izole edilerek yaşamaya mahkum edilmişlerdir" (Çabuklu 2006: 131). Seyyar'a göre "ortaçağda hekimlerce anlaşılamayan akıl ve ruh hastalıkları cinlere atfedilmekle kalmayıp, engelli doğan veya daha sonra bu gibi hastalıklara yakalanıp engelli durumuna gelen insanlar da, majik (sihirli) ve doğaüstü güçlerin etkisi altında oldukları varsayımı ile cadı muamelesi görmüşlerdir. Bu durumun sonucu olarak topluma çeşitli tehlikeler ve zararlar verebilecek bir konuma gelebilecekleri düşüncesiyle engelliler, başta kilise olmak üzere devrin siyasi rejimleri tarafından takip altına alınmışlardır. Engisizyon mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte cadı olarak tanımlanan engellilerin yargılanmasına izin verilmiş, böylece engelli olanlara ağır cezalar verilmesinin yasal bakımdan kılıfı da hazırlanmış ve cadı diye vasıflandırılan insanlar Kilise ve Pazar meydanlarında diri diri yakılarak öldürülmüştür" (Seyyar 1998).

konularında uluslararası standartlar belirlenmiştir. 1952 yılında Birleşmiş Milletler tarafından UNDP, ILO, WHO, UNESCO, UNICEF gibi uluslararası kuruluşların katıldığı bir toplantıda "yeni bir bakış açısıyla eğitim ve rehabilitasyon programları geliştirilirken, özürlülerle ilgili konuların da bu kuruluşların programlarına dahil edilmesi istenmiştir" (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2009:23-24). Böylece 1950'li yıllardan itibaren toplumlarda insan hakları konusundaki görüşlerin ve uygulamaların önemini dile getiren ilk gelişme olarak Cenova Konferansı gösterilebilir. Çünkü bu konferans engellilerin, engelli olmayanlarla eşit haklara sahip olduklarını ve bu haklardan yararlanmaları için çeşitli tedbirler alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu yolla engelli bireylerin topluma uyumlarının sağlanması amaçlanmıştır.

1960'lı yıllara kadar engellilik bireye indirgenmiş ve medikal bir yaklaşımla ele alınmıştır. 1960'ların sonlarında ise sosyal model yaklaşımıile engelliliğin toplumsal yönü vurgulanmaya başlanmıştır. Sosyal model anlayışı, uluslararası kuruluşların özellikle de Birleşmiş Miletler ve bağlı örgütlerin engellilik politikalarına da yansımıştır. 1969 yılında Birleşmiş Milletler Genel Konseyi Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirge'yi yürürlüğe koymuştur. Bu bildirgenin 19. maddesi "zihinsel ve bedensel engellilerin topluma katılımının artırılması da dahil olmak üzere sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal refah önlemlerinin alınmasını ön görmektedir" (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2009:24). Bu madde engellilerin toplumsal hayata katılmasının önünü açmıştır. Bildirgeden önce engelli bireylerin engelleri bireye indirgenmiş ve toplumsal yaşamda yer almamanın nedeni fonksiyon kaybı olarak görülmüştür. Bildirgenin 19. maddesi bu düşünceyi değiştirmiştir. Böylece engelliler kendilerini toplumdan soyutlanmış hissetmeyecekler aksine toplumla bütünleşmiş olacaklar.

Uluslararası sözleşmelerde ya da yasalarda engellilerin, engelli olmayanlarla eşit haklara sahip olduğu ile ilgili hükümler bulunsa da engelliler şu veya bu biçimde görmezden gelinen bir kesim olarak ötekileştirilmiş ve sosyal olarak dışlanmışlardır. Bu düşünceyi "gözden uzak olan gönülden de uzak olur" atasözü özetlemektedir (İşeri, Kanbur 2008:33). Engellilerin durumu bir noktada bu sözü de haklı çıkaracak niteliktedir. Toplumsal ve kamusal alanda yer alamamaları engellileri görünmez kılmıştır. Bu nedenle "engellilerin taleplerini sıralamak istediğimizde, görünür

kılınmak ilk sıralarda yer almaktadır" (İşeri, Kanbur 2008:33). Engellilerin toplum yaşamına katılımının sağlanması için öncelikle fiziki çevre koşullarının düzeltilmesi gerekmektedir.

Fiziki çevre engellerinin kaldırılması engellilerin toplumsal hayatta yer alma yolunu da açacaktır. Bu amaçla mimari bariyerlerin kaldırılması ile ilgili bir düzenleme yapılmasına karar verişmiştir. Bu konuda ilk Uluslararası Kongre 19-20 Haziran 1963'te Fransa'da yapılmıştır. Daha sonra 12-17 Mayıs 1967'de Kopenhang ve Malmö'de ikinci kongre, Oslo'da 14-17 Haziran 1972'de ise üçüncü kongre organize edilmiştir. Avrupa Topluluğu, 15 Şubat 1974'ten 30 Haziran 1975'e kadar mimari engellerle ilgili sorunları incelemek üzere bir komisyon oluşturmuştur. Böylece engelli bireylerin hareket özgürlüğünü kısıtlayan fiziksel düzenlemeler, engellilerin de kullanabileceği şekilde düzenlenmiştir. Kentin fiziki yapılanmasındaki yetersizlikler, binaların giriş ve çıkışlarının engelli bireylere uygun düzenlenmeyişi, ulaşım araçlarına erişim ve kullanımdaki güçlükler engelli kişilerin günlük yaşamlarında aşılması güç problemler yaratmaktadır. Ancak özellikle batı ülkelerin pek çok kentinde hemen her noktada engellilerin de olabileceği varsayılarak onların da yaşamlarını kolaylaştıracak ayrıntılar düşünülmüştür. Evcil bu konuda örnek olarak Japonya'nın Takayama kentini gösterir. "Bu tarihi ve turistik kentin engelsiz olarak düzenlenmesi sırasında kaldırımlar yol ile sıfırlanmış, yollardaki ızgara kapakları değiştirilmiş, asfaltta değişik renk ve koku kullanılmış, kentin çeşitli noktalarına engellilerin yönlerini bulmaları için görsel ve işitsel uyarı sistemleri konulmuş, tuvaletler ve dükkanlar yeniden tarihi dokuyu bozmadan düzenlenmiştir" (Evcil 2005:189).

Ülkemizde ise mimari engellerin kaldırılmasına yönelik çabalarda yetersizlikler görülmekte ve fiziki yapılar engellilerin kullanımına uygun olarak tasarlanamamaktadır. Can ve Kitiş'in yaptığı araştırmaya göre "ulaşım sırasında ulaşım araçlarının uygun olmayışı ve bu araçlardaki yardımcı elemanların özürlüler konusunda bilgisizliği, özürlüler için ulaşım araçlarının yetersizliği veya hizmet verebilecek nitelikte olmaması özürlülerin sinema- tiyatro, kamu binaları, PTT, park, bahçe ve turistik tesislere bağımsız bir şekilde ulaşabilmelerini ve hizmet alabilmelerini güçleştirmektedir" (Can, Kitiş 2009). Görüldüğü gibi fiziksel çevrenin engellilere uygun tasarlanmaması engellilerin toplumsal yaşamda yer almalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Üstelik fiziki engeller, engelliyi evden çıkmamaya ve sosyal hayattan uzak kalmaya mahkum etmektedir. Halbuki engelli olmayan bireyler gibi engelli bireylerin de ulaşım hizmetlerinden eşit fırsatlarda yararlanması gerekmektedir.

1970'li yıllardaki girişimler engellilik hakkında bir farkındalık yaratmak açısından yol gösterici olmuştur. 9 Aralık 1975 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca Özürlü Hakları Bildirgesi engellilerin haklarını korumak için kabul edilmiştir. "13 maddeden oluşan bu bildiri uluslararası tarihi bir belge niteliğinde olup, özürlü kişilerin toplumda gereken yerlerini alarak yaşamaları ve topluma üretken bireyler olarak katılmaları konusundaki haklarını ve aynı zamanda toplumun özürlülere karşı yükümlülüklerini belirlemektedir"(Akt. Gökmen 2007). Bu bildirinin özellikle "3. maddesinde özürlü kişilerin, doğuştan sahip oldukları insanlık onurlarına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Yine aynı maddede özürlerinin sebebi, niteliği ve ağırlığı ne olursa olsun bütün özürlü kişiler, aynı yaştaki vatandaşlar ile aynı temel haklara sahip olduğu vurgulanmış ve bu hakların başında ve hepsinden önce, mümkün olduğu kadar normal ve tam bir insan gibi nezih bir yaşama hakkı olduğu ifade edilmiştir" (Akt. Gökmen 2007). Bu bildirge engellilerin de engeli olmayan bireyler gibi başta yaşama hakkı olmak üzere eğitim, çalışma, vb. haklara sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bildirinin engelli bireylerin haklarının korunması ve toplumla bütünleşmeleri önündeki engelleri kaldırmayı hedeflediği görülmektedir.

Engellilere ilişkin gelişmeler 1980'lerden itibaren yoğunluk kazanmış, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 3 Aralık 1981 tarihinde aldığı bir kararla o yılı Uluslararası Özürlüler Yılı ilan etmiştir. Aynı yıl fırsat eşitliği kavramı ilk olarak İngiltere'de bir sivil toplum örgütü tarafından ortaya konulmuştur. Bu kavram 1980 sonrası uluslararası engellilik politikalarını etkilemiştir. Bu süreçte engellilerin toplumsal yaşamda yer almalarını sağlamak üzere oluşturulan politikalar önemli ölçüde hız kazanmıştır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:77-78).

Birleşmiş Milletler (BM), 1982 yılında da Özürlü Kişilerle İlgili Dünya Eylem Programı'nı yürürlüğe koymuştur. Bu programda engellilikle ilgili olarak oluşturulacak politikalar, 'özürlülüğü önleme, rehabilitasyon ve fırsat eşitliği' başlıklarında toplanmıştır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:12). Özürlüler İçin Dünya Eylem Planı'nın tavsiye ettiği faaliyetlerin hükümetlerce uygulanmasını ve tüm dünyada engellilerle ilgili gelişmeleri sağlamak amacıyla 1983-1992 yılları arası Birleşmiş Milletler Özürlüler On Yılı ilan edilmiştir. On yıllık periyotta her yılın 10-16 Mayıs tarihleri arasında Sakatlar Haftası ekinlikleri çerçevesinde kamuoyunun dikkati engellilik ve engelliler üzerine çekilmiştir. 1992'de Birleşmiş Milletler Özürlüler On Yılı'nın kapanış toplantısında her yıl 3 Aralık gününün Özürlüler Günü olarak kutlanması kararlaştırılmıştır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:12).Birleşmiş Milletler'in 1983-1992 yıllarını Özürlüler On Yılı olarak kabul etmesiyle Türkiye'de de bazı çalışmalar yapılmıştır. 1981 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde oluşturulan ve 1985 yılında sürekli kurul şekline dönüştürülen Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu çalışmalarına başlamıştır (Gökmen 2007). Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu1997 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın (ÖİB) kurulmasıyla görevi sona ermiştir (Gökmen 2007). Ülkemizde Sakatlar Haftası kutlamalarının hala sürüyor olması Birleşmiş Milletler kararının ne denli kabul gördüğünün göstergesidir. Ülkemizde hem 3 Aralık Dünya Özürlüler Günü hem de 10-16 Mayıs Sakatlar Haftası düzenli olarak kutlanmaya devam edilmektedir.

Engellilerin topluma eşit vatandaşlar olarak katılabilmeleri için onların engel durumlarını dikkate alan bazı toplumsal destek mekanizmaları gerekmektedir. Ama bu noktada, "farklı ihtiyaçları olanlara eşitlik anlayışının ötesinde bir yaklaşımla

destek olunması gerektiği fikrinin yol açabileceği tehlikeleri de gözden kaçırmamak, özel sorunları özel yaklaşımlar gerektiren bireylerin toplumda ikinci sınıf bir konuma itilmelerini önlemeye çalışmak da önemlidir" (Gökmen 2007). Bu amaçla engelliliğe yeni bir yaklaşım getiren Özürlüler İçin Fırsat Eşitliği Hakkında Standart Kurallar, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihinde yapılan toplantısında alınan kararla kabul edildi. Bu kararlar "ülkelere eşit fırsatlar sunma konusunda nasıl önlemler alacağını bildirmektedir" (Gül 2008). Standart Kurallar eşit fırsatlar sunma bakımından önemli bir girişim olsa da herkes için tam anlamıyla fırsat eşitliğinin sağlanacağı da olması gereken olarak durmaktadır. Örneğin engelli kadınların, hem engelli hem de kadın olmalarından kaynaklanan çifte dezavantajı ortadan kaldırmak konusunda Standart Kurallar yetersiz kalacak gibi görülmektedir. Bu durumun göstergesi ise 1999 yılında Ayrımcılığa Karşı Eylem Planı Programı'nın imzalanmasıdır. Bu programın imzalanması Standart Kurallar'ın temelinde olan engelliler için fırsat eşitliği düşüncesinin yetersiz kaldığını göstermektedir.

1999 yılında imzalanan "Avrupa Topluluğu Amsterdam Antlaşması'na ilk kez engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele edilmesini içeren bir hüküm konulmuştur. Bu hüküm üye ülkeleri bu konuda tedbirler almakla yükümlü kılmakta ve adaylık sürecinde olan ülkeleri de bağlamaktadır. Birlik, 2000 yılında ayrımcılıkla mücadele konusunda, 2001-2006 yıllarını kapsayan dönem için 100 milyon Euro'luk bir bütçeyle Ayrımcılığa Karşı Eylem Planı Programı'nı kabul etmiştir" (Erdiken 2005). Böylece engellilerin de sahip olması gereken sosyal, ekonomik, eğitim, vb. hakların görmezden gelinmesi önlenmeye çalışılmıştır. Aynı yıl İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi yayınlanmıştır. Bu direktif, "istihdam ve çalışma konularında din veya inanca, özürlülüğe, yaşa veya cinsel yönelime dayanan ayrımcılık ile mücadele için genel bir çerçeveye koymaktadır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2009:24). Özetle bu direktif, engellilerin insan haklarından ve temel özgürlüklerinden eşit bir şekilde yararlanacağını, engellilere fırsat eşitliği tanınacağını ve ayrımcılığın hiçbir şeklinin yapılamayacağını vurgulamıştır.

Dünyada yaşanan gelişmeler ve yasal düzenlemeler Türkiye'de de engellilerle yasal düzenlemelerin yapılmasında etkili olmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk tarafından çocuk hakları bağlamında engelli çocukları da kapsayan 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nin imzalanması,

engellilerle ilgili yasal düzenlemenin ilk adımını oluşturmuştur. Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte "toplumun refahını ve insan değerini ön planda tutan bir düşüncenin gereği olan sosyal hukuk devleti anlayışı ve eşitlik ilkesi çerçevesinde özürlü kişilerin başta Anayasa olmak üzere kanunlar karşısında tüm vatandaşlara tanınan yasal hak ve göreve sahip oldukları" ifade edilmiştir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2007:10-11). Bu ise fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemelerin gerçekleştirilmek istendiğini göstermektedir.

Türkiye'de 1950'li yıllara kadar daha çok tıbbi bakım faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde engellilerin toplumda yer alma biçimini büyük ölçüde dini inanışlar belirlemiştir. Engellilere yönelik düşünceler "Tanrı sevgisini, sevap kazanma, acıma duyguları ve yardımseverlik arzularına dayanmaktadır" (Gökmen 2007). Başka bir ifadeyle engellilik, yazgı (kader) kavramına dayandırılmakta ve Tanrısal bir değer olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle tıbbi bakımın yanı sıra vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar da Tanrı sevgisini ve sevap kazanmak için yardımseverlik duygusuyla hareket ederek engellilere yönelik hayır amaçlı faaliyetler sürdürmüşlerdir.

Türkiye'de "1950'li yıllarda özel eğitimin alt yapısını oluşturan çalışmalar başlatılmış, 1951 yılından itibaren ise özel eğitim uygulanmaya başlanmıştır. Yine aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ilk görme engelliler okulu açılmış ve 1951 yılında çıkarılan bir yasa ile daha önce Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan özel eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir" (Gökmen 2007). Bu ise engelliliğin sadece bir sağlık konusu olmadığının farkına varılması ve eğitim boyutunun ağırlık kazanmaya başlaması açısından önem arz etmektedir. Böylece görme engelliler, kendileri için açılan okullardan mezun olma fırsatını yakalamış oldu. 1960'lara gelindiğinde ise engellilerin "eğitilebileceği ve üretken hale gelebileceği fikri" yaygınlık kazanacaktır (Gökmen 2007). Bunun için de 1960'lı yıllarda engellilerin rehabilitasyonu konusu ele alınmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda ise 1961 Anayasası'nda engellilerin üretken hale getirilmesi ve onların özel eğitimine ilişkin maddeler açıkça yer almıştır.

1976 yılında "işsiz özürlüleri ve 62 yaş üzerindeki yaşlıları belirli gelire kavuşturan 2022 sayılı yasa çıkarılmıştır. 1971 yılında 1475 sayılı İş Yasası'nda

değişiklik yapılarak özürlülere %2 kontenjan tanınmıştır" (Gökmen 2007). Bu ise engelli istihdamında kota yöntemi olduğunu göstermektedir. "Çalıştırdığı işçi sayısı 50 ve üzeri olan işverenin engelli istihdam etme yükümlülüğü için %2 olarak belirlenen kota 1999 yılından itibaren %3'e çıkarılmıştır" (Genç, Turan 2005:201).

1982 Anayasası'nda da engellilerin haklarıyla ilgili bazı maddeler yer almaktadır.

Madde 5. Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

Madde 10. Herkes dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, d,n, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Madde 42. Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. … İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. … Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Madde 49. Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir.

Madde 60. Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere, 1982 Anayasası'nda direkt engelli kelimesi kullanılmamakla birlikte maddelerde geçen 'herkes, ayrım gözetilmeksizin' gibi ifadelerin içine engelliler de dahil edilebilir.

Ülkemizde engellilere yönelik birçok yasal düzenleme mevcuttur. Ancak yasal düzenlemelerin çok olması hizmet sunumunu da olumsuz etkilemiştir. Daha verimli hizmet sunulmasını sağlamak ve kararların tek elden yürütülmesi için Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlık'ın amacı "özürlülere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için;

ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında uyum ve iş birliği koordinasyonu sağlamak, özürlüler ile ilgili ulusal politikaların oluşmasına yardımcı olmak, özürlülerin problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmaktır" (Gökmen 2007). Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmuş olması engelliliğin önemsenmesi bakımından önemli bir gelişmedir. Çünkü Birleşmiş Milletler Kurulu tarafından alınan kararla kabul edilen Standart Kurallar'ın genel esasları, Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın da genel esasları olmuştur.

3 Aralık 1999 tarihinde ilk Özürlüler Şurası gerçekleştirildi. I. Özürlüler Şurası'nın teması 'çağdaş toplum', 'çağdaş yaşam' ve 'özürlüler' olarak belirlendi (Genç, Turan 2005:199). Bu şurada "engellinin hak ve özgürlüklerine, sosyal güvencesine sahip çıkacak, yasal düzenlemeleri uygulamaya dönüştürebilecek, gerçekçi, uluslararası normlara olduğu kadar ulusal normlarımıza da yer veren bir Engelliler Politikasının oluşturulmasının gerekliliği ve engelliliğe ilişkin demografik bilgilerin eksikliği vurgulanmıştır" (Genç, Turan2005:199). Kısaca bu şura, engellilerle ilgili yasal düzenlemeleri bir araya getiren şura olması bakımından önemlidir. 25-28 Eylül 2005 tarihleri arasında ise II. Özürlüler Şurası gerçekleştirilmiş ve şuranın teması, 'yerel yönetim ve engelliler' olarak belirlenmiştir (Gökmen 2007). Her iki şurada da alınan kararlar benzerlik göstermektedir. Bu ise engellilik alanında uygulamada yaşanan problemler ve sıkıntıları açığa çıkarmaktadır.

7 Temmuz 2005 tarihinde 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Özürlüler Kanunu), Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Erdiken 2005). Bu kanunun amacı, "engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunların çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılmalarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır" (Erdiken 2005). Kanun'da özellikle engellilerin eğitimi ve istihdamı üzerinde önemle durulması dikkat çekmektedir. Bu kanun engellilerin rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanabilme, eğitim alabilme ve meslek edinebilme gibi hakların kısıtlanamayacağını göstermektedir. Özürlüler Kanunu, kapsamlı olması ve engellilerle ilgili birçok hakka vurgu yapması açısından önemlidir.

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Özürlüler Kanunu), 06.02.2014 tarihinde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik ise o zamana kadar Kanun'da yer almayan engelli kadın ve kız çocuğu kavramları Kanun'a eklenmiştir. Ayrıca bu kesimlerin çok yönlü ayrımcılığa uğradığı kabul edilmiştir. Ancak "Kanun'un eğitim, mesleki rehabilitasyon ve rehabilitasyon ile istihdam konularının işlendiği maddelerinde toplumsal cinsiyete dair hiçbir vurguda bulunulmamaktadır" (Abay, Güloğlu 2015:436).

Yukarıda belirtilen çeşitli kurum ve kuruluşlarla seslerini duyurmaya çalışan engellilerin sorunları parti tüzüklerinde de gündeme gelmektedir. Örneğin Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü'nde engellilerle ilgili sosyal politika anlayışını şu şekilde dile getirmektedir: "Hiç kimseye bedensel ve zihinsel özürleri nedeniyle ayrımcılık yapılmasına izin verilmeyecektir; yerel yönetimler ve sivil kuruluşlar ile iş birliği yapılarak kentsel alanlar, işyerleri, okullar başta olmak üzere tüm kamusal alanlarda engellilerin hayatını kolaylaştıracak yapısal önlemler alınacaktır; engellilere yönelik özel eğitim imkanları artırılacak, iş kurma kredileri sağlanacak, vergi muafiyetleri getirilecektir; engelli vatandaşlar ile temsil edildikleri sivil toplum örgütleri merkezi yönetimle ortak kurul ve komisyonlar oluşturacaklardır; engelliler için gerekli araç ve gereçlerin imalat ve ithalatına kolaylık getiren düzenlemeler yapılacaktır" (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2016:165). Cumhuriyet Halk Partisi; engellilerin toplumsal yaşama katılımını sağlayacak önlemleri almayı, her engelli bireyin farklı gereksinimleri olduğunu göz önünde tutmayı Parti Tüzüğü'nde kendisine hedef koymuştur (Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 2016:9). Engellilerin karşılaştığı sorunlarla ilgili Milliyetçi Hareket Parti Tüzüğü'nde herhangi bir madde bulunmazken; Halkların Demokratik Partisi ise Parti Tüzüğü'nde engellilere yönelik tüm ayrıcalıkları kaldıran bir eğitim anlayışı temelinde sistemin yeniden yapılandırılması ve eğitim politikasının bu ilkeler çerçevesinde belirlenmesini, engellilerin toplumsal yaşama katılımlarının önündeki bütün sınırlamaların kaldırılmasını, çalışma ve sağlık haklarının güvence altına alınmasını amaçlamıştır (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014:20). Kısaca birçok parti, tüzüğünde engellilerin kamusal ve toplumsal yaşama eşit koşullarda katılım sağlayabilmeleri

için ayrımcı uygulamalara ve engellerinden kaynaklanan sorunlara karşı çözüm üretilmesi yönünde mücadele geliştirmeyi amaçlamıştır.

Özetle, Türkiye'de engellilere yönelik oluşturulan yasal düzenlemeler uluslararası gelişmelerden etkilenmiştir. 1980'li yıllara kadar engellilerin toplumda yer alma biçimini büyük ölçüde dini inanışlar belirlemiştir. Bu nedenle de engellilere yönelik politikalar genellikle tıbbi bakım ve yardımla sınırlı kalmıştır. Ancak 1980 sonrası uluslararası düzeyde engelliliğe karşı bakış açısının değişimi ülkemizi de etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye'deki engellilik politikaları, kamu kurumları tarafından yürütülmüştür. Eksiklikler ve uygulamada sıkıntılar olmasına rağmen ülkemizde engelli hakları açısından önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Toplumumuzda engelliliğe yönelik önyargılar ve bilgisizlik; yasaların uygulanmasını ve engellilerin toplumsal hayata katılımında önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum ise engellilerin ayrımcılığa maruz kalmalarına ve toplumsal yaşamın dışına itilmelerine neden olmuştur. Oysa yeni yasalar çıkarmak yerine var olan yasal düzenlemelerin eksiksiz uygulanması sağlanabilirse engellilerin toplumla bütünleşmesi daha da kolaylaşabilir.

1.2. Sosyal Dışlanma Tanımlamaları

Sosyal dışlanma son zamanlarda dünyanın birçok ülkesinde tartışılan kavramlardan biridir. Farklı kaynaklarda sosyal dışlanma ile birlikte kullanılan pek çok kavram bulunmaktadır. Bunlar arasında en sık rastlanılanları sınıf altı[1], yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, yoksunluk, bütünleşememe gibi kavramlar sayılabilir. Bunun sebebi yeni, karmaşık ve çok boyutlu bir niteliğe sahip olan sosyal dışlanma kavramının farklı alanlarda görev yapan kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından farklı tanımlanmasıdır.

Sosyal dışlanma daha çok ekonomik boyut üzerinde tanımlanırken siyasal, sosyal ve kültürel boyutta da tanımlanmıştır. Örneğin Avrupa Birliği Katılım Raporu, sosyal dışlanmayı, "bireylerin sivil, sosyal ve ekonomik açılardan topluma

[1] "Sınıf altı kavramı daha çok formel ekonomik sistemin dışında kalma, fırsatlardan yararlanamama ve buna bağlı davranış bozuklukları ve tecrit olma kavramlarını çağrıştırmaktadır. Burada sınıf altı grubun, gelir açısından yoksul olanlardan farklı bir sınıf teşkil ettiği düşünülür. Yasa dışı işlerle uğraşanlar, uyuşturucu kullananlar, evlilik dışı çocuk sahibi olanlar, çalışmayanlar, başarısız olanlar bu grubun içinde düşünülür" (Sunal 2007).

katılımlarının engellenmesi; gelir ve diğer sosyal ve kültürel kaynaklara ulaşmakta zorlanmaları; yaşam kalitesi ve hayat standardının yeterli olmamasıyla ilişkilendirmiştir" (Akt. Şahin 2009:32).

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre sosyal dışlanma, "ekonomik, politik ve sosyal nedenlerden kaynaklanan birbirini izleyen kopmaları içeren ilişkili süreçlerin birikmesi neticesinde bireyleri, grupları, toplumları ve mekanları güç merkezlerine, kaynaklara ve geçerli olan değerlerin dışında tutmasına denir" (Akt. Şahin 2009:33). Ayrıca Uluslararası Çalışma Örgütü sosyal dışlanmayı, bireysel ve toplumsal nitelik olarak iki boyutuyla ele almıştır. Bireysel boyutu açısından sosyal dışlanma, "insanın doğası ile ilgilenmekte olup dışlanmışların engellenmiş bir durumda oldukları varsayımına dayanmaktadır. Toplumsal açıdan sosyal dışlanma ise kurumsal yapıyla ilişkilidir" (Akt. Şahin 2009:33). Kısaca ILO'ya göre sosyal dışlanma herhangi bir nedenle mal, hizmet ya da kaynaklara ulaşamamadır.

Avrupa Konseyi'nin tanımına göre ise sosyal dışlanma, "kişilerin yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir" (Adaman, Keyder 2007:83).

Avrupa Birliği Katılım raporu, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Avrupa Konseyi'nin sosyal dışlanma ile ilgili tanımlamaları ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal birçok alanı etkilemektedir. Dolayısıyla bir alandaki etkilenmenin diğer alanları da etkilemesi sosyal dışlanmanın sosyal dışlanmanın hem çok boyutlu olması hem de dinamik olmasını sağlamıştır.

Sosyal dışlanma sadece çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanmamış pek çok araştırmacı tarafından da tanımlanmıştır. Örneğin Saraceno, "sosyal dışlanmayı iki ayaklı sarkaca benzetmektedir. Bu ayaklardan birincisini çalışma hakkının elinden alınması, diğeri ise eğitim, sağlık, hukuk, politik gibi vatandaşlık haklarından mahrum olması oluşturmaktadır" (Akt. Erol 2013:54).

Sosyal dışlanma çalışmalarıyla tanınan De Haan sosyal dışlanmayı, "topluma katılmanın veya toplumun bir parçası olarak kabul edilmişliği yansıtan sosyal bütünleşmenin ve kaynaşmanın karşıtı" olarak tanımlamaktadır (Akt. Şahin

2010:73). Başka bir ifadeyle sosyal dışlanma bireyin yaşadığı toplumla bütünleşememesidir.

Madanipour sosyal dışlanmayı ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan bir sorun olarak tanımlamaktadır. "Ekonomik alanda sosyal dışlanma, istihdam olanaklarından yararlanamama ve iş gücü piyasası ile ilişkilerin zayıflaması bağlamında ele alınmaktadır. Siyasal temsilin zayıflaması karar alma süreçlerine katılamama gibi durumlar ise siyasal alanı açıklamaktadır. Bunun yanında dil, din, yaşam biçimi gibi özelliklerin toplumun genelinden farklı olması da bireyler için kültürel dışlanma tehdidi yaratabilmektedir" (Akt. Ekim 2007:81).

Sosyal dışlanma kavramı Türk araştırmacılar tarafından da tanımlanmıştır. Örneğin Adaman ve Keyder sosyal dışlanmayı, "bireylerin yoksulluk, temel eğitimden ve becerilerden mahrum kalma veya ayrımcılık nedeniyle toplumun dışına itilmelerine ve toplumsal yaşama katılmalarına engel olan bir kavram" olarak yorumlamaktadırlar (Adaman, Keyder 2007:83). Dolayısıyla Adaman ve Keyder'e göre sosyal dışlanma kavramı toplumsal katılımın yetersizliği ve toplumsal bağların kopması gibi sorunlara da odaklanmaktadır (Adaman, Keyder 2009:7). Özetle bireyin toplumsal hayata dahil olamaması, yaşadığı toplumda ayrımcılığa maruz kalması gibi birçok neden sosyal dışlanma kavramının "sosyal bir hastalık" (Sapancalı 2005:53) olarak değerlendirilmesine neden olabilir.

Sapancalı sosyal dışlanma kavramını, sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele almaktadır. Ayrıca sosyal dışlanmayı toplumsal düzenin bazı grupları toplumun dışına itmesi olarak değerlendirmektedir (Sapancalı 2005:53). Ona göre sosyal dışlanma, "bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri" olarak tanımlanabilir (Sapancalı2005:53). Bu bağlamda sosyal dışlanma, bireylerin toplumun dışına itilmelerini ve toplumsal fırsatlardan yararlanamamalarını ifade etmektedir.

Cılga'ya göre sosyal dışlanma, "toplumsal ekonomik ve siyasal bunalım sürecinde oluşan çelişkilere bağlı sorunların bir doğurgusudur" (Cılga 2009:8). Ona

göre “yeni liberal ekonomi politikalarının uygulanması, ekonomik ve sosyal süreçlere bağlı olarak yeni çelişkiler, eşitsizlikler ve adaletsizlikler temelinde haksızlığa uğrayanlar” sosyal dışlanma kavramı adı altında tanımlanmıştır (Cılga 2009:8-9).

Belirtilen tanımlarda sosyal dışlanma kavramı ile ilgili birçok anlam gelişmiştir. Bunun nedeni ise bu kavram ile ilgilenen kişilerin kültürel konum ve politik amaçlarının farklı olmasıdır. Başka bir ifadeyle farklı konum ve alanda olan bireyler, sosyal dışlanma kavramını kendi alanları ve politik anlayışları doğrultusunda ele almışlardır. Bu kavram ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında sosyal dışlanmanın ortaya çıkışında temelde ekonomik nedenlerin olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal dışlanmayıvatandaşlık haklarından mahrum bırakılma olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Vatandaşlık haklarından mahrum bırakılanlar ise yaşadıkları toplumla bütünleşememe sorunuyla karşılaşacaktır. Bu noktada sosyal dışlanma sürecinden genelde kadınlar özelde ise engelli kadınlar daha şiddetli etkilenmektedirler. Çünkü herhangi bir engele sahip engelli kadın, hem kadın olması hem de engelli olmasından kaynaklı toplum tarafından dışlanmaktadır.

1.2.1. Sosyal Dışlanmaya İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Sosyal dışlanma kavramı bakış açısına göre farklı farklı tanımlanması nedeniyle bu kavramla ilgili ortak bakış açısı oluşturmak için bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar arasında Ruth Levitas’ın yeniden dağıtımcı, sosyal bütünleşmeci ve ahlaki sınıf altı olarak adlandırdığı model belirtilebilir. Konuyla ilgili bir diğer yaklaşım ise Hilary Silver’in dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme olarak adlandırdığı üç modeldir.

1.2.1.1. Sosyal Dışlanmaya İlişkin Üç Model

Ruth Levitas, sosyal dışlanmayla ilgili görüşlerini yeniden dağıtımcı, sosyal bütünleşmeci ve ahlaki sınıf altı olarak üç modelde sınıflamıştır.

1.2.1.1.1. Yeniden Dağıtımcı Model

Levitas’ın ilk modeli olan yeniden dağıtımcı modelde sosyal dışlanmanın nedeni yoksulluk ve toplumsal hayata katılamamaktan kaynaklanmaktadır. Peter

Townsend'in yoksullukla ilgili yaklaşımı bu bakış açısında önemli bir yer tutmaktadır. "Townsend yoksulluğun anlaşılmasında yoksulluğun geçimle ilgili olarak algılanması yerine kişilerin var olan sosyal hayata katılabilme durumlarının göz önüne alınması gereğine vurgu yapmıştır" (Akt. Doğan 2014:40). Kısaca Townsend'a göre bireylerin toplumsal hayata katılımlarındaki yetersizlikleri nedeniyle yaşadıkları yoksulluk durumu onları sosyal olarak dışlamaktadır. Özetle yeniden dağıtımcı model, sosyal dışlanmanın sebebi olarak yoksulluk ve eşitsizliği görürken çözüm olarak kaynakların yeniden dağıtılmasına ağırlık vermektedir (Tartanoğlu 2010:5). Sosyal dışlanma yoksulluğun bir sonucu olduğundan, yoksulluğun azaltılması sosyal dışlanmanın da azalmasını sağlayacaktır.

1.2.1.1.2. Sosyal Bütünleşmeci Model

Levitas'ın ikinci modeli olan sosyal bütünleşmeci modelde sosyal dışlanmanın nedeni istihdam edilememeden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu modelin üzerinde durduğu önemli konu gelir getiren bir işte çalışmaktır. Çünkü toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında gelir getiren bir işte çalışmalarının önemi büyüktür. Bu noktada sosyal bütünleşmeci modelin en önemli farklılıkların başında "sosyal dışlanmanın ve içermenin tanımlanmasını ücretli işe katılımla daraltmış olması gelmektedir" (Doğan 2014:40). Modelde "ücretli emeğe aşırı bir vurgu yapılarak sosyal dışlanmanın tanımı daraltılırken; ücretsiz emek tamamen göz ardı edilmiş, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun sosyal dışlanmaya yol açıcı etkileri dikkate alınmamıştır" (Tartanoğlu 2010:5). Kısaca Levitas'a göre bireylerin gelir getiren bir işinin olmaması sosyal dışlanmaya neden olmaktadır.

1.2.1.1.3. Alt Sınıflar ve Ahlak Modeli

Levitas'ın üçüncü ve son modeli olan alt sınıflar ve ahlak modelinde sosyal dışlanmanın nedeni dışlanan kişilerin kültürel farklılıklarından kaynaklanmaktadır. "Bu model özellikle yoksulluğun ahlaki ve kültürel sebepleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu söylemde çalışma yaşında olan hane halkı üyeleri arasında bir işte çalışmayanların oranı ya da sayısı en önemli göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bu modelde bağımlı olma durumunun ahlaki ve kültürel riskler üzerinde yoğunlaşması nedeniyle bireylerin işgücü piyasası ile alakaları yerine çalışmayan aile üyelerine dikkat çekmektedir" (Doğan 2014:40). Kısaca

Levitas'a göre gelir getiren bir işte çalışma yaşında olmasına rağmen herhangi bir işte çalışmayanlar sosyal olarak dışlanmışlardır.

1.2.1.2. Sosyal Dışlanma ve Üç Paradigma

Hilary Silver sosyal dışlanma ile ilgili görüşlerini dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme olarak üç paradigmadasınıflandırmıştır.

1.2.1.2.1. Dayanışma Paradigması

Silver'in ilk paradigması olan dayanışma paradigması sosyal dışlanmayı ulusal dayanışma açısından ele almıştır. Bu paradigma Rousseau ve Durkheim'dan etkilenmiştir. Dayanışma paradigmasındaki temel anlayış bireyin yaşadığı toplumla olan bağlarını güçlendirmesine dayanır. Toplumsal bağların kopması birey ile toplum arasındaki toplumsal ilişkinin de kopması anlamına gelmektedir. Bu durum ise sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Bu yaklaşıma göre "devlet; birey ve toplum arasındaki sosyal bağı korumak ve sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmek için anahtar role sahiptir. Dolayısıyla devlet hem bireyleri topluma karşı hem de toplumu bireylere karşı korumak zorundadır" (Sapancalı 2005:55).

Silver'a göre dayanışmacı yaklaşım, "toplumsal normlardan uzaklaşmışların, ulusal dayanışma, kolektif bilinç ve genel çıkar motifi ile kurumlar aracılığıyla tekrar topluma kazandırılmasını önermektedir" (Akt. Özdemir 2007:100). Başka bir ifadeyle dayanışma paradigması toplumsal bütünleşmenin, grup dayanışmasıyla olabileceğini savunmaktadır.

1.2.1.2.2. Uzmanlaşma Paradigması

Silver'in ikinci paradigması olan uzmanlaşma paradigması sosyal dışlanmayı ayrımcılık ve sınıf altı kavramlarıyla özdeşleştirmiştir. Liberal görüş çerçevesinde şekillenen bu paradigma Locke ve faydacı iktisat okulundan etkilenmiştir. Bu yaklaşıma göre "birbirinden birçok açıdan farklı olan bireyler; hem doğuştan gelen yetenekleri hem de sonradan kazandıkları yetenekler bakımından farklıdırlar. Bu nedenle ilgi ve yetenekleri oldukça farklı olan bireyler; farklı alanlarda uzmanlaşarak, ekonomik ve toplumsal hayatta karşılıklı olarak birbirlerini yardımlaşma ya da rekabet şeklinde etkileyerek toplum yapısını oluştururlar"

(Sunal2007). Başka bir ifadeyle Silver'a göre sosyal dışlanmanın temelinde bireylerin farklı alanlarda uzmanlaşmaları yatmaktadır. Çünkü farklı alanlarda uzmanlaşmak toplumsal farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir.

1.2.1.2.3. Tekelleşme Paradigması

Silver'in üçüncü ve son paradigması olan tekelleşme paradigması sosyal dışlanmayı hiyerarşik güç ilişkileriyle açıklamaktadır. Bu paradigma Weber, Marx ve Marshall'dan etkilenmiştir. Weber sosyal dışlanma sürecini şu şekilde özetlemektedir: "Statü grupları teorisinde, statü grupları güç ilişkileri yoluyla kendilerine ait bir yaşam tarzı geliştirirler ve büyük bir mağrurluk içerisindedirler. Statünün getirdiği bir bilinç ve davranış kalıbı vardır. Sosyal statü grupları değerli kaynaklara ulaşma konusunda mülkiyeti olmayanları dışarıda bırakabilirler. Ona göre ırk, dil, din, orijin, mezhep, diploma sahibi olmama dışarıda bırakmak için bir sebep olabilir. İçeridekiler ortak bir kimliği paylaşır ve dışlanmayı meşru kılarlar. Dışlanma, tepkiye yol açabilir ancak belli bir grup içeri alındıktan sonra bu grup yeniden sınırlar çizerek kendinden daha güçsüz olanları dışlayabilirler" (Akt. Sunal 2007). Kısaca hiyerarşik güç ilişkileriyle ortaya çıkan statü grupları, kendi aralarında tekelci bir grup oluşturmakta ve bu tekelci gruplar toplumsal bütünleşmeyi engellediği için de sosyal dışlanma yaşanmaktadır.

1.2.2. Sosyal Dışlanmanın Tarihi Gelişimi

Sosyal dışlanma ilk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da ortaya çıkan bir kavramdır. Bu dönemde politikacılar, bürokratlar, gazeteciler ve akademisyenler yoksullardan dışlanmış olarak söz etmişlerdir (Sapancalı 2005:59). Fransa'da dışlanma terimini ilk kullanan Rene Lenoir'dır. Lenoir, dışlanmışları ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamayan kişiler olarak belirtmiş ve dışlanmışların sadece yoksul kişiler olmadığını, bunun dışında çok çeşitli kümeleri içerdiğini aktarmıştır (Akt. Sapancalı 2005:59).

Lenoir'a göre o dönemde Fransız nüfusunun %10'u çeşitli biçimlerde dışlanmıştır. Ona göre "zihinsel ve fiziksel engelliler, intihar eğilimli insanlar, çok yaşlılar, istismar edilen çocuklar, madde bağımlıları, suçlular, tek ebeveynli aileler, çok sorunlu hane halkları, marjinal kişiler, asosyal kişiler ve diğer sosyal uyumsuz

kişiler dışlanmıştır" (Akt. Çakır 2002: 84; Yıldırımalp 2014: 94). Ayrıca tüm bu kişilerin sosyal koruma kapsamı dışında kaldığını belirtmiştir. Lenoir'ın tanımından da anlaşılacağı üzere engelliler, toplum tarafından dışlanmış olarak nitelendirilmektedir. Engelli olmanın yanı sıra kadın olmak ise dışlanmayı daha da şiddetlendirmekte ve engelli kadının yaşadığı toplumla bütünleşememe sorunu gündeme gelmektedir.

1980'li yıllarda sosyal dışlanma terimi,"giderek artan işsizlik, eşitsizlik, adaletsizlik, gecekondulaşma ve aile yapısındaki köklü değişimler gibi yeni sorunlarla ilişkilendirilmiştir" (Yıldırımalp 2014: 95). 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz neticesinde sosyal dışlanma kavramı Fransa'dan, Avrupa'nın diğer ülkelerine ve AB düzeyinde hızla yayılmaya başlanmıştır. Özellikle "işsizlik oranlarındaki artış, artan göç ve refah devletlerin gerilemesi kavram üzerindeki ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır" (Sapancalı 2005:60). Dolayısıyla AB'nde sosyal dışlanma, işsizlik kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Bununla birlikte son yıllarda Avrupa Birliği, sosyal dışlanma kavramıyla mücadele etmek için bu kavramın karşıtı olarak sosyal içerilme kavramını kullanmışlardır (Sapancalı 2005:60). AB'nin bu kavramı sosyal dışlanmadan daha çok kullanmasının nedeni, sosyal dışlanma kavramının içinde barındırdığı olumsuz anlamlar olabilir. Çünkü sosyal dışlanma; toplumsal yaşamdan uzaklaşma ya da uzaklaştırılmayı, mal, hizmet ya da kaynaklara ulaşmada bazı problemler yaşamayı içermektedir. Başka bir deyişle sosyal dışlanma, toplumsal hayattan ötekileştirilmeyi ifade etmektedir. Buna karşılık sosyal içerilme; kişiyi toplumla bütünleştirmeyi, mal, hizmet ya da kaynaklara ulaşmada kolaylıklar sağlamayı içermektedir. Başka bir deyişle sosyal içerilme, kişinin yaşadığı toplumla aidiyet duygusu içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği desosyal dışlanma gibi soğuk ve itici bir kavramı kullanmak yerine, sosyal içerilme gibi sıcak ve bütünleştirici bir kavramı kullanmak istemiş olabilir.

1985 yılında Fransız Jacques Delors'un Avrupa Komisyon başkanı olmasıyla birlikte sosyal dışlanma kavramı Avrupa Birliği literatürüne girmiştir (Sapancalı 2005:61). Böylece sosyal dışlanma kavramı bir siyasi tarafından AB gündemine dahil olmuştur. Sosyal dışlanma kavramı Avrupa Birliği gündemine girince yoksulluk kavramı yerine bu kavram kullanılmaya başlanmıştır. Yoksulluk kavramı yerine sosyal dışlanma kavramının tercih edilmesinin nedeni "bilimsel çabaların ve gerçeklerin bir sonucu olmaktan çok siyasi endişeleri ve sosyal gerçekleri az da olsa örtbas etmenin bir çabası" olarak değerlendirilmektedir (Sapancalı 2005:61). Başka bir ifadeyle yoksulluk kavramı yerine sosyal dışlanma kavramının kullanılmasının nedeni toplumda var olan eşitsizliğin üzerini örtme çabasıdır. Ancak her iki kavram da farklı anlamdadır. Yoksulluk ekonomik durumla ilgiliyken, sosyal dışlanma kişinin yaşadığı toplumla bütünleşememesidir. Sosyal dışlanma tanımı gereği yoksulluk kavramını da içine alsa da sosyal olarak dışlananlar sadece yoksullar olmamaktadır. Dolayısıyla bu iki kavram birbirinden farklıdır ve birbirinin yerine kullanılmamalıdır.

1990'lı yıllardan itibaren ise sosyal dışlanma kavramı AB'nin temel sosyal politika konularından biri haline gelmiştir. AB sosyal dışlanmayla mücadelede kendini sorumlu tutmuş ve 1990 yılında Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi kurulmuştur (Sapancalı 2005:61). 7 Şubat 1992'de ise Maastricht'te imzalanan ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması ile sosyal dışlanma kavramı ilk kez resmi bir belgede açık bir biçimde telaffuz edilmiştir (Sapancalı 2005:62). Maastricht Antlaşması'nın amaçları arasında "yüksek düzeyde bir istihdamın ve sosyal korunmanın sağlanması, daha iyi yaşam ve çalışma koşullarının teşvik edilmesi, sosyal diyalogun ve insan kaynaklarının geliştirilmesi" yer almaktadır (Yıldırımalp 2014:97). Bu amaçlar sosyal olarak dışlanmışlar için önemlidir. Çünkü kişilerin toplumsal hayata dahil olması, gelir getiren bir işte çalışması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi onların sosyal ilişkilerine de olumlu yansıyacaktır. Böylece kişinin sosyal çevresiyle iletişimi ve etkileşimi güçlenecek ve toplumsal bütünleşme sağlanacaktır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 10-11 Aralık 1993 tarihinde yapılan 'Büyüme, Rekabet ve İstihdam' konulu orta vadeli stratejisinde Avrupa Birliği'nin

sosyal alandaki temel sorunları, "işsizliğin önlenmesi, kadın ve erkeklere eşit muamele yapılması, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele, uluslararası rekabetin ve yeni teknolojilerin olumsuz etkilerinin giderilmesi, eğitim ve öğretim imkanlarının geliştirilmesi" olarak belirlenmiştir (Sapancalı 2005:62). Başka bir ifadeyle Birlik sosyal dışlanmayı işsizlik ve yoksulluk temelleri üzerinden ele almıştır. Bu kapsamda işsizliğin azaltılması engellilerin özellikle de engelli kadınların topluma katılımlarının sağlanması ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Mart 2000'de yapılan Lizbon Avrupa Konseyi'nden itibaren sosyal dışlanmayla mücadele daha da hızlanmıştır. Burada 2010 yılına kadar geçerli olacak hedefler belirlenmiştir. "Daha fazla ve daha nitelikli istihdam ve daha geniş çaplı sosyal kaynaşma ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak, rekabet gücü yüksek ve bilgi temeline dayalı dinamik bir ekonomik haline gelmek" Lizbon Avrupa Konseyi'nin hedefleri arasındadır (Sapancalı 2005:64). Ayrıca Konsey, 2010 yılı itibariyle AB'nde yoksulluk ve sosyal dışlanmaya son vermek için Açık Eşgüdüm Sağlama Yöntemi'nin benimsenmesini kararlaştırmıştır (Erdoğdu 2004). Buradaki amaç sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için ise eğitim, sağlık, istihdam, vb. konulardan hareket ederek bireyin sosyal içerilmesi sağlanmalıdır.

Yakın dönemde sosyal dışlanma özellikle de İngiltere'de siyasal alanda ve akademik tartışmalarda ön planda olmuştur. Özellikle Bakanlar Kurulu'na bağlı bir Sosyal Dışlanma Birimi'nin kurulmasıyla birlikte sosyal dışlanma, İngiltere'de en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Birim'in amacı, "sosyal dışlanma ile ilgili politikaların eşgüdümünü sağlamak ve geliştirmek, ayrıca katılım sorunlarına ilişkin politikaları birleştirmektir" (Sapancalı 2005:65). Bu birim bugün İngiltere'de sosyal politikaya ilişkin en önemli kurumlardan biri haline gelmiştir.

Avrupa Birliği 2010 yılına kadar Lizbon Stratejisi doğrultusunda hareket etmiştir. Mart 2010'da resmi olarak kapanışı yapılan Lizbon Stratejisi'nin yerini Mart 2010'da yayımlanan Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve İçermeci Büyüme İçin Avrupa Stratejisi almıştır (Yıldırımalp 2014:104). "Stratejide kısa vadede öncelik krizden başarıyla çıkış olarak belirlenmiş, orta ve uzun vadede hedef yüksek

oranda istihdam, verimlilik ve sosyal uyumun gerçekleştirildiği akılcı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme sağlamak olarak öngörülmüştür" (Yıldırımalp 2014:104). Strateji akılcı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümek için ise yedi girişimin hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu girişimler, "Yenilikçilik Birliği, Hareket Halinde Gençlik, Avrupa İçin Dijital Gündem, Kaynakları Verimli Kullanan Avrupa, Küreselleşme Çağı İçin Sanayi Politikası, Yeni Beceri ve İşler İçin Gündem ve Yoksulluğa Karşı Avrupa Platformu" olarak belirlenmiştir (Akbaş, Apar 2010:3).

Sosyal dışlanma kavramı Türkiye'de ise 1980 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle gündeme gelmiştir. Ekonomik krizler uzun süreli işsizliği beraberinde getirdiğinden ülke bir çıkmaza girmiştir. Türkiye bu amaçla ilk olarak İstihdam Durum Raporu hazırlayarak Avrupa Komisyonu'na sunmuştur (Kenar 2004: 83). Daha sonra Ortak Değerlendirme Belgesi (JAP) hazırlanarak komisyona iletilmiştir. Bu raporlarda sosyal dışlanma ana başlık olarak kullanılmamış ama alınması gereken temel istihdam politikaları içinde yer almıştır (Kenar 2004:83).

Özetle, Türkiye'de sosyal dışlanma ile ilgili oluşturulan düzenlemeler uluslararası gelişmelerden etkilenmiştir. 1980'li yıllara kadar sosyal dışlanma kavramı telaffuz edilmezken, 1980'li yıllardan sonra özellikle yaşanan ekonomik kriz sonrasında ortaya çıkan uzun süreli işsizlik ve beraberinde gelen yoksulluk sosyal dışlanma kavramının gündeme alınmasına neden olmuştur. Sosyal olarak dışlananlar arttıkça bu kavrama verilen önem de artmıştır. Sosyal dışlanma sürecini en çok yaşayanlar ise genellikle kadınlar özelde ise engelli kadınlar olmaktadır. Eşit fırsatlar sunulmadığından engelli kadınlar toplumsal hayatın dışına çekilmekte ve sosyal dışlanma sürecini derinden yaşamaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMA VE ENGELLİ KADIN

Bu bölümde sosyal dışlanmanın engelli kadın istihdamı üzerindeki etkisi ve engellilerin istihdam alanından dışlanmasına karşı koruma sistemleri üzerinde durulacaktır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada engelli oluşun kadınsal boyutu, sosyal dışlanma kavramından hareketle betimlenmektedir. Çalışmanın amacı, engelli kadının, yaşadığı çifte dezavantaj (hem kadın olma hem de engelli olma) durumuna sosyolojik açıdan bakarak onların çalışma yaşamından dışlandığına dikkat çekmek, genelde engellilerin özelde ise engelli kadınların istihdamdaki dışlanmalarının önlenmesi için hangi önlemlerin alınması gerektiğinibelirtmek ve bu önlemlerin ne şekilde geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaya yönelik bir analiz yapmaktır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Engellilik konusu ile ilgili başta sosyal hizmet olmak üzere eğitim, tıp gibi birçok alanda çalışma yapılmasına rağmen sosyoloji alanında bu konuyla yeterince ilgilenilmediği görülmektedir. Oysa engellilerin toplum içindeki konumları, toplumsal ilişkileri ve yaşadıkları toplumsal sorunlar sosyolojinin inceleme alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada engelli kadınların istihdam sorunları sosyal dışlanma kavramından hareket edilerek incelenmiştir. Böylece hem kadın olmanın hem de engelli olmanın beraberinde getirdiği dezavantajlı durumlar sosyolojik bakış açısıyla ele alınmıştır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Engelli kadın istihdamını sosyal dışlanma açısından ele alan bu çalışmada, mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu tekniği kullanmadaki amaç kamuda çalışan engelli kadınların istihdam alanında yaşadığı sorunları derinlemesine analiz etmektir.Bunun için yarı yapılandırılmış soru formu hazırlanmıştır.Veriler örneklemi oluşturan

engelli kadınlarla yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Görüşmeler sadece araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırma sırasında görüşme yapılacak kişiye görüşmenin amacı ve nedeni belirtilmiştir. Engelli kadınların görüşme formu sorularına çekinmeden cevap vermeleri ve kendilerini daha rahat hissetmeleri için görüşmeler kişilerle sohbet eder şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin daha akıcı olması ve görüşmeye katılanlarla daha iyi bir iletişim kurulması için ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Araştırmadan elde bilgiler ses kayıt cihazından bilgisayara aktarılarak yazıya geçirilmiştir. Ancak ses kayıt cihazı ile görüşme yapmak istemeyenlere görüşme formu soruları araştırmacı tarafından sorulmuş ve verilen cevaplar araştırmacı tarafından görüşme formu örneğine kaydedilmiştir. Ayrıca işitme engellilerle ses kayıt cihazıyla iletişim sağlanamayacağından görüşme formu iki şekilde doldurulmuştur. İşitme engelli bir katılımcıya soruların örneği verilerek soruları kendisi doldurmuştur. Diğer işitme engelli kadının görüşme formu ise işyerinde işaret dili bilen çalışma arkadaşına sorular yöneltilerek engellinin verdiği cevapların araştırmacı tarafından görüşme formuna geçirilmesiyle doldurulmuştur. Araştırmanın öğrenci statüsüyle yapılması karşıdaki kişide güven uyandırsa da yapılan görüşmelerde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Görüşmeyi kabul eden katılımcılardan bazıları ses kayıt cihazı ile görüşme yapmak istememiştir. Bunun nedeni sorulduğunda bu ses kayıtlarının aleyhinde kullanılacağı düşüncesi olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacı sohbet ortamı yaratmaya çalışsa da işlerini kaybetme korkusu taşıyan engelli kadınların genelinin sorulara çekimser cevaplar verdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca araştırmanın niteliği bakımından açık uçlu sorularla görüşmenin gerçekleşmesi zaman zaman katılımcının istihdam konusuna odaklanmasını güçleştirmiştir. Katılımcılar istihdam alanında yaşadıkları sorunların yanı sıra kişisel hayatında yaşadıkları problemleri her soruda tekrar tekrar dile getirmişlerdir. Bu durum ise hem görüşmelerin öngörülenden daha uzun sürmesine hem de verilerin çözümlenmesi evresinde zorluklara neden olmuştur. Son olarak görüşme yapılan engelli kadınlar kamu sektöründe çalıştıkları için koruma sistemlerinden sadece kota sistemini bilmekte olup engellileri istihdam alanından dışlamaya yönelik diğer koruma sistemleri (korumalı iş yeri, evde çalışma yöntemi, kişisel çalışma yöntemi, kooperatif çalışma yöntemi) hakkında bilgi engelli kadınlardan alınamamıştır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma süre, ulaşım sınırlılığı ve maliyet nedeniyle Sivas il merkezinde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan engellilerle sınırlı tutulmuştur.Devlet Personel Başkanlığı[1] Eylül 2017 verilere göreSivas'ta kamu sektöründe çalışan engelli kadın sayısı 113'tür. Araştırma kamuda çalışan tüm engelli kadınlara anket uygulanarak yapılmak istenmiştir. Ancak gerekli izinlerin alınması noktasında problemler yaşandığından görüşme tekniği ile derinlemesine bir araştırma yapma yoluna gidilmiştir. Araştırma tesadüfi biçimde seçilenbedensel, işitme, görme, ruhsal ve duygusal engelli olan10 kadına uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler ve bulgular, örneklemdeki birey sayısıyla sınırlıdır.

2.5. Sosyal Dışlanmanın Engelli Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi

Sosyal dışlanmaya en çok maruz kalan engelli kadınlar, toplumsal hayata katılmakta bazı zorluklar yaşamaktadırlar. Bu zorluklar, engelli kadının hem sosyal çevresi hem de içinde yaşadığı toplum tarafından daha da derinleştirilmektedir. Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamamadan başlayan engelli kadınların sosyal dışlanması; birçok fiziksel çevre unsurundan dolayı toplumsal hayata dahil olamama, gelir getiren bir işte istihdam edilmekten mahrum bırakılma, istihdam edilse dahi o işte kalıcı olup olmama gibi nedenlerle devam etmektedir. Bu bölümde engelli kadının istihdamdan dışlanması, feminist söylemlerden hareketle açıklanacaktır. Çünkü engelli kadının istihdamı, engelli olmayan kadınların da temel sorunlarından biridir.

2.5.1. Sosyal Dışlanma Açısından Engelli Kadın İstihdamına Feminist Bakış

Feminist hareketin[2] temelinde kadın-erkek eşitsizliği ve kadınların ataerkil toplum yapısında ikinci sınıf yurttaş olmaları yatmaktadır. Feminist hareketler,

[1] http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistik/istihdam-edilen-engelli-memurlarin-182

[2] "Feminizm terimini ilk kez 1872 yılında Fransız yazar Alexander Dumas, o dönemlerde ortaya çıkmakta olan kadın haklarını betimlemek için kullanmıştır" (Coşkun, Öztürk 2009: 114). "Latince kadın anlamına gelen femine sözcüğünden türetilen feminizm, esas itibariyle Fransız İhtilali yıllarında 1791'de Olympe de Gouges'in 'Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi' ile ortaya çıkmıştır" (Berktay 2004: 6). Robert Sözlüğü'nde feminizm, "… kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını

kadın-erkek eşitliğini savunarak kadının kamusal alanda yer alması için mücadele etmişlerdir. Çünkü gelir getiren bir işte çalışma "çok yönlü bir insani gereksinim olduğu kadar, bir insan hakkı olarak da değerlendirilmektedir" (Karataş 2001:145).

Kamusal alanda yer alma mücadelesi sadece kadının değil engelli kadının da mücadelesi olmuştur. Bununla birlikte hem kadınlar hem de engelli kadınlar toplumsal statülerinin düşük olması, her türlü istismara (fiziksel, cinsel vb.) açık olması, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamaması, gelir getiren bir iş bulmakta zorlanması, iş bulduğunda da çalışma yaşamında ayrımcılığa uğraması, vb. bakımından birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Görüşmeye katılan engelli kadınlar, genel olarak kadınların yaşadıkları problemleri şu şekilde dile getirmişlerdir:

"Erkek egemenliği olduğu için ülkemizde işle ilgili kararlar alınırken kadın olarak bir adım geride bırakılıyoruz. Görev dağılımında da öncelikle onlar düşünülebiliyor" (Katılımcı 1 - Bedensel Engelli).

"Bir kadın önce kadın olduğu için sorun yaşar. Kadınlara erkekler tarafından başka gözle bakılıyor. Kadınların çalışmasını sindiremiyorlar. Erkekler kendilerini daha üstün görüyorlar. Kadın çalışmamalı gözüyle bakılıyor. Eskiden kız çocuklarının okutulması istenmezdi ama şimdi aileler özellikle kız çocuklarının okumasını istiyor. Eskiden kadınların evinde oturması, çocuklarını büyütmesi bekleniyordu. Ama bu yanlış. Kadınların kendi maaşı olması lazım, kendi hakları olması lazım, özgür iradesi olması lazım" (Katılımcı 4 – Görme Engelli).

"Bir kadın olarak toplumda kadına karşı saygı olmadığını söyleyebilirim. Çalışan kadına saygı yoktur. İşe gidip gelmede zorluklar yaşıyorlar, cinsel istismara uğruyorlar" (Katılımcı 5 – Bedensel Engelli).

"Şiddet, istismar kadınlar için çok büyük bir problem. Edebiyat okudum 2 yıl sonra sağlık işletmeciliği ama tamamlayamadım. Tokatta öğrenci yurtlarında

---

genişletmeyi öngören doktrin" olarak tanımlanmaktadır (Akt. Michel 1993: 9). Doltaş ise feminizmi, "normun erkek olduğu kabul edilen ataerkil toplumlarca kadının dışlanışını, aşağılanışını, ezilişini, sömürülüşünü ve kendine yabancılaştırılışını sergileyen, inceleyen, değişim isteyen ya da en azından bu olgulara ilişkin söylemlerin ve tavırların bilincinde olan bir yaklaşım" olarak tanımlamaktadır (Doltaş 1995: 51-52). Başka bir tanıma göre ise feminizm, "kadınların modern hayatın bütün alanlarına erkeklerle eşit olarak katılabilmelerini savunduğu ve modern dünyanın özgür bireyleri olmalarını engelleyen sosyal kısıtlamalara, geleneğin zincirlerine karşı mücadele eden, kadınlara erkeklerle iş, aile, yasal haklar açısından eşit olanaklar sağlamayı amaçlayan, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılmayı ve olumlu anlamda dönüştürmeyi hedefleyen modernist bir harekettir" (Uluç, Soydan, Ankaralıgil 2009: 2).

kaldım. Öğrenciyken çok şiddete maruz kaldım. O dönem arkadaşıma da babası tecavüz etti ve kız hamile kaldı" (Katılımcı 9 - Ruhsal ve Duygusal Engelli).

"En büyük etken bir kere kadın olmak. Erkekler kadınları çalışma hayatında istemiyorlar, eziliyoruz. Toplumsal kaygılar mı yoksa yetiştirilme tarzı mı diyeyim kadının yeri evidir, eşin görevi çalışmaktır gibi düşünenler var. Kadının çalışması bulunduğumuz ortamdaki, toplumdaki bakış açısıyla ilgili. Batıda eğitim seviyesi düşük de olsa kadınlar çalışıyorlar ama doğuda üniversite mezunu olsa bile çalışamıyorlar. Bir de kadınlar cinsel istismara da maruz kalıyorlar. Kamu spotları hazırlanıyor televizyonlarda. Bu şekilde insanları bilinçlendirmek gerekiyor. Nedense toplumumuzda hızla artan bir kadın düşmanlığı var. Engelli olduğu için değil genel olarak kadına düşmanlık var. Mesela giyimine, çalışma hayatında olmasına veya hiçbir şey olmasa da yolda yürümesine bile erkekler tahammül edemiyorlar bir şekilde. Bu sorunlara devlet büyüklerinin el atması gerekiyor " (Katılımcı 11 – Bedensel Engelli).

Katılımcılara engelli kadınların yaşadıkları sorunların ne olduğu sorulmuş ve kadınların yaşadığı sorunlarla benzer sorunların yaşandığı gözlenmiştir:

"Kızların eğitim alması kısıtlanıyor. Bu da aile yapısıyla ilgili bir durum. Genel olarak engelli kadınlar yeterli eğitimi alamadıklarından bu durum onların iş bulmalarını da güçleştiriyor" (Katılımcı 2 - Bedensel Engelli).

"Ekonomik sebeplerden dolayı dershaneye gidemedim gitseydim daha iyi konumda olabilirdim. Bir de toplumun olumsuz tutum ve yargıları bizim sorun yaşamımıza neden oluyor. Engellilere karşı önyargılılar. Engelimle başarım karşılaştırılıyor. Oysa ben başarılı bir öğrenciydim Bu durum değişmeli ama önyargıyı kırmak atomu parçalamaktan daha zordur. Ben toplumdaki bu yargının kırılacağını da düşünmüyorum. Düşünün Einstein bir bilim adamı ve 9 yaşına kadar konuşamamış. O da engelli. Ama toplum engellilerin başarılı olabileceğini kabul edemiyor" (Katılımcı 9 – Ruhsal ve Duygusal Engelli).

Karşılaşılan sorunların benzerlik göstermesi, "engelli kadınlar ile feministler bir araya gelmeliler mi?" sorusunu sormayı zorunlu kılmıştır (Küçükkaraca 2005:52). Feministler ve engelli kadınlar bir araya gelmelidirler. Hatta bu adımı feministler atmalıdır. Çünkü "feministlerin bilgi dağarcıkları, eylem alışkanlıkları,

mücadele stratejisi geliştirme deneyimleri daha fazladır. Ayrıca engelli kadını feminist hareket içinde görmeyen feministlerin öncelikle bu durumu düzeltmeleri önemlidir" (Küçükkaraca 2005:52). Engellilik hareketi de feminist hareket gibi engelli kadınların ayrımcı tutumlara maruz kalmalarına, kadının toplumsal hayattan dışlanmasına karşı çıkmaktadır. Bu nedenle feminist hareketin mücadelesine engelli kadınların da dahil olması karşılaşılan sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Feminist hareket ile engellilik hareketi toplumda var olan baskılara karşı koyabilmek için örgütlenmişlerdir. Çünkü toplumumuzda, hem kadının hem de engelli kadının evden dışarı çıkması istenmemektedir. Bu bakımdan bu iki düşünceyi de bir potada ele almak ve sorunları ayrı ayrı değil de birlikte değerlendirip çözüme kavuşturmak daha kolay olacaktır. Bunun için istihdam sorunun öncelikle çözülmesi gereklidir. Çünkü "meslek seçmek, yaşam biçimini seçmek demektir" (Büyükakgül 2001:256). Başka bir deyişle mesleğin belirlenmesi, yaşamın birçok yönünün de belirlenmesidir. Bu bakımdan istihdamın engelli kadın açısından değerlendirilmesi önemlidir. Bu noktada şu soruyu sormak gerekmektedir: Engelli kadınlar çalışma hayatına neden katılmalılar? Bunun iki nedeni vardır:

A. Sosyal Nedenler: Engelli kadınlar salt insan olmalarından dolayı çalışma hakkına sahiptirler. Ergün'e göre "çalışma yalnızca gelir getiren bir olgu olmayıp aynı zamanda özürlü bireyin toplum içindeki konumunu da belirlemektedir" (Ergün 2005b:377). Tokoğlu ve arkadaşları ise toplumun tüm bireyleri için önemli olan çalışma hakkının, engelliler için yaşadıkları topluma katılmada kilit rol oynadığını belirtmektedirler (Tokoğlu ve arkadaşları 2010). Yılmaz ise "bireyin güven içinde var olabilmesi, kendini gerçekleştirebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için" gelir getiren bir işte çalışması gerektiğini vurgulamıştır (Yılmaz 2004). Liberal bir feminist olan J.S. Mill ise "insanları diğer canlılardan ayıran temel özelliğin zihinsel kapasite olduğunu ve sahip olunan potansiyel zihinsel kapasite açısından insanlar arasında herhangi bir farkın olmadığı, dolayısıyla birbirinden farklı kadın ve erkek doğasından ziyade insan doğasından bahsetmenin daha doğru olacağını" savunmaktadır (Akt. Sevim 2005:56). Topluma baktığımızda ise kadın ve erkeklerin görevlerinin birbirinden ayrı olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile kadınların alanı ile erkeklerin alanı birbirinden farklıdır. Örneğin kadınlar ve erkekler arasındaki görev dağılımına bakıldığında annelik ve ev işleri kadına ayrılmıştır. Bu

işler dışında bir uğraş alanı olan kadınların durumu ise anormal olarak düşünülmüştür. Oysa gelir getiren bir işte istihdam edilme genelde kadının özelde ise engelli kadının yaşadığı toplumla bütünleşebilmesi açısından önemlidir.

Engelli kadınların çalışma yaşamına katılmaları engelli olmayan kadınların çalışma yaşamına katılmaları kadar önemlidir. Çünkü engellilerin hem ihtiyaçlarının fazla olması hem de onların toplumdan soyutlanmaması için üretime dahil olmaları gerekmektedir. Ancak engelli kadınların istihdam edilmesine ilişkin yasal düzenlemeler hala eksikliğini korumaktadır. Durum böyle olunca da engelli kadın iş bulamamakta ve ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Işıkhan'ın da vurguladığı gibi "toplumumuzda özürlüler üretken olmayan bu nedenle de ailesi ya da devlet tarafından özel bakıma muhtaç olan bireyler olarak görüldükleri için onlara acıyarak yaklaşılmakta ve sevap düşüncesiyle sadaka verilerek yardım edilmektedir" (Işıkhan 2001:180). Çözümün yardım anlayışına odaklanması ise istihdam konusunun ikinci planda kalmasına neden olmaktadır (Genç, Turan 2005:204). Bu ise çözüm olmaktan çok aslında yaşanacak sorunların başlangıcıdır. Çünkü üretici olmak isteyen engelli kadın, iş hayatında yer alamayınca hem ihtiyaçlarını karşılayamayacak hem kendine olan güveni azalacak hem de toplumsal hayatla bütünleşemeyecektir.

B. Ekonomik Nedenler: Engelli kadınların çalışma hayatına dahil olmasının sosyal açıdan gerekliliği kadar ekonomik açıdan da gerekliliği oldukça önemlidir. Bilgin'e göre "özürlüleri başkalarına bağımlı ve topluma yük olmanın ezikliğinden kurtaracak, kendini toplumun bir parçası olarak görmesini sağlayacak ve bir işe yaramanın mutluluğunu hissettirebilecek tek yol, onların istihdam edilmesi olmaktadır" (Bilgin 2000:22). Engelli olmayan bir kişi için bile gelir getiren bir işte çalışmak, insanı mutlu ederken engelli kadın için ise bu durum daha da önemlidir. Engelli kadının ekonomik özgürlüğüne sahip olması onun kendini topluma ve ailesine yük olarak görmemesini sağlayacaktır. Gelir getiren bir işte çalışmaya bağlı olarak engelli kadın, bir sosyal güvenceye sahip olacak ve sağlık masrafları sosyal güvence tarafından karşılanacaktır.

İstihdam sorunu engelli kadınlar açısından değerlendirildiğinde bu sorunun eğitimle bağlantılı olduğu görülmektedir. "Eğitim ve istihdam kavramı birbirinin tamamlayıcısıdır" (Özer 2001:193). Engellileri toplumla kaynaşmış birlik beraberlik

içinde yaşayan mutlu vatandaşlar haline getirmenin yolu eğitimden geçmektedir (Korkut, Erdim 2001:216). Başka bir ifadeyle engellilerin yaşadığı toplumla bütünleşebilmesi, gelir getiren bir işte istihdam edilebilmesi sağlanan eğitim olanaklarına bağlıdır. Bu nedenle engelli kadınların önce eğitim alanında yaşadığı sosyal dışlanmaya değinmek yararlı olacaktır.

Eğitim, hem kadının kendini geliştirmesi hem de prestijli bir mesleğe sahip olması bakımından önemlidir. Ancak ülkemizde kadınlar, erkeklere kıyasla eğitim olanaklarından daha az yararlanmaktadırlar. Çoğunlukla kadınların aldıkları eğitim zorunlu eğitimle sınırlı kalmaktadır. Bu durumun nedeni ise "geleneksel yapıdaki toplumsal cinsiyet rolleri, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri, ekonomik açıdan düşük gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarını okula göndermekte zorluk çekmeleri, çocuklarından birine eğitim fırsatı tanımak zorunda kalan ailelerin, kız çocuklarını ev işlerinde yardım etmesi (evde annelerine yardımcı olma, tarlada çalışma vb.) için eğitimden uzak tutmaları ve eğitim konusunda tercihlerini erkek çocuklardan yana kullanmalarıdır" (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008:24). Bu ise kadının daha düşük statülü işlerde çalışmasına ya da iş bulamamasına neden olmaktadır. Bu durum engelli kadınlar için de böyledir.

Engelli kızların zorunlu eğitimin ötesine geçememelerinin iki nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki ailelerin düşük beklenti içinde olmalarıdır. Aileler, engelli kızlarının "kendini kurtaracak kadar okusun yeter" anlayışıyla hareket etmekte, bu nedenle de engelli çocuklarının okul başarılarıyla da yeterince ilgilenmemektedirler (Arıkan 2001a:36). Bedensel engelli bir kadın engelliler için yeterli düzeyde eğitim almanın ne kadar önemli olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktadır:

"Bir araştırmada birçok engelli çocuğun okulu erken bıraktığını okumuştum. Bu durum ilk başta aileden kaynaklanıyor. Aileler çocuğu engelli olduğu için utanıyor. Oysa ailelerin bu durumun herkesin başına gelebileceğini onun (engellinin) tuhaf olmadığını öncelikle anlaması gerekiyor. Ama ben lisans okuduğum halde ve eğitim camiasında çalıştığım halde (engellilere karşı) acayip önyargı var. EKPSS ile işe girenlere bunlar işi nasıl yapacak şeklinde cümleler kuruluyor. Yüzüne denmese de arkasından söyleniyor. Bir engellinin engeli onun yapacağı işe engel oluşturmuyor. Bana göre eğitim şart. Bir insanı evden

çıkaracaksa, ona bir şey katacaksa alabildikleri kadar eğitim olanağından yararlanmalı. Bazılarına destek eğitim veriliyor. Böylece eğitim imkanından yararlandırılarak toplumla bütünleşmesi sağlanmak isteniyor. Engelli diye okuma yazma öğrenmesin mi, senin de kaderin bu mu diyelim. Eğitim tuğla koymak gibi bir şey. Her şeyin başı eğitimle oluyor. Üniversite mezunları dahi işsiz ama ben bu açıdan bakmıyorum. Bir çocuğu anne-baba yetiştiriyor. Onların eğitimi ne kadar iyi olursa ne kadar bilinçli olurlarsa gelecek nesiller de bilinçli oluyor. İsterse çalışmasın. Eğitimini alsın kendini geliştirsin. Üstelik engelli olmak demek hayattan kopmak demek değil. İnsan yeter ki istesin. Örneğin eli kolu olmayan kişiler ressam olabiliyor. İnsan başarmak istesin her şeyin üstesinden gelebiliyor" (Katılımcı 1).

Görme engelli bir kadın ise yeterli düzeyde eğitim alamayan engelli kadınların sorunlarını şu sözleriyle dile getirmektedir: *"Engelli kızlar yeterli düzeyde eğitim alamıyor, aileler de engelli kızlarına karşı korumacı yaklaşıyor, engellileri bir şey yapamaz, bir şey beceremez diye hep geri planda tutuyorlar. Onun bir hayatı olduğunu düşünmüyorlar. Ailelerin eğitimsizliği engellilerin yaşam alanlarını daraltıyor. Aileler engellileri biraz kendilerine bırakmalı, korumacı davranıştan uzaklaşmalı. Bir engelli düşe kalka yolda yürümesini öğrenecek. Engeller bu şekilde aşılabilir. Aileler böyle yapmıyor maalesef, hepsi korumacı yaklaştığından bu da engelleri aşmamızı engelliyor açıkçası. İyi eğitim alamayan engelli kadın da iş bulmakta zorlanıyor. İş bulsa da engelli kadınların eğitim düzeyi düşük olduğundan engelli kadınlar çalıştıkları kurumda uyum sağlamakta biraz zorlanıyor. Bu zaten başlı başına bir sorun. Aileler koruyucu davrandığından kadınlar her yerde geri planda kalıyor. Kendi kararlarını yeteri kadar veremiyorlar. Engelli kadınlar hayatta ve iş yerinde uyum sorunu yaşıyor. Bu yüzden de öncelikle engellilikle ilgili ailenin ve toplumun bilinçlendirilmesi gerekir. Sivil toplum tarafından gerektiği kadar eğitim verilmeli engellilere ve herkese. Böylece bizim de bir hayatımız olduğu kabullendirilmeli. Engelliler mesleki kurslara dahil olup istihdam edilme alanlarını genişletmeliler. Eğitim beşikten mezara kadardır. Engelliler kendini geliştirmeli araştırmalı. İlla okula gitmek değil bu dediğim. İnsan kendini geliştirecek kendi öğrenecek, öğrenmeye açık olacak. Ama bu kişinin kendisiyle ilgili" (Katılımcı 4).*

Eğitimin önemini engelli bir dernek başkanı ise şu şekilde belirtmektedir:*"Her şey eğitime dayanıyor. Ailenin eğitimsizliğinden kaynaklanan*

sorunlar var ilk olarak. Çocuklarının engelli olmasını kabullenmemelerinden dolayı engelliler sorun yaşıyor. Ayrıca çocuklarını dışarıya çıkarmama konusunda aileler baskı yapıyor çocuklarına, yetişkin kızlarına, erkeklerine. Bana göre engelli çocuklarımızı değil de önce ailelerini bu konularda eğitmek gerekir. Daha sonra çocukları eğitmeli. Zaten aileler eğitilirse engelli kişilerin sıkıntıları ortadan kalkar. Vatandaşlar da eğitilirse engelliye bakış açısının değişeceğine inanıyorum. Çünkü sorunlardan yola çıkarsak en başlı sorun eğitimden kaynaklanıyor" (Katılımcı 3).

Bedensel engelli bir kadın eğitimin önemini "eğitim verilmedikçe engelli kadınların sorunları bitmeyecektir" cümlesiyle özetlemektedir (Katılımcı 8).

Ailelerin engelli çocuklarının eğitimi konusunda düşük beklenti içinde olmalarının dışında eğitim kurumlarında engellilerin ihtiyaçlarını dikkate alan düzenlemeler bulunmamakta ve bazı eğitim kurumları engelli öğrencilerin diğer öğrencilerin arasında olmasından hoşnutsuzluk duymaktadırlar (Arıkan 2001a:36). Ancak engelli kız çocuklarının eğitim alanında karşılaştığı bu sorunlar sadece onların yaşadığı bir sorun değildir. Bu dünyaya kız olarak gelmek, yaşanacak sorunların başlangıcını oluşturmaktadır. Oysa gerekli düzenlemeler yapılarak hem kadınların hem de engelli kadınların ileri düzeyde eğitim almaları sağlanabilir. Örneğin zorunlu eğitim süresi yükseltilerek kadınların daha kolay iş bulmaları ve daha yüksek ücretli işlerde çalışmaları mümkün kılınabilir. Astel "kadınlar kendileri için düşünmeyi öğrenmeli, sürekli erkeklerin yargısına güvenmek yerine kendi zihinlerini ve becerilerini geliştirebilmeli" diyerek kadınların erkekler kadar yetenekli olduğunu vurgulamıştır (Akt. Walters 2009:44). Böylece eğitim seviyesinin yükselmesi ile kadınlar, kendi kararlarını kendileri alacak ve "alıkonmuş kadınlar, zayıf bırakılmış kadınlar" olmaktan kurtulacaklardır (Tong 2006:27).

Engelli kızların zorunlu eğitimin ötesine geçememelerinin ikinci nedeni ise toplumun kadına bakış açısıdır. "Kadın, ailenin namusudur. Kadının aciz olmasından dolayı bu namusu korumak erkeklerin sorumluluğudur" (Kelleci 2005:105). Bu nedenle de kadın gözden uzak olamaz. Eğitim hatta iş için dahi olsa kadının başka şehirde yaşaması ailelerin kolay kolay kabul edebileceği bir durum değildir. Üstelik kadın engelliyse korunma ihtiyacı bir kat daha fazla olmaktadır (Kelleci 2005:105). Bu ise engelli kadının daha çok zorunlu eğitimi almasına neden olmakta ve onun ileri düzeyde eğitim almasını engellemektedir. Yeterli eğitim alamayan engelli kadınlar, ya niteliksiz işlerde çalışmakta ya da başkalarına bağımlı olarak yaşamaktadırlar. Kısaca "kadın olmak ve beraberinde yaşanan sorunlar engelli kadının da sorunlarıdır" (Engin vd. 2005:117).

Ülkemizde, genelde kadının özelde ise engelli kadının eğitimdeki yeri ilköğretimden başlayarak azalmakta ve bu azalış yükseköğretimde büyük bir faklılık oluşturmaktadır. Türkiye'de kadınların eğitim durumu, erkek nüfusun eğitim durumuyla karşılaştırıldığında, kadınların mezun oldukları okuldaki oranları erkek nüfusun mezun oldukları okuldaki oranların gerisinde olduğu görülmektedir (**Tablo 1**).

Tablo 1: Bitirilen Eğitim Düzeyinin Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı (6+yaş)

Bitirilen Eğitim Düzeyi	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**
Okuma yazma bilmeyen	2.644.144	452.277	2.191.867
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	8.697.753	3.689.832	5.007.921
İlkokul mezunu	19.825.078	8.903.202	10.921.876
İlköğretim mezunu	10.690.444	5.314.047	4.009.122
Ortaokul veya dengi okul mezunu	7.269.584	4.130.893	3.138.691
Lise veya dengi okul mezunu	12.990.847	7.436.617	5.554.230
Yüksekokul veya fakülte mezunu	8.340.145	4.606.778	3.733.367
Yüksek lisans mezunu	641.210	372.049	269.161
Doktora mezunu	168.211	100.940	67.271
Bilinmeyen	597.642	297.439	300.203
Toplam	**70.497.783**	**35.304.074**	**35.193.709**

Kaynak: TÜİK ADNKS Eğitim, Kültür ve Spor Veri Tabanı2015 Sonuçları (https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr)
*Yabancılar kapsama alınmamıştır.

Tablo 1'de eğitim durumu cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kadınların eğitim olanaklarından daha az yararlandığı görülmektedir**.** Oysa eğitim düzeyi birçok fırsat sağlayan temel noktadır. Bu nedenle kadınların özellikle de engelli kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi sağlanmalıdır. Toplumumuzda kız çocuklarının okula gidebilmeleri için karşılaşılan engeller henüz ortadan kaldırılamadığından çeşitli devlet kurumları ve özel girişimlerle yürütülmekte olan "Baba Beni Okula Gönder", "Ben de Eğitim Almak İstiyorum", "Kardelenler" kampanyaları ile kızların eğitim hayatlarının devam etmesi sağlanmaya çalışılmaktadır (Koç, Kaya 2006: 129). Bu kampanyalar, eğitim hakkının önemine vurgu yaptığı için son derece önemli çalışmalardır. Bu kampanyaların daha da yaygınlaştırılması ve bu kampanyalara engelli kızların da dahil edilmesi gerekmektedir. Böylece engelli kızların da eğitim hakkından bir nebze de olsun yararlanmaları sağlanabilir.

Engellilerin eğitim düzeyleri incelendiğinde engelli kadınların durumu, engelli olmayan kadınların eğitim düzeyiyle benzerlik gösterdiği görülmektedir (**Tablo 2**).**Tablo 2'**ye göre görme engellilerde ilkokul ve öncesi eğitim düzeyindekilerin oranı %72,9; işitme engellilerde %72,5; dil ve konuşma engellilerde %82,9; ortopedik engellilerde %70,2; zihinsel engellilerde ise %91,0 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde engellilerin eğitim olanaklarından yararlanabilme imkanının engellendiği söylenebilir. Bu iseeğitim düzeyi düşük bir engelli kitlesinin varlığını göstermektedir. Bu durumun nedeni ise engellilerin engellenmesinden kaynaklanmaktadır. Başta anne-babanın eğitimsizliği ve engelli çocuklarına karşı korumacı tavır sergilemeleri gibi birçok nedenle engelliler eğitim haklarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Köseler engellilerin eğitim alanında yaşadıkları yetersizlikleri şu şekilde belirtmiştir: "İlköğretim düzeyinde temel eğitim veren engelli okullarındaki çeşitli yetersizlikler (eğitim programlarının günü koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun olmayışı, uygulanması gereken eğitim teknik ve yöntemlerinin bütün eğitimciler tarafından yeterince bilinmemesi, bazı ders araç ve gereçlerinin yetersiz oluşu, yetişmiş personel eksikliği, braille kabartma yazı ve sesli materyallerin yetersizliği, bazı ders kitaplarının olmayışı, az gören veya çift özürlü çocukların eğitimiyle ilgili faaliyetlerin yok denecek kadar az oluşu, mesleki eğitim programlarının ihtiyaçların çok gerisinde kalması gibi) nedeniyle iyi yetişemeyen öğrenciler lise ve üniversite dönemlerinde de bunun olumsuz etkilerini

yaşamaktadırlar" (Köseler 1998). İlköğretim ve lise öğretimindeki bu yetersizliklerin yanında "ailenin sosyo-ekonomik yetersizlikleri, toplumdaki düzenlemelerin yetersizliği, yüksek öğrenimde tercih yapabilecekleri bölümlerin sınırlılığı, okul eğitim başarılarının yetersizliği vb." pek çok neden de engellinin yüksek öğrenimlerini engellemektedir (Demiröz 2001:47). Kısaca engelliler eğitim hizmetlerinden ve olanaklarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Bu ise onların eğitim hakkını engelleyerek meslek edinmelerini ve gelir getiren bir işte çalışmalarını olumsuz yönde etkilemekte, engelli kadınların sosyal dışlanmadan daha fazla etkilenmelerine neden olmaktadır.

Tablo 2: Engellilerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Görme Engelli (%)	**İşitme Engelli (%)**	**Dil ve Konuşma Engelli (%)**	**Ortopedik Engelli (%)**	**Zihinsel Engelli (%)**
Okur-yazar değil	32,1	31,6	33,6	26,4	57,5
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	11,8	23,0	38,6	10,9	28,9
İlkokul	29,0	17,9	10,7	32,9	4,6
İlköğretim/ortaokul ve dengi	12,5	16,4	11,0	13,4	8,2
Lise ve daha üstü	14,6	11,1	6,1	16,4	0,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Kaynak: TÜİK, **Özürlülerin Sosyal Sorun ve Beklentileri Araştırması,** 2010.

Not: tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Eğitim ile ilgili olarak yaşanan bu eksiklikler kadının istihdamı konusunda da bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Eğitim düzeyi ve niteliklerinin düşük olmasının yanı sıra istihdam konusundaki politikaların yetersizliği, toplumun ve işverenlerin kadına özellikle de engelli kadına karşı önyargılı ve olumsuz tutumları, vb. kadın istihdamını olumsuz etkileyen ve kadını toplumsal hayattan dışlayan etmenlerdir. Bu etmenler kadınların işgücüne katılım oranlarının **(Tablo 3)** düşük olmasına ve onların büyük bir kısmının ekonomik faaliyetlerin dışında kalmasına neden olmaktadır. Bu durum engelli kadın için de böyledir **(Tablo 4).** Tablo 4'e göre engelli erkeklerin, engelli kadınlara göre istihdam edilme oranları kıyaslandığında,

engelli erkeklerin engelli kadınlardan daha fazla istihdam edildiği belirlenmiştir. Bu ise engelli kadının işgücüne katılım oranlarının düşük olmasında cinsiyet farklılığının da etkisi olduğunun göstergesidir. Engelli kadının bir iş göremeyeceği önyargısı, toplum tarafından genel kabul görmüş bir kanıdır. Bu nedenle de engellilerin çalışma hayatına girmeleri pek istenmemektedir. Bu durumu İkizoğlu şu sözleri ile vurgulamaktadır: "Bir iş bulma, çalışma konusunda özürlü olmayan kadınlar bile ayrımcılığa, toplumsal statü düşüklüğüne dayalı olarak zorlanırken, kadının özürlü olması nedeniyle becerileri, iş görmesi daha sınırlı görülmekte, genel olarak kadına yönelik davranış ve tutumlarla birleşince özürlü kadının iş bulma şansı ya çok az olmakta ya da hiç kalmamaktadır" (İkizoğlu 2005:281).

Bedensel engelli bir kadın ise engelli kadının bir iş göremeyeceği önyargısı hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır: *"Çalışma hayatından önce toplumda neden böyle engelli oldun/doğdun deniliyor. Göz rahatsızlığı olan arkadaşım için onun yapabileceği iş en fazla santralde çalışmak denilerek arkadaşıma karşı bir önyargı ve sınırlama vardı. Engellilerin de kendileri böyle bir algı oluşturuyorlar. Ben engelliyim diyerek kendilerini toplumda ikinci plana atıyorlar ve verilen işleri yapabilecek güçteyken ben engelliyim diyerek yapmıyorlar yani engellerini bahane olarak kullanabiliyorlar. Bu da onların kendilerine karşı olumsuz tutum oluşturmalarına neden oluyor. Birçok lisans ve ön lisans mezunu arkadaşım 'benim en iyi çalışabileceğim yer santral' diyerek bu alanda çalışmayı kabul ediyor. Engelli kadın olarak ben ikinci konuma düşürüldüğümü düşünmüyorum. Neden benim engelim beni ikinci konuma düşürsün ki. Benim engelim işimi yapmama engel değil." (Katılımcı 1).*

Bedensel engelli başka bir kadın "biz engelliler ikinci sınıf vatandaş olarak görülüyoruz. (Bizler için) bir işi başarabilme yetisinin olmadığının düşünülmesi söz konusu. Engelli olunmasından dolayı bizlere değer verilmiyor. Engel bedende değil beyindedir" demektedir" (Katılımcı 5).

Kendisine hep düşük statülü işler verilen görme engelli bir kadın düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir: *"Normal insanlar kendileriyle karşılaştırıyor engellileri ve engellileri sürekli aşağı görüyorlar. Daha farklı bakış açısıyla değerlendiriyorlar. Şu (engelli) ne iş yapıyor ki şeklinde cümleler kullanıyorlar.*

Görme engelli olduğum halde normal bilgisayar ekranı kullanıyordum, göremiyordum, sıkıntı yaşıyordum ama yine de işimi yapıyordum. Genelde beni alt işlere veriyorlardı. Kütüphane ya da telefon santrali gibi. Genel olarak bakıldığında zaten engellileri düzgün bir işte göremezsiniz. Çünkü hep küçük görülüyorlar. 16 yıldır ilk kez bana doğru düzgün bir iş verildi ve ben bu işi yaparak kendimi kanıtlıyorum" (Katılımcı 10).

Bir başka bedensel engelli kadın ise "Cehaletten insanlar olaylara farklı bakıyorlar. Sanki engelliler yapamazmış gibi düşünülüyor. Fiziki güç gerektiren işlerde zaten çalıştırılmıyoruz engelliler olarak. Oturduğumuz yerden beynimizle çalışıyoruz. Ama bunu bile istemiyor insanlar yapamaz gözüyle bakıyorlar ama sonuçta yapıyoruz" (Katılımcı 11).

Tablo 3: Nüfusun İşgücüne Katılma Oranları

	İşgücüne Katılma Oranı (%)				**İstihdam Oranı (%)**				**İşsizlik Oranı (%)**			
Yaş	**2015**		**2016**		**2015**		**2016**		**2015**		**2016**	
	Kadın	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***
15+	31,5	71,6	32,5	72,0	27,5	65,0	28,0	65,1	12,6	9,2	13,7	9,6
15-24	29,8	54,2	30,4	54,3	23,2	45,2	23,2	44,8	22,2	16,5	23,7	17,4
15-64	35,0	77,0	36,2	77,6	30,5	69,8	31,2	70,0	12,9	9,4	14,0	9,8

Kaynak: TÜİK ADNKS İşgücü İstatistikleri Veritabanı 2015 – 2016 Sonuçları (https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr)

*Yabancılar kapsama alınmamıştır.

Tablo 4: Engelli Nüfusun İşgücüne Katılma Oranları

	İşgücüne Katılma Oranı (%)	**İşsizlik Oranı (%)**	**İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus Oranı (%)**
Kent	25,61	17,43	74,39
Kır	17,76	12,58	82,24
Erkek	32,22	14,57	67,78
Kadın	6,71	21,54	93,29

Kaynak: TÜİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 2010.

Engelli kadınlar, gelir getiren bir işte çalışma bakımından engelli olmayanlara oranla birçok açıdan aşılması zor güçlüklerle karşı karşıya kalarak sosyal dışlanmayı daha derinden yaşamaktadırlar. Bu zorlukların başında fiziki çevre koşulları gelmektedir. Ulaşım olanaklarının engelliler açısından sınırlı olması, fiziki çevre koşullarının (mimari yapıların uygun olmaması ya da asansörün bulunmaması vb.) engellik türlerine göre düzenlenmemiş olması, engellilerin genel olarak bir mesleğe sahip olmamaları gibi olumsuz faktörler, engellilerin çalışma yaşamına uyum sağlamalarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Özcan 2005:179). Çünkü işe ulaşma evden başlayarak yollar (yüksek kaldırımlar, rampa olmayan merdivenler, alt-üst geçitler vb.), ulaşım araçları (otobüslerin engelliler için dizayn edilmemesi) ve binalar (bina içindeki merdivenler, ev girişindeki basamaklar vb.) olmak üzere çok sayıda faktörler engellenmektedir. Bu ise engelli kadının tek başına işe gidip gelmesine engel olacaktır. Bedensel engelli bir kadın iş yerindeki fiziki çevreden dolayı yaşadığı zorlukları şu şekilde dile getirmiştir:

"*Asansör olsa iyi olur tabi. Asansör yok merdiven çıkarken zorlanıyorum zaten dizlerim de rahatsız. Burası 3 katlı olduğu için asansör olmadığından zorluk çekiyorum. Bir de otobüslerde inip binme sorunum var. Basamaklar yüksek olduğundan inip binmede zorlanıyorum." (Katılımcı 2).*

Başka bir bedensel engelli kadın kendisinin işyerindeki fiziki şartlardan dolayı zorluk yaşamadığını ama arkadaşının yaşadığı sıkıntıyı şu sözleriyle aktarıyor: *"Tekerlekli arkadaşlarım asansör bozuk olduğunda çıkamıyor. Arkadaşım görev*

yerine çıkamadığı için görevini de yapamıyor ve görev yerini değiştirmek zorunda kaldı." (Katılımcı 1).

Görme engelli bir kadın ise işe girdiğinde fiziki şartlardan dolayı yaşadığı sıkıntıyı şöyle ifade etmektedir: *"Ben görme engelliyim ve işe ilk başladığımda belli bir süre bina içerisinde zorluklar yaşadım ama daha sonrasında sorun yaşamadım. Bina içerisinde sarı çizgi olsa dışarıda olduğu gibi kurum içerisinde de özgürce yürüyebilirim" (Katılımcı 4).*

Engelli bir dernek başkanı engellilerin fiziki çevreden dolayı yaşadıkları sorunları şu şekilde aktarmaktadır:

"İmar konusunda eski yapılan imarlardan dolayı 2017 günümüzde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, valilik, belediye olsun bunların önünde duruyor. Eski imarlardan dolayı engelli kardeşlerimizin zorlandığını söyleyebilirim. Engelli girişinin, engelli asansörünün engelliye göre şartları uymadığı görülüyor. İmar değişikliğine göre 2 katlı 3 katlı binalara asansör koyma mecburiyeti getirildi. Çünkü engelli çıkamıyor. Mesela işe gidişte otobüslerin engelliye göre dizayn edilmesi gündemde. Engellilerin servise binip inmeleri, iş yerine gitmeleri, iş yerlerinde özel servislerin olmayışı, engelli olmayan vatandaşlarla birlikte aynı servisi kullanmalarından dolayı zorluk yaşayabiliyorlar. Trenlerde dahi engelli girişlerinin olmadığını herkes biliyor. Yavaş yavaş inşallah değiştirirler. Yine tuvaletler engelliye göre dizayn edilmemiş, yemekhaneler engelliye göre yapılmamış. Engelliler düşünülmediği için de çalışan engelli kadınlar birçok sıkıntı çekiyor.Kamudaki birçok binada engelli için yapılan tuvaletlere engelli aracı girmiyor" (Katılımcı 3 - Dernek Başkanı).

"Sosyal, kültürel, politik bir devlet olarak insana gerektiği değerin verilmemesinden kaynaklı sorunlar yaşanıyor. Mühendis, mimar ve devlet adamlarının işini düzgün yapamamasından kaynaklı binalar engelliler için uygun inşa edilmiyor. Denetimsizlikten kaynaklı yasa ve kanunlar uygulanmıyor" (Katılımcı 8 - Bedensel Engelli).

"İş yerinde benim odamın karanlık olması lazım. Işık beni rahatsız ediyor ama odada iki kişi olduğumuz için loş ışık yaratamıyorum. İş yerinde sarı çizgi yok. Sarı çizgi olsa yönümü daha kolay bulurum. Bir de eskiden işe gelirken görme

engelli olduğum için otobüs yazılarını okuyamadığımdan sorun yaşıyordum. Şimdi çalıştığım kurum engelli otobüsü sağladı, onunla gelip gidiyorum. Ancak o otobüs de duraktan aldığı için durağa kadar yürümek durumunda kalıyorum. Ben yine az görerek ulaşıyorum otobüse ama bedensel engelliler işten çıkınca otobüsün olduğu yere kadar gitmekte zorlanabilir. Bence otobüs işyerlerinin kapısından almalı" (Katılımcı 10 – Görme Engelli).

Görüldüğü gibi birçok katılımcı fiziki çevre koşullarından olumsuz etkilenmekte ve iş yerlerinde özgürce hareket edememektedirler. Gerek sosyal ortamdaki gerekse çalışma ortamındaki fiziki engeller, engelleri daha çok engellemekte ve birinin yardımı olmadan dışarıya çıkabilmelerine olanak sağlamamaktadır. Dolayısıyla engelliler işinden ayrılmak zorunda kalabilmektedirler. Kısaca engellilerin toplumla bütünleşmeleri ve iş hayatında yer alabilmeleri için fiziki çevre koşullarının düzenlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yollar, kaldırımlar, kamu binaları, ulaşım araçları vb. daha birçok fiziki çevre unsuru, engellilerin topluma katılmasının önünde engel oluşturmaya devam edecek ve engelli kadınların sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. **Tablo 5**'te engelli bireyin yaşadığı bina, cadde, sokak ve yollarda engeline uygun olarak bir takım düzenlemelerin bulunma durumu ele alınmaktadır. Bu tabloya göre genel olarak engelli bireylerin yaşadıkları çevrede engeline bağlı olarak herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Tablo 5: Engellilerin Yaşadıkları Yerdeki Fiziksel Çevre Düzenlemelerinin, Engelli Bireyin Kullanımına Uygun Olup Olmadığı Hakkındaki Düşüncelerinin Engel Türüne Göre Oranları

Fiziksel çevre düzenlemeleri	Toplam (%)	Görme Engelli (%)	İşitme Engelli (%)	Dil ve Konuşma Engelli (%)	Ortopedik Engelli (%)	Zihinsel Engelli (%)
Oturduğu bina (katlara ulaşma, bina içinde hareketlilik)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	28,8	27,2	34,1	41,6	25,4	31,3
Hayır, uygun değil	66,3	69,2	59,5	51,7	70,8	62,6
Fikri Yok	4,9	3,7	6,4	6,7	3,8	6,1
Kaldırım, yaya yolu ve yaya geçidi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	23,4	19,2	31,3	37,9	19,3	26,5
Hayır, uygun değil	66,9	71,3	59,8	54,1	71,9	62,5
Fikri Yok	9,8	9,6	9,0	8,0	8,8	11,0
Kamu binaları	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	21,9	19,7	27,5	30,1	20,2	22,0
Hayır, uygun değil	58,4	62,8	54,1	48,1	63,8	53,5
Fikri Yok	19,8	17,5	18,4	21,8	16,1	24,5
Postane ve bankalar vb.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	19,7	18,7	25,5	29,2	19,8	19,8
Hayır, uygun değil	55,4	60,8	52,1	44,9	60,6	49,9
Fikri Yok	24,9	20,5	22,5	25,9	19,7	30,3
Dükkan, market, mağaza ve lokantalar	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	21,0	18,5	27,8	33,4	19,6	22,6
Hayır, uygun değil	59,5	64,3	54,3	49,5	63,7	55,5
Fikri Yok	19,5	17,2	18,0	17,2	16,7	21,9
Sinema, tiyatro vb. yerler	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	8,2	7,8	12,5	20,2	7,7	9,8
Hayır, uygun değil	33,4	33,6	33,4	31,4	36,4	32,3
Fikri Yok	58,4	58,7	54,1	48,4	55,9	57,9
Park ve yeşil alanlar	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Evet, uygun	22,3	19,4	29,1	36,4	22,2	24,7
Hayır, uygun değil	43,3	46,2	40,0	38,5	48,2	40,7
Fikri Yok	34,4	34,3	30,9	25,2	29,7	34,7

Kaynak: TÜİK, **Özürlülerin Sorun ve Beklentiler Araştırması**, 2010.

Not: Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Engellilerin karşılaştığı bir diğer sosyal dışlanma şekli bir işe başvuran engellinin karşılaştığı sorular olmaktadır. Bu sorulardan ilki "sen ne iş yaparsın?" sorusudur (Karataş 2001:147). İşe başvuran engellinin böyle bir soru ile karşılaşması neticesinde onun ruhsal çöküntüye sürüklenmesi kaçınılmaz olacaktır. Üstelik hem engelli hem de kadın olduğunda bu durum daha derin etkilere neden olmaktadır. Bir

taraftan kadının zaten iş alanında pek istenmediği bir durum söz konusuyken bir taraftan da engelli olmasından dolayı kadın çifte dezavantajlı bir durum içindedir. Bu dezavantajı ortadan kaldırmak için kota uygulamasının yapılması bir nebze de olsa engellilerin çalışma hayatına girmelerini sağlamıştır. Ancak yine de kota uygulaması engellilerin istihdamı için yeterli değildir. Çünkü kota uygulaması işverenlere yönelik zorlayıcı bir uygulamadır. Bu nedenle de kota uygulaması engelli istihdamına yönelik kısa süre için çözüm getirmektedir. Kota uygulamasıyla ilgili bedensel engelli bir kadının aktardıkları şu şekildedir: *"İnsanların kendilerine bıraksan hiçbir şekilde engelli çalıştırmazlar. Ama kanunen olduğu için engelli çalıştırmak zorunda kalıyorlar. Hatta engelli çalıştıran kurumların vergiden düştüklerini biliyorum. Buna rağmen devlet % 3' lük engelli kotasını koymasa hiçbir kurum engelli almaz. Mesela özel hastanede çalıştım ben. %3' lük kısma girmesem alacaklarını asla düşünmüyorum. Çünkü küçük bir engeli olsa bile işverenler tarafından görsel olarak engeli olmayanlar daha çok tercih ediliyor (Katılımcı 1).*

Bedensel engelli kadın ise kota sistemi ile ilgili düşüncesini şöyle belirtmektedir: "Türkiye'deki engelli sayısı çok fazla ve kota sistemiyle %3 oranında istihdam edilme bana göre çok az. Bu oran engellilerin istihdam edilmesi sorununu tam anlamıyla çözmez, engelli istihdamı daha fazla olabilir. Böylece engelli kadınlar iş alanına daha çok katılır" (Katılımcı 2).

Engelli bir dernek başkanı ise kota sistemi ve eksiklikleri ile ilgili düşünceleri şu şekildedir:

"İstihdam durumu yeterli değil. %3 ne demek 100 kişide 3 kişi. Türkiye de 8,5 milyon engelli var. %3 oranı çok az. %7 olsa daha iyi olur. Ayrıca her engel grubundan alım olmalı. Engelliler mahkum ve şehit kadrolarıyla birlikte alınıyor. Bunların ayrı tutulması gerek. Gaziler direkt giriyor engelliler sınava tabi tutuluyor. Şehit ailesinin yakınları sınavsız olarak engellilerin içinden ataması yapılıyor. Dolayısıyla %3 oran yeterli değil. Engelli istihdamı az. Özel sektörde çok ama kamuda az. Özel sektörlerde de engelliler çalışamayacakları işlere veriliyor. Bir de engellilerin işe girmesiyle aile bakım ücretleri kesiliyor. 3-5 gün engelli adam çimentoya gönderilip de işi yapamayan engellinin işten çıkmasına neden olunuyor. Bunu gören engelli de bakım ücretim kesilmesin diye özel sektörde çalışmak

istemiyor. Öncelikle bu sıkıntılar giderilmelidir. İşe giren engelliler ve işverenler denetlenmelidir. Engelli işi yapabiliyor mu yapamıyor mu diye bir denetleme olmalıdır" (Katılımcı 3).

İşitme engelli bir kadın ise kota sistemiyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:*"%3' lük kota güzel ama istihdam olan işitme engelli sayısı azdır. Sebebi yapılan sınavlar ve eğitim durumu. Biz hep bundan dolayı geride kalıyoruz. Kelime bilgimizin az olması nedeniyle diğer engel gruplarıyla yarışmak zor. Bu nedenle engel gruplarına göre kontenjan olsa daha iyi olur" (Katılımcı 6).*

Engellilerin karşılaştığı bir diğer sosyal dışlanma şekli işverenlerin engelliye karşı tutumları, engellinin çalışamayacağı önyargısıdır. Birçok işveren bazı kaygılardan ve önyargılardan dolayı çalışmaya ihtiyacı olduğu halde engellileri istihdam etmek istememektedir. Çünkü engelliler, yöneticilerin gözünde genelde yasal bir zorunluluk olmadıkça çalıştırma eğiliminde olmadıkları kişilerdir. Onlara göre engelliler özellikle de engelli kadınlar çoğunlukla deneyimsizdirler. Bu yüzden engelli kadınların gelir getiren bir iş bulma şansları az olmaktadır. Bu konuda yapılmış bir araştırmaya göre, yöneticiler engelli personel çalıştırmama nedenlerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

- Mazeret üretmek için nedenleri vardır.
- Alıngan ve kırılgan olurlar.
- Uyum sağlamada bazı zorlukları vardır.
- İstenilen tempoda çalışamazlar.
- Görünüm olarak iyi izlenim bırakmazlar (Çivi 2001:92).

Amirleri tarafından olumsuz tutuma maruz kalıp kalmadıkları konusunda görüşmeye katılan engelli kadınların düşünceleri şu şekildedir:

"Ben masa başında çalıştığım için engelim sorun oluşturmuyor. Amirimden bana karşı herhangi bir olumsuz tutumla karşılaşmadım" (Katılımcı 1- Bedensel Engelli).

"Engelliye farklı bakış açısından oluyor. Kimi engelliyi sevmiyor mesela. Amir engelliyi sevmiyorsa alır başka birime gönderir, onu süründürmeye çalışır. Engelliyi bahçıvanlık yapmaya gönderen amirler var. Ayağı kesik birinin bahçe suladığını bilirim. Bazı amirler engellilere tepeden bakıyorlar. Niye gelmiş çalışıyor

bu, bunun ne işi var burada dediklerini duyduğumuz arkadaşlarımız oldu. Çalıştırmamak için elinden geleni yapan amirler olduğunu biliyorum. Bütün bunlar engelliye bakış açılarından kaynaklanıyor. Örneğin bir arkadaşımız amiriyle bir sorun yaşadı. Arkadaş engelli olduğu için işe gelirken 5-10 dakika geciktiği için amiri arkadaşımızla sorun yaşadı, ona zıt gitti amir. Başka bir örnek doktorun biri engelli düşmanı. Doktorsun sen orayı idare ediyorsun. Sen nasıl engelliye böyle yaparsın. Engelli tedavi görmek amacıyla geliyor sana, sen nasıl kötü davranırsın, asansöre nasıl bindirmezsin. Sen de 9 aylıksın o engelli de 9 aylık. İkisi de eşit seviyede düşmanlık beslemeye ne gerek var. İşte engelliler haklarını bilmedikleri için amirlerinin olumsuz tutumlarına göz yumuyor. Çalışan engelli bayanların çok problemi var ama onlar sorunlarını söylemek istemiyor. Yeterli şekilde haklarını tam bilmediği için sorunlarını söylediğinde işten çıkarılacağı düşüncesine kapılıyor. Oysa derneklere gidilse herkes hakkını öğrenir." (Katılımcı 3 – Dernek Başkanı).

"Genelde iletişim kuramadığımız için muhatap olamayıp yüz yüze gelmiyoruz. Bu nedenle kötü bir durum yaşanıyor" (Katılımcı 6- İşitme Engelli).

"Amirimin işi yapabilir miyim yapamaz mıyım diye güven problemi vardı. Bana bir iş verdi beni denedi yapabilir miyim diye. Yaptığımı görünce beni buraya oturtturdu açıkçası. Güven sorunu dışında sorun yaşamadım. Engellileri savunurdu. Biri bir şey dediği zaman ya da üzerime geldiği zaman beni savunurdu, karşı tarafı da uyarırdı. Doğruyu yanlıştan ayırırdı yani. Amirimden duymadım ama bir kaç hoca görme engelli olduğum için işleri yavaş yaptığımı söylüyor. Ben bunu dile getireceğim. Olmadı işi bırakma talebinde bulanacağım" (Katılımcı 10 – Görme Engelli).

Yapılan başka araştırmalardan çıkan sonuçlara göre ise engellilerin çalıştıkları ortamlarda bulunan diğer çalışanlarda engellilere ilişkin olarak şunları ifade etmektedir:

- Özürlüler genelde çalışma temposunu düşürmektedirler.
- Diğer personel, acıma duygusu ile özürlülere yardım etmek zorunda kalmaktadır.
- Sürekli hasta olan özürlülerden hastalık kapma olasılığı bulunmaktadır (Ergün 2005a).

İş yerindeki diğer çalışanların bu tutumları, engellilerin performanslarına ilişkin beklentilerini, performanslarını değerlendirmelerini, engelli biriyle çalışma isteklerini, iş yerine engelli birini istihdam etme isteklerini de etkilemektedir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2009:45). Dolayısıyla iş yerleri engellileri işe almak istese bile iş yerinde çalışanların engellilere yönelik olumsuz tutumları, engellilerin toplumsallaşmaları ve toplumla bütünleşmelerini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu ise engelli kadınların çalışma hayatına katılmalarıyla ilgili 'sosyal bir direncin' olduğunu göstermektedir (Kuzgun, Aydın 2005:226).

İş yerindeki çalışanlar tarafından olumsuz tutuma maruz kalıp kalmadıkları konusunda görüşmeye katılan engelli kadınların düşünceleri şu şekildedir:

"Engellinin hastalığını (rahatsızlığını) görmüyorlar. Engellinin ne gibi sıkıntılar yaşadığını sağlam bir insan bilmiyor. Bilmediği için şu kelimeyi kullanıyor: 'O da bizim gibi bir insan çalışsın.' Empati kuramıyorlar. Engelli kardeşlerimiz de bundan rahatsız olabiliyorlar. Biz bilerek engelli olmadık. Zannediyorlar ki engelli her işi yapabilecek durumda. Bizim ezildiğimiz gibi onlar da ezilmeli diyorlar. Engelli rahatsızlandığında bir şey yok yalandan yapıyor diyorlar. Bunu bir de en samimi arkadaşları diyor. Mesela bir arkadaşımız iş yerinde bayıldı. Ya işte yalandan bayıldı denildi. Kendileri sağlam olduklarından engellilerin rahatsızlıklarını bilmiyorlar. Bilmedikleri için de engellilere karşı tutumlarına yansıyor. Bunu duyan engeli de ister istemez o iş yerinde çalışmak istemiyor çünkü psikolojisi bozuluyor. Ayağı kayıp düşen bir engelliye acıma duygusuyla bakıyorlar. Oysa onlar da (engelli olmayanlar) düşüyor. Sağlamlara acıma duygusu olmuyor düştüğünde hatta kahkahalarla gülünüyor ama engelli düştüğünde vah arkadaşım dediği zaman engellilerin duygularını kırıyorlar" (Katılımcı 3 – Dernek Başkanı).

"İnsanlar engelli(lik) konusunda bilgisiz. Bizim için iletişim aracı olan işaret dili hareketleri insanlar tarafından komik hareketler olarak algılanabiliyor" (Katılımcı 6 – İşitme Engelli).

"Benim olmadı ama arkadaşımın arkadaşları onunla alay ediyor. İşitme engelliler çok ağır metinleri çeviremiyorlar. İşle ilgili problem konuşulduğunda amire yanlış çeviri yapabiliyorlar. İşitme engelliler küçümseniyor ve alay konusu oluyorlar. Bu nedenle iş yerlerinde tercüman olmalı. Bir de diğer çalışanlar işitme

engellileri anlayabilmeleri için işaret dili eğitimi almalılar. Kursa gitmek istemiyorlarsa internetten ya da kitaplardan yararlanarak bizleri daha iyi anlayabilirler. Ben konuşamam ama onlar işaret dili eğitimi alıp bizleri daha iyi anlayabilirler" (Katılımcı 7 – İşitme Engelli).

"İşyerimdeki arkadaşlarımın olumsuz tutumları çok fazla. Sürekli benimle yarış halindeler. Beni kendileriyle bir tutuyorlar. Üstelik bu yetmezmiş gibi bu işi yapar mı, ne yapıyor ki zaten diyorlar. Kendilerine muhtaç olduğumu düşünüyorlar" (Katılımcı 10 – Görme Engelli).

ABD'de yapılan bir araştırma ise yukarıdaki düşünceyi çürütmüştür. Bu araştırmaya göre engellilerle çalışma fırsatı bulan işverenlerin engellilerle ilgili görüşleri şu şekilde belirtilebilir:

- Özürlüler sürekli çalışırlar ve daha güvenilir elemanlardır.
- İşlerini çok çabuk kavrarlar ve işlerine sadıktırlar.
- Mesaiye uyumları ve gayretleri daha fazladır.
- Verimlilikleri ve uyumları daha iyidir (Demir, Yiğitoğlu 2005: 174: İçli 2001:89).

Türkiye'de Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın da bu alanda yaptığı bir araştırma[1], yukarıda elde edilen sonuçları doğrulamaktadır. Engellileri istihdam eden Türk işverenlerinin görüşlerine göre engelliler, diğer personellerden daha iyi davranış örnekleri göstermekte, alternatif bir iş bulma şansları az olduğu için uygun işlere yerleştirildikleri takdirde diğer personel kadar verimli olabilmekte, işlerine daha bağlı olmakta ve işte başarılı olmak için daha çok çaba göstermektedirler.

Türkiye'de ve ABD'de yapılan araştırmalar işverenlerin çalışan engellilerin iş verimliliği bakımından bir sorun yaşamadığını ortaya koysa da engellilerin özellikle de engelli kadınların istihdam edilmesindeki dezavantajlı durumu değişmemiştir. Engelli kadınların istihdamında engelin niteliği de etkili olmuştur. Bazı engelli grupları diğerlerine göre işe alımlarda avantaj sağlamaktadır (Aycan 2005:12). Örneğin ortopedik ve fiziksel engellilerin, zihinsel engellilere ve psikiyatrik hastalara göre daha kolay iş bulduğu gözlenmiştir. Bunun nedeni ise ortopedik ve fiziksel engellilerin iş görebilirliğinin daha yüksek olduğu düşüncesidir. Kamu sektöründe

[1] T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009), **Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor**, Ankara

işverenler istihdam aşamasında sırayla "1. Bacak ve ayak özürlü kadınları, 2. Diğer özürlü kadınları, 3. Kol ve el özürlü kadınlar, 4. Diğer göz özürlü kadınları" tercih etmektedirler (Işıkhan 2001:179). Özel sektörde ise işverenler istihdam aşamasında sırayla "1. Bacak ve ayak özürlü kadınları, 2. Konuşma ve işitme özürlü kadınları, 3. Diğer özürlü kadınları, 4. Kol ve el özürlü kadınları, 5. Diğer göz özürlü kadınları" tercih etmektedirler (Işıkhan 2001:179). Görüldüğü gibi görme engelli kadınlar hem kamu hem de özel sektörde işverenlerin tercih sırasında son sırada yer almaktadırlar. Topçubaşı ve Arıkan ise istihdam açısından görünür bir engeli olmanın görünür engeli olmayanlara kıyasla daha dezavantajlı olduğunu, engelli olanların daha düşük ücretlerde istihdam edildiklerini dile getirmişlerdir. Onlar bu düşüncelerini, Dijkstra'nın "engel ne kadar görünürse ücret o kadar azalabilmektedir" sözüyle pekiştirmektedirler (Akt. Topçubaşı, Arıkan 2005:79).

İşe yerleşme sürecinde de engelli kadınların sosyal dışlanmaya maruz kalması devam etmektedir. Birçok ailenin engelli kız çocuklarının işe tek başlarına gidip gelmesine izin vermemesi de engelli kadınlar için bir başka sosyal dışlanma nedeni olmaktadır (Akdağ 2005:85). Ekonomik açıdan bağımlı olmaktan kurtulmaya çalışacak olan engelli kadın, bu seferde işe gitmek için aile ile mücadele etmek durumunda kalmaktadır.

Sosyal dışlanma sadece işe yerleşme sürecinde olmamaktadır. İşe yerleşen engelli kadınların istihdamının birden fazla kişinin istihdamı (Örneğin 2; 2,5 kişi gibi) şeklinde değerlendirilmesi de bir başka sorun ve sosyal dışlanma şekli olarak karşımıza çıkmaktadır (Keskin 2001:97). İşe yerleşen engelli kadına ön yargılı yaklaşım sonucunda düşük ücret verilmekte, genellikle de bu asgari ücret düzeyinde kalmaktadır. Çalışan kadınların ücretlerindeki düşüklüğün sebebi olarak cinsiyet açısından çalışan kadınların erkeklere oranla daha az güçlü olması, kadınlara yüklenen toplumsal rollerin fazla olması (çalışan kadınların evi, eşi, çocukları ve işi gibi zamanını farklı uğraşlara ayırmak zorunda kalması) sayılabilir. Bu nedenlerle kadın, işine daha az zaman ayırabilecek ve iş hayatında hak ettiğinden daha az ücret alacaktır. Bunun sonucu olarak da kadının işinde terfi etmesi[1] güçleşecek ve cinsiyet

[1] "Kadınların işe alınmasından sonra, onların terfi sürecinde ortaya çıkan ayrımcılık, cam tavan kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cam tavan kavramı ilk kez 1986 yılında Wall Street gazetesinde yayınlanan bir makalede kadınların kariyer basamaklarında ilerlerken karşı karşıya

ayrımcılığı daha da pekişecektir. Görüşme yapılan engelli kadınlara işyerlerinde terfi etme durumlarının olup olmadığı, engellerinin terfi etmede bir sorun teşkil edip etmediği sorulmuş ve bu konuda sıkıntı yaşamadıklarını dile getirmişlerdir. Gerekli şartları sağladıklarında terfi imkanı olan kurumlarda olanlar iş yerlerinde terfi edebileceklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların işyerinde terfi etmede eşit olanağa sahip olmasının nedeni araştırmanın kamu sektöründe yapılmış olmasıdır. Özel sektör alanında çalışan engellilerin işyerlerinde terfi etme imkanının az olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar işyerlerinde terfi etme ile ilgili şu bilgileri paylaşmışlardır:

"Sınavlarda size engelli olup olmadığınız sorulmuyor. O yüzden engelimin terfi etmemde bir sakıncası yok. Ama son zamanlarda mülakat geldi. Şimdi olur mu bilemiyorum" (Katılımcı 1 - Bedensel Engelli).

"Ben 5 yıldır buradayım. Burada terfi almadım (çalışılan kurumda terfi etme imkanı bulunmamakta). Ama daha önceki çalıştığım kurumda çalışma performansına göre 2 yıl erken terfi ettim ve 90 puanla ödüllendirildim" (Katılımcı 2 - Bedensel Engelli).

"Hayır düşünmüyorum. Aksine engellilerin terfi etmesinin yolu daha açık. Sağ olsun cumhurbaşkanımız, başbakanımız bu konuda çok şey yaptı. Önceden engelli dışarı çıkamıyordu, bir hayatımız yoktu. Şimdi hepimizin bir hayatı var. Öncelikle bizlere hak veriliyor" (Katılımcı 4 – Görme Engelli).

"Görevde yükselme şartları var. Bu şartları sağlayan herkes, engelli ya da engelsiz işinde yükselebiliyor" (Katılımcı 11 - Bedensel Engelli).

İşe yerleştikten sonra o işte kalıcı olup olmama da önemlidir (Yılmaz 2004). Engellilerin istihdam edilmesi ile sorun bitmemekte istihdam durumu başka bir sosyal dışlanma şeklini de doğurmaktadır. "İş yaşamı, işe alınan özürlü bireyin

---

kaldıkları bariyerleri tanımlamak üzere kullanılmıştır. Cam tavan, kadınların veya azınlıkların başarısına veya niteliklerine bakılmaksızın iş yerinde üst basamaklara yükselmelerini engelleyen, açıkça görünmeyen ve ihlal edilemeyen engeller (bariyer) olarak tanımlanmaktadır. Tüm dünyada kadınlar cam tavan ile karşı karşıya kalmaktadır. Cam tavanlar kadınların hiyerarşik pozisyonlara ulaşmasının yanı sıra, gelir ve prestije ulaşmalarıyla da ilgilidir. Cam tavan, yönetim kadrolarında ortaya çıkabileceği gibi bir iş yerinde daha düşük pozisyonlarda da ortaya çıkabilmektedir. Kadınların işyerinde cam tavan ile karşı karşıya olmalarının önemli nedenlerinden biri, sadece erkek bakış açısını içeren karar süreçlerinde kadınların ya hiç ya da çok az sayıda yer almasıdır" (S.Özkan, B.Özkan 2010: 94-95).

özellikleri ve yetenekleri de dikkate alınıp düzenlenmediğinden ve iş başında geliştirme eğitimi vb. verilmediğinden, işe alınan özürlülerden çoğu kez beklenen verimin sağlanamadığı yönünde bir izlenim doğmaktadır" (Karataş 2001:146). Karataş, bu durumun çalışan engelliler açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu dile getirmektedir. İş bulduğuna sevinen engelli iş ortamında karşılaştığı bu sorunlardan dolayı kendisini verimsiz hatta işe yaramaz hissedebilmektedir. Sonuçta engelli yaptığı işten doyum sağlayamayacak ve beklide işten ayrılma yoluna gidip kamusal alandan uzaklaşarak kendisini özel alana hapsedecektir.

Kamusal alandan uzaklaşan engelli kadın çalışmadığı için sosyal bir güvenceden de yararlanamayacaktır. "Ülkemizde iş hayatına atılan özürlülerin sadece %1'ine yakını istihdam edilebilmektedir"(Doğan 2001:121). İstihdam edilmeyen engelliler ise üretim faaliyetlerinin dışında kalmakta ve yoksullaşmaktadırlar. Engelli erkekler ve engelli kadınların karşılaştırıldığı araştırmalarda engelli kadınların yoksulluk ve ayrımcılık konularından daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir (Osunluk, Uğurlu 2005). Aslında yoksulluk ve engellilik birbirini etkileyen faktörlerdir. Osunluk ve Uğurlu engelliliğin yoksulluğu getirmesinin yanı sıra yoksulluğun da engelliliğin en büyük etkeni olduğunu vurgulamaktadırlar. Onlara göre "vitamin A ve iyot yetersizliği, beslenme bozukluğu ve hijyenik olmayan çevresel şartlar yoksulluğun en yaygın sonuçlarıdır. Bunun yanı sıra özürlülük de yetersiz eğitim seviyesi, işe girme, yükselme, eşit olanaklara ve fırsatlara sahip olamama, ulaşılabilirlikteki zorluklar gibi çeşitli sebeplerle yoksulluğu artırmaktadır" (Osunluk, Uğurlu 2005). Türkiye'de engellilik ve yoksulluk ilişkisine bakıldığında bunun en açık göstergesinin engelli kadın işsizliği olduğu görülmektedir.

Kamusal alan ile özel alanın birbirinden ayrılmasıyla kadınlar, ev içine hapsedilmekte ve bunun sonucunda da onların yoksullaşmalarına neden olmaktadır. 'Ev kadınlığı sorumluluğu', çok sayıda kadının istihdam edilmesindeki engellerin başında gelmektedir (Ulutaş 2009:28). Bu ise kadınların toplumda eşitsiz bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. "Kadınların toplumdaki eşitsiz konumları ve cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınların yoksullaşmasına; yoksulluğun kadınlaşması ise kadınların eşitsiz konumlarının pekiştirilmesine" neden olmaktadır (Ulutaş 2009:38). Durum engelli kadın açısından düşünüldüğünde ise daha trajik olmaktadır. Engelli

kadınlar bir işte istihdam edilemediğinde gelir getirici bir faaliyette bulunamazlar. Bakımları aileleri tarafından üstlenildiği için de aileleri üzerinde maddi bir yük oluşturmaktadırlar. Bu da zamanla hem engelli kadını hem de ailesini yoksullaştırmaktadır. Engelli kadın yoksulluğunu en az düzeye indirmek için engellilikle ilgili politikalarla; feminizm ve yoksullukla mücadele politikaları birlikte yürütülmelidir. Her üç politikanın birlikte yürütülmesi iki (istihdam ve yoksullaşma) konuda da daha hızlı yol alınmasını sağlayacaktır. Böylece kadının toplumsal hayattan dışlanması önlenmiş olacaktır.

Üretmek önemli bir faaliyet olup gelir getiren bir işte çalışma "bir statü ve kimlik kaynağıdır" ve her insanın yetenekleri farklıdır (Akt. Özcan 2005:178). Bu nedenle de yapabileceği işler de bu yetenekler doğrultusunda değişebilmektedir. Örneğin görme engellilerin yapabileceği işler ve meslekler arasında "avukatlık, müzisyenlik, sosyal, fen ve matematik, edebiyat, din, felsefe, yabancı dil dallarında öğretmenlik; ekonomi, sosyoloji, psikoloji dallarında uzmanlık; çeşitli kurumlarda yöneticilik, yazılı veya sözlü tercümanlık, bilgisayar operatörlüğü ve programcılığı, sekreterlik ve telefon santralliği, danışma memurluğu, radyo televizyon ve gazetecilik görevleri, montajcılık, bazı tamir işleri, paketleme ve çeşitli el işleri vb." sayılabilir (www.anamurunsesi.com). Birçok gelişmiş ülkede görme engellilerin yapabilecekleri meslekler tespit edilmiş ve görme engelliler bu mesleklerde istihdam edilmiştir. Görme engelliler İngiltere'de otopark bekçiliğinde, yolcu asansörcülüğünde; İtalya'da telefon santral memurluğunda, masörlükte, masör-fizyoterapistlikte; Yunanistan'da telefon santral memurluğunda (Keskin 2001:97) çalışabilmektedirler. Almanya'da görme engelliler için uygun meslekler daktilograf, büro elemanı, endüstri meslek elemanı, fiziksel terapist, fizik tedavi uzmanı, masaj ve tıbbi kaplıca uzmanı, telefon operatörlüğüdür (Doğan 2001:125-128). Toplumumuzda ise görme engelli kadınlar, daha çok kurum ve kuruluşların santrallerinde, fabrikaların ambalaj ve paketleme servislerinde çalışmaktadırlar (İçli 2001:90).

Engelliler için farklı meslekleri uygun gören ülkelerin onlara yaklaşımları da farklıdır. Örneğin tüm Avrupa ülkelerinde engelli kadınlar, engelli erkekler gibi mesleki eğitim alabilme ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma şansına sahiptirler. İsviçre'de yapılan bir araştırmaya göre engelli kadınların çoğu düşük

ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bununla birlikte burada erkekler mesleki eğitim olanaklarından daha yüksek oranda yararlanmaktadırlar. Avusturya'da engellilere karşı olumsuz bir önyargı sürmektedir. Burada engelli kadınlar zayıf ve işe yaramaz olarak görülmekte ve başarıları tesadüflere bağlanmaktadır. Ülkemizde ise engelliler temel eğitim alabilmektedirler. Meslek seçimiyle ilgili yeterli danışmanlık hizmeti olmadığından engelliler yeni iş alanlarından da haberdar olamamaktadırlar. Bu ise onları engelli aylığı almaya zorlamaktadır. Üretici birey olmaktan uzaklaşan engelli kadın, aldığı engelli aylığı ile de geçimini sağlayamamakta ve ailesine yük olmaktadır (Özer 2001:190-193).

Özetle engellilerin bugünkü durumları "sosyal felaket" kavramıyla özetlenebilir (Tufan, Arun 2006). Çünkü engellilerin eğitim düzeyleri çok düşük olduğu için gelir getiren bir iş bulmakta zorlanmakta olduklarından yoksulluk da yaygındır. Durum böyle olunca da birçok engelli yaşadığı toplumdan kendisini soyutlamıştır. Engellilerin yaşadığı toplumla bütünleşmelerini artırmak ve maruz kaldıkları sosyal dışlanmayı azaltmak amacıyla pek çok yasal düzenleme yapılmasına rağmen engellilerin istihdam sorunları hala çözüme kavuşamamıştır. İstihdam sorunun çözülebilmesi için engellilerin istihdamını etkileyen toplumsal (eğitim eksikliği, mesleki bilgi ve beceri eksikliği vb.) ve kurumsal faktörlerin (engellilere karşı olumsuz tutumlar, engelli çalıştırmama cezasının düşük olması vb.) düzeltilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın sorunlarının çözümünde istihdamın çok önemli bir yeri bulunmaktadır. İstihdamın çözümü birçok sorunun da çözümünü sağlamaktadır (Örneğin üretici birey olma, sosyal güvenceden yararlanma, toplumsal hayatla bütünleşme vb.). Ülkemizde kadınların büyük bir çoğunluğu iş bulamamaktadır. Çalışan kadınların da yaptığı işler gözlemlendiğinde bazı sektörlerde (hizmet sektörü, dokuma, gıda gibi) yığılmaların olduğu gözlenmektedir (Işıkhan 2001:176). Eğitim hakkından yeterince yararlanamayan kadınlar, beceri gerektirmeyen işlere yönelmişlerdir. Eğitim hakkından faydalanma şansı bulan kadınların ise hem aldıkları ücret erkeklere göre düşük olmakta hem de işinde yükselme olanağı çok az olabilmektedirler (Erdut 2005:41). Kadın olmaya engelli olma da eklenince engelli kadın istihdam konusunda sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Özellikle de engelli kadınlar toplumdan daha çok dışlanmaktadır. Engellilerin iş yaşamında başarılı olamayacakları düşüncesi, engellilerin bir

işletmede yapacakları işler sınırlı olduğundan gerektiğinde başka işlere aktarılmalarının zor olması, engellilerin işletmelerin karlılığını azaltacakları ve uzun dönemde maliyetlerin yükselmesine neden olabilecekleri düşüncesi istihdam alanında karşılaşılan sosyal dışlanma nedenlerinden birkaçıdır (Işıkhan 2001:180). Kısaca engelli kadınlar; temel eğitimden yeterince faydalanamaması, engellerinden dolayı maruz kaldıkları önyargılı tutumların olması gibi nedenlerle işverenler tarafından tercih edilmemektedir. Bu durumun zorunlu sonucu olarak da engelli kadın ev içine hapsolmaktadır. Kadın ile erkek arasındaki geleneksel ilişkiyi değiştirmeyi amaç edinen feminist hareket, engelli kadınların da kamusal alana dahil olması için mücadele etmelidir. Çünkü kadın olmak ile engelli kadın olmak arasında hiçbir fark yoktur. Toplumdan ve kamusal alandan soyutlanmaya maruz bırakılan engelli kadınların feminist hareket içinde yer alması; kadının toplumsal statülerini, toplumsal ilişkilerini, toplumsal hayata katılmak için verdiği mücadeleleri ve kadın hakları konusundaki bilinçliliğini ve duyarlılığını artırmakla birlikte hem feminist hareket hem de engelli kadın hareketi siyasal ve toplumsal açıdan daha güçlü bir biçimde sesini duyuracaktır.

2.5.2. Engellilerin İstihdam Alanından Dışlanmasına Karşı Koruma Sistemleri

Engellilerin özelde ise engelli kadınların istihdam alanında sosyal dışlanmaya maruz kalmamaları birkaç koruma sistemi geliştirerek mümkündür. Bu koruma sistemleri; işe yerleştirilmeden önce ve işe yerleştirilme aşamasında gerçekleşen bir süreci kapsamaktadır.

2.5.2.1. Engellilerin Çalışma Hayatına Girmeden Önce Korunması

Engelliler gelir getiren bir işe yerleştirilmeden önce; tıbbi tedavi ve rehabilitasyon, sosyal rehabilitasyon ve mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlandırılarak korunurlar.

2.5.2.1.1. Tıbbi Tedavi ve Rehabilitasyon

Tıbbi rehabilitasyon; "kişinin fonksiyonel yeterliliğini, mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmak için uygulanan klinik tedavi, fizik tedavi, tıbbi egzersizler, uğraşı tedavisi, konuşma tedavisi, ortopedik cihaz ve protez uygulaması ile kişinin

rehabilitasyon sürecine engel olacak psikolojik ya da sosyal güçlüklerini azaltarak ya da ortadan kaldırarak onun toplumla bütünleşmesini amaç edinen rehabilitasyon hizmetleridir" (Aytaç 2000). Başka bir ifade ile tıbbi rehabilitasyon; engellilerin tıbbi yöntemlerle fiziki kapasitesini artırmaya ve hayati fonksiyonlarını yerine getirmeye yönelik çalışmaları ifade etmektedir.

Tıbbi rehabilitasyon, rehabilitasyon hizmetleri içinde ilk sırada yer alır. Çünkü engellinin kaybedilen fonksiyonlarının en azından bir kısmını kazandırarak engellinin toplumsal hayata katılımı ve mesleki eğitimden yararlanabilmesine imkan tanınmış olmaktadır. Bu ise engellinin toplumla bütünleşmesini sağlayacak ilk adım sayılabilir. Özellikle engelli kadın için bu daha da önemlidir. Çünkü kadın olmanın yaşatmış olduğu sosyal dışlanmaya engelli olmak da eklenmiştir. Dolayısıyla engelli kadınların toplumla bütünleşmesi için öncelikle tıbbi rehabilitasyon hizmetlerinden yararlandırılmaları gerekmektedir.

2.5.2.1.2. Sosyal Rehabilitasyon

Sosyal rehabilitasyon; gelir getiren bir işe yerleştirilen engellinin verimliliğini artırıcı önlemler alarak işyerine uyumunu sağlar. Ayrıca kişinin toplumsal hayattan uzaklaşmasını engelleyerek toplumsal hayata yeniden uyum sağlamasını gerçekleştirir. "Bu doğrultuda kişinin yakın çevresi, ailesi ve arkadaşlarının özürlü bireyin toplumsal hayata uyumunda etkisi büyüktür" (Aytaç 2000). Böylece engelli kadın sosyal dışlanmaya maruz kalmaz. Çünkü sosyal rehabilitasyon sadece engelliyi özelde ise engelli kadını temele almamaktadır. Onun ailesi, yakın çevresi, arkadaşları da bu rehabilitasyonda yer aldığından engellinin toplumsal hayatla bütünleşmesi daha kolay olmaktadır.

Sosyal rehabilitasyona göre engellinin özelde ise engelli kadının iş yerindeki uyumunu ve iş yerindeki verimliğini artırmak için fiziksel çevrede bazı düzenlemeler yapılmalıdır. Çünkü engelli kadının iş yerine ulaşması için birçok fiziki engeli aşması gerekmektedir. Fiziki engellerin ortadan kaldırılmasıyla engelli kadın, hem işine kolayca gidip gelebilecek hem de sosyal aktivitelere daha kolay katılabilecektir.

2.5.2.1.3. Mesleki Rehabilitasyon

Engellilerin işe yerleştirilmeden önce korunmaları gereken üçüncü ve son evredir. Bu aşamada amaç engellilerin yeteneklerini değerlendirebilecekleri gelir getiren bir iş ve meslek için hazırlanarak yetiştirilmeleridir. Engellilerin koşullarına uygun mesleki bilgi ve becerilere yönelik hizmetler bu aşama kapsamındadır.

Mesleki rehabilitasyon, "herhangi bir mesleği olmayan, mesleğinde yetersiz olan veya meslek değiştirmek isteyen engellilerin emek piyasasında ihtiyaç duyulan ve özür grubuna uygun meslekte yetiştirilerek, fiziki ve mesleki yönden kapasitelerini artıran ve eğitim gördükleri mesleklerde istihdamlarını sağlayan hizmetler bütünü" olarak tanımlanabilir (Genç, Çat 2013:375). Bu rehabilitasyon; engellinin özelde ise engelli kadının uygun bir işte çalışabilmesi, mesleki rehberlik, eğitim ve işyerinde uyum gibi hizmetleri kapsamaktadır.

Engelli kadına herhangi bir işe girmeden önce mesleki eğitim verilmelidir. Böylece aldığı mesleki eğitimle engelli kadının istihdam edilme şansı da artacaktır. Mesleki eğitimin gerekliliği vurgusu, Özürlüler Kanunu'nun 13. maddesinde "özürlülerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahın sağlanması amacıyla mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanması esastır" şeklinde yer almaktadır (Genç, Çat 2013:375). Mesleki eğitim alan engelli kadın, işinde daha verimli olacak ve kendi çalışma kapasitesini ortaya çıkarabilecektir. Böylece tüketici konumundan üretici konuma geçtiği için toplumsal hayatla bütünleşecek ve sosyal dışlanmaya maruz kalmayacaktır. Çünkü üretken olmak, engelli kadınların kendilerini işe yaradıklarını hissettirecektir. Bu nedenle engelli kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamak için mesleki rehabilitasyonun önemine dikkat çekmek gerekmektedir.

2.5.2.2. Engellilerin Çalışma Hayatına Girerken Korunması

Engelliler gelir getiren bir işe yerleştirilirken kota sistemi, korumalı iş yeri, evde çalışma yöntemi, kişisel çalışma yöntemi ve kooperatif çalışma yönteminden yararlandırılarak korunurlar.

2.5.2.2.1. Mecburi Kota Uygulaması

İşverenlerin belirli oranda engelli çalıştırmalarının zorunlu olduğu sisteme kota sisteme denir. Kota uygulaması, engellilerin istihdam edilmesini kolaylaştıran bir sistemdir. Kota sistemi ilk olarak "I. Dünya Savaşı sonrasında engelli olanları mağduriyetten kurtarma amacıyla 1919 yılında Almanya'da uygulanmıştır. Almanya'dan sonra kota sistemi 1920 yılında Avusturya, 1921 yılında İtalya ve Polonya, 1923 yılında Fransa'da uygulanmıştır. Türkiye'de ise engelliler için kota sisteminin uygulamaya geçirilmek istenmesi ilk defa 1967 yılında yürürlülüğe giren Deniz İş Kanunu ile olmuştur. daha sonra 1972 yılında Sakat ve Eski Hükümlülerin Çalıştırılması Hakkında Yönetmelik'in yürürlüğe girmesiyle uygulanabilir hale gelmiştir" (Seyyar 2000).

Türkiye'de kamu ve özel sektörde bu yöntem uygulanmaya başlandıktan sonra engellilerin özelde ise engelli kadınların işyerlerinde çalışabilecekleri ve işgücüne katkı sağlayabilecekleri kanaati güçlenmiştir (Genç, Çat 2013:375). Çünkü İş Kanunu ve Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük hükümleri gereği "işverenlerin 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde bedensel, zihinsel ve ruhsal özürleri nedeniyle, çalışma gücünün en az %40'ından yoksun olduğu sağlık kurulu raporunda çalışamayacakları belirtilmiş olanlardan %3 oranda özürlüyü istihdam etmekle yükümlüdür" (Seyyar 2000). Ancak bu madde bazı eksiklikleri de barındırmaktadır. Örneğin bir işyerinde 50'den az işçinin çalıştırılması halinde işverenin engelli çalıştırma yükümlülüğü bulunmamaktadır. Çünkü tüzüğe göre engelli çalıştırma zorunluluğunun olabilmesi için o işyerinde 50 ve daha fazla işçinin çalışması gerekmektedir. Tüzükteki bir diğer eksiklik ise çalışma güçlerini en az %40 oranında kaybettiklerini sağlık raporuyla belgeleyen engellilerin yararlanabilmesidir. Başka bir ifadeyle %1 ve %39 arasında olanlar engelli sayılmadıklarından kota uygulamasından yararlanamamaktadırlar. Dolayısıyla kota sistemi her engelli için uygulanamamaktadır. Bu konuda engellilerin düşünceleri şu şekildedir:

"Ben rapor alma işini bilmiyordum. Çocukluğumdan beri engelliyim. Kanunlar önceden %60 olarak rapor veriyordu. Sonradan %40'lara düştü. Ama doktorlar %40 raporunu bile vermiyor. Doktora gittiğimde rapor almak için rapor

vermedi. Doktor Bey ben düzelebilir miyim, eğer beni düzeltecek bir ameliyat varsa benim için daha iyi dedim. Neden rapor için uğraşayım. Ben sağlam mıyım hayır. Hem sağlam kısmını almıyorsunuz hem de doktorlar rapor vermediği için engelli sayılmıyorsunuz. Üstelik doktorun %40 engelli raporu vermesi de sizi engelli kılmıyor. Eğer işe girecekseniz maliye sizin raporunuzu alıp Ankara'ya gönderiyor ve maliyenin çıkardığı sonuçla doktorun verdiği sonuç uyuşmuyor. Maliye, doktorun verdiği engel derecesini daha aşağılara çekiyor. Devletin kurumundan aldığım raporu başka bir kurumu kabul etmiyor" (Katılımcı 1 - Bedensel Engelli).

"Bana göre %40 oranı engelli olup olmamayı belirlemez. Örneğin vatandasın bir gözü görmüyor hastane %20 ya da %30 oranında rapor veriyor. Kişi engelli sayılmıyor ama kişinin gözünün olmaması bir engeldir. Çünkü yarı yarıya görmüyor ama %40 oranının altında kaldığı için engelli sayılmıyor. Dolayısıyla engellilik haklarından yararlanamıyor. Bence bu oran %40' ın altına düşürülebilir" (Katılımcı 2 - Bedensel Engelli).

"Eskiden % 30 olanlar engelli sayılırdı. Şimdi %40 oldu. %40' ın altında olanlar resmiyette engelli sayılmıyor. Biz konfederasyonlarda bu konu üzerinde görüştük %20 ve üzeri engelli sayılsın diye. Ama maalesef meclisten bu konu geri çevrildi. Maliyede %30 engelli sayılıyor ama resmi kayıtlarda %40 ve üzeri olanlar engelli sayılıyor. Aslında %40'ın altında bayağı engelli var ama resmi kaynaklara göre onlar engelli sayılmıyor. Bunun mücadelesini verdik ama maalesef meclisten ret çıktı" (Katılımcı 3 - Dernek Başkanı).

"Engellilik sayısal oranla sınırlandırılamaz. Doktor rapor vermiyor ama toplum sana engelli diyor" (Katılımcı 4 - Görme Engelli).

"Ben %20 engelliyim. Raporum olmadığı için kar tatilinde de işe geliyorum. Raporum olsa idari izinli sayılacağım ama engelli sayılmıyorum. Bir de engelli kontenjanından yararlanamıyorum. Doktor raporuna göre engelli değilim ama topluma göre engelliyim. Bence engelli olmak sayısal bir ifade ile kısıtlanmamalıdır" (Katılımcı 5 - Bedensel Engelli).

"Engellilik rakamsal orandan ibaret değildir. %40'ın altında olanları engelli saymıyor devlet ama toplum %5 de olsa engelli sayıyor" (Katılımcı 9 - Ruhsal ve Duygusal Engelli).

Kota sisteminin bir cezai yaptırımı öngörerek uygulandığı durumlar da bulunmaktadır. Bu uygulamada belirlenen oranda engelli çalıştırmayan işverenlerden çalıştırmadığı her engelli için belli bir oranda ceza tahsil edilmesi söz konusudur. Ancak "kota kurallarının ihlali için para cezası ödemek istemeyen işverenler işe al ve işten çıkar stratejisi uygulamaktadırlar. Bazen işverenler çalışanı işe gelmemeye veya erken emekli olmaya zorlamaktadırlar" (Kolat 2007).

Genel olarak kota sisteminin uygulanma nedeni engellilerin özelde ise engelli kadınların istihdamda kendilerine yer bulmalarını sağlamaktır. Ancak sistemdeki bazı eksikliklerin bulunması özellikle engelli kadın istihdamını yeterli düzeyde sağlayamamaktadır. Her ne kadar cezai yaptırımlar olsa da Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük hükümlerindeki koşulları sağlayan yeterli sayıda iş yerinin olmadığı da aşikardır. Ayrıca tüzükte belirtilen gerekli koşulları taşıyan birçok iş yerinin, engelli istihdamını gerçekleştirmemek için ceza ödemeyi kabul etmesi ya da işe al işten çıkar stratejisini oluşturması da kota sisteminin eksiklikleri arasındadır. Eğer amaç engellilerin özelde ise engelli kadınların sosyal dışlanmaya maruz kalmamalarını sağlamaksa onların istihdamı konusunda daha etkili ve daha kalıcı çözümler üretilmelidir. Örneğin kota kapsamına giren iş yeri sayısı artırılmalıdır. 50 ve daha fazla işçi çalıştırma şartı her bölge ve her işletme sahibi için geçerli olmamalıdır. Böylece birçok küçük işletmelerde (50 işçiden az çalışanı olan) de engelli istihdamı gerçekleştirilebilir. Ayrıca engelli istihdamını teşvik etmek için engelli çalıştıran işverenlere vergi indirimi sağlanmalı, engellinin sosyal sigorta primlerinin bir kısmı devlet tarafından ödenmeli, işyerlerinin engellilere göre düzenlenmesi konusunda işverenlere maddi ve teknik yardım yapılmalıdır.

2.5.2.2.2. Korumalı İşyeri

Korumalı işyeri, ağır engellerinden dolayı istihdam edilemeyen engelliler için özel olarak düzenlenen işyerlerinde istihdam etme yöntemidir. Başka bir ifadeyle korumalı işyeri, "normal işgücü piyasasının rekabetçi koşullarında istihdam fırsatı bulamayan engelliler için mesleki iyileştirme ve istihdam sağlamak amacıyla, devlet tarafından ilgili mevzuatta teknik donanım desteği yanında mali yönden de desteklenen iş ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği işyeridir" (Çavuş, Tekin 2015:148-149).

Korumalı işyerinin amacı; engellilere özelde ise engelli kadınlara istihdam olanağı yaratmak ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. "Korumalı işyerlerinin en önemli ve kritik bileşeni olan korumalı kavramı; engelli bireylere rekabet faktörü olmaksızın korunaklı bir ortamda çalışma, işi öğrenme olasılığı tanımakta ve aynı zamanda rehabilitasyon ve toplumsal bütünleşme amacı taşımaktadır" (Çavuş, Tekin 2015:149). Ancak korumalı işyerleri engellilerin özelde ise engelli kadınları rekabet ortamından korumayı hedeflerken sosyal dışlanma probleminin yaşanmasına da neden olmaktadır. Çünkü bu işyerleri, engellilerin engellerine göre düzenlendiğinden, engelli olmayanlarla bir arada çalışma imkanı sunmamaktadır.

Korumalı işyerlerinde benimsenmesi gereken ölçütler şu şekilde belirlenmiştir:

- Korumalı işyerleri normal işgücü piyasasında yer alamayan ağır ve zihinsel engelliler için oluşturulmalı, işyerleri engellileri normal işgücü piyasasında çalışabilmelerini sağlayacak geçiş mekanizmaları olarak tasarlanmalıdır.
- Engellilerin özellikleri ile işin gereklilikleri ve iş organizasyonu birbirleriyle uyumlu olmalıdır.
- Çalışanlara tıbbi, sosyal ve psikolojik destek ile yeterli danışman personel sağlanmalıdır.
- Çalışanlara normal bir çalışma ortamında özel eğitim ve denetim sağlanmalıdır.
- Korumalı işyerleri, iş piyasasında geçerli olan iş programları geliştirmeli ve gerekli personel desteğini sağlamalıdır.
- Korumalı işyerleri engellileri destekleme fonksiyonunu gerçekleştirme yanında mümkün olduğunda rekabetçi bir ekonomik sistemin parçası olmalıdır.
- Yapılan işin özelliklerine bağlı olarak tatmin edici ücret[1] sağlanmalıdır.

[1]Engellinin yaptığı işe göre aldığı ücret takip edilmelidir. Ücretlerde eşitsizliğin olması, iş tatminsizliğine yol açacağından engellinin özelde ise engelli kadının iş verimi düşecektir. Engelliler sadece düşük ücret aldıklarında değil olması gerekenden fazla ücret aldıklarında da iş tatminsizliğini yaşayacaklardır. Çünkü işe yaramadıklarını ya da kendilerine acıma hissi ile yaklaşıldıklarını düşüneceklerdir. Dolayısıyla ücret düzenlemeleri engellinin özelde ise engelli kadının iş verimine göre ayarlanması gerekmektedir Ancak bu ücretin, asgari ücretin altında olmamasına da özen gösterilmelidir. Ayrıca engellilerin özelde ise engelli kadınların mesleki terfi ve fırsat eşitliğinden yararlanıp yararlanamadıkları da takip edilmesi gereken hususlardan biridir. Çünkü emeğinin

- Korumalı işyerleri sosyal amaçlarını gerçekleştirmenin yanında mali olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmalıdır. Bu çoğunlukla verilen ücretin bir kısmının devlet desteğiyle verilmesiyle sağlanır.
- Danışman personelin gerekli teknik vasıflara sahip olması gereklidir. Ayrıca gerek duyulduğunda ek bilgi ve eğitimin verilmesi gerekmektedir.
- Korumalı işyerlerinde çalışan engelliler sözleşmeli statüye sahip olmalı ve mümkün olduğunca normal bir işveren-işçi ilişkisi kurulmalıdır (Aktaş vd. 2004).

Genel olarak korumalı iş yerleri, rekabetçi bir ortamı benimsemediğinden istihdam edilen engellilerin özelde ise engelli kadınların, rekabetçi ortama göre daha verimli çalışmasına olanak sağladığı belirtilebilir. Çünkü bu iş yerlerinde işini kaybetme korkusu olmamaktadır. Dolayısıyla engelli kadınlar bu korkuyu yaşamadan çalışarak toplumsal hayatın içinde üretici olarak var olabilirler. Ancak korumalı iş yerlerinde istihdam edilen engellilerin özelde ise engelli kadınların, bu işlerde kalıcı olmaları için devlet desteğinin sürekliliği gerekmektedir. Bu ise her zaman mümkün olamayacağı için korumalı iş yerleri, engellileri sosyal dışlanmadan korumada yetersiz kalacaktır.

2.5.2.2.3. Evde Çalışma Yöntemi

Engel oranı çok ağır olan engelliler, evde çalışma yöntemi hizmetinden yararlandırılırlar. Evde çalışma yöntemi, işleri özel olarak engellilerin evine götüren ve bitmiş olan işleri engellilerin evlerinden alan bir sistemdir. Evinden ağır engelli hali durumu nedeniyle ayrılamayan ancak bulunduğu yerde uygun bir işte çalışabileceği belirlenenler için 'Evde Çalıştırma' sistemi uygulanmaktadır (Meşhur 2004).

Evde çalışma modeli engelli özelde ise engelli kadın için başlangıçta iyi bir yöntem gibi görünebilir. Evinde çalışan engelli kadın hem gelir getirici bir faaliyette bulunmuş olacak hem de işe gitmek için fiziki çevre sorunlarını yaşamamış olacaktır. Fakat evde çalışan engelli kadın toplumla bütünleşmesini sağlayamayacak ve yaşam

karşılığını alan engelli, iş yerinde kendisinin önemli bir rolü olduğu kanaatine varacak ve daha verimli çalışacaktır.

alanı sadece evi olacaktır. Dolayısıyla evde çalışma yöntemi, engelli kadının sosyal dışlanmasına neden olacaktır. Ayrıca işverenler, ücret, sosyal güvenlik ve iş güvenliği gibi konularda engelli kadınların ihtiyacını karşılayamayacaktır.

2.5.2.2.4. Kişisel Çalışma Yöntemi

Kişisel çalışma yöntemi, engellilerin kendi işyerlerini kurması ile ilgilidir. Fakat bu yöntem ülkemizde pek kullanılmamaktadır. Bunun başlıca nedenleri ise "engellilerin temel eğitim yetersizliği, engellilere sağlanan mesleki eğitim yetersizliği ve verimsizliğidir" (Genç, Çat 2013:376). Bu yöntemin ülkemizde uygulanma şansı çok düşük gözükmektedir. Çünkü hem kadın hem de engelli olan birey, aşırı koruyucu aile yapısından dolayı kendi iş yerini açmakta sıkıntılar yaşayabilir. Ayrıca engelli kadının, kadın olmanın yanında engelli olunmasından dolayı fiziksel, cinsel ve diğer istismar türlerine karşı korunma ihtiyacı bir kat daha fazla olmaktadır. Sonuçta düşük toplumsal statü içinde yaşamına devam etmek zorunda kalan engelli kadın, ev içine hapsolacak ve sosyal dışlanmadan daha da fazla etkilenecektir.

2.5.2.2.5. Kooperatif Çalışma Yöntemi

Kooperatif çalışma yöntemi, engellilerin kendi çabaları ya da devlet desteğiyle kurulan ve iş birliğine dayanan bir yöntemdir. Bu yöntem engellilerin mevcut yetenek ve kapasitelerini değerlendirme, bunları yapabilecekleri işlere göre iyileştirme ve bağımsız bir kuruluş olarak oldukları alanda faaliyet göstermelerini sağlayacaktır (Meşhur 2004). "Özürlüler işbirliği ve dayanışmanın yer aldığı kooperatif türü örgütlenme ile aynı durumda olan özürlü kişilerin gerek aralarında iyi bir iletişim sağlamaları açısından gerekse yetenek ve becerilerini birleştirmeleri açısından kooperatifleşmeleri, istihdam edilmede başarılı olmalarını" sağlayacaktır (Meşhur 2004).

Engellilerin istihdam alanından dışlanmasına karşı koruma sistemlerine bir bütün olarak bakıldığında genelde engellilerin özellikle de engelli kadınların çalışma hayatı içerisinde görev alabilmesi ve verim sağlayabilmesi büyük ölçüde gerekli temel ve mesleki eğitimi alabilmelerine bağlıdır. tıbbi, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanan engelli kadın; etkin ve verimli

çalışabileceği gelir getiren bir işte istihdam edilebilir. Engelli kadınların çalışma hayatı içerisinde bulunabilmeleri için de korunmaları gerekmektedir. Rekabet ortamı içerisinde istihdam edildiği işte kalıcı olmaya çalışmak zorunda kalan engelli kadınlar, engelli olmayanların iş verimine yetişemediği için işverenler tarafından istihdam edilmek istenmemektedir. Çünkü mesleki eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan engelli kadınlar, fiziksel açıdan güçsüz olmalarından dolayı işverenler tarafından istihdam edilmemektedir. Sonuçta engelli kadınlar çalışma hayatına katılamayacak, yaşadığı toplumla bütünleşemeyecek ve sosyal dışlanma yaşayacaktır. Çalışma hayatı engelli kadınların; üretici birey olarak toplumsal hayata katılımları, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve kendilerine yetebilme duygularını geliştirmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışma hayatına katılabilmeleri için de yeterli istihdam yöntemlerinin geliştirilmesi ve engellilik türlerine uygun işlere yerleştirilmeleri sağlanmalıdır. Böylece hem engelli kadınların yaşadığı işsizlik problemi azalacak hem engelli kadınlar yaşadığı toplumla bütünleşecek dolayısıyla sosyal dışlanmaya maruz kalmayacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar düşük toplumsal statüsü noktasında birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemlere çözüm üretmek amacıyla feminizm akımı ortaya çıkmıştır.Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunan feminist düşünce; kadın-erkek arasındaki toplumsal farklılığı ve kadınların yaşadığı sosyal dışlanmayı ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir. Çünkü toplumsal farklılık cinsiyet ve ayrımcılık olgularını karşımıza çıkarmaktadır. İşte bu nedenle feminizm, cinsiyet ayrımcılığının son bulması ve fırsat eşitliği taleplerinde bulunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak toplumumuza bakıldığında kadın ve erkeklerin görevlerinin birbirinden ayrı olduğu görülmektedir. Annelik ve ev işleri kadına ayrılmıştır ve bu görev onların yazgısıdır. Annelik ve ev işleri dışında bir uğraş alanı olan kadının durumu anormal olarak düşünülmüştür. Kamusal alandaki rolü sayesinde ise erkek, kadın üzerinde bir otorite sahibi olmaktadır. Bu durumu eleştiren feministler, felsefi temellerini eşitlik ilkesi üzerinde kurmuşlardır. Eşit koşullar sağlandığı müddetçe kadınlar ve erkekler arasında bir farkın olmayacağı görüşündedirler.

Feministler, kadınların hak ettiği yerde olması için toplumsal değişmenin gerekli olduğunu ve bu değişimin gerçekleşmesi için de en etkili yolun eğitim olduğunu belirtirler. Onlara göre toplumsal değişmeyi sağlayacak bir diğer etkili yol ise kadınların özel alandan çıkarak kamusal alana yönelmelerini sağlamaktır. Çünkü kadının bir işte çalışması, ona bir sosyal güvence sağlamakla birlikte bağımsızlık duygusunun kazanılmasını ayrıca toplumla bütünleşmesini de sağlamaktadır.

Kamusal alanda yer alma mücadelesi sadece kadının değil engelli kadının da mücadelesidir. Engelli kadınların çalışma yaşamına katılmaları engelli olmayan kadınların çalışma yaşamına katılmaları kadar önemlidir. Çünkü engellilerin özelde ise engelli kadınların hem ihtiyaçlarının fazla olması hem de onların toplumdan soyutlanmaması için üretime dahil olmaları gerekmektedir. Böylece onlar, başkalarına bağımlı ve yük olmaktan kurtulacaktır. Bu nedenle engellilerin özelde ise engelli kadınların istihdam edilmesine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmaktadır ancak bu düzenlemeler hala eksikliğini korumaktadır. Çünkü engellilere ve engelli kadınlara acıyarak yaklaşılmakta ve sevap düşüncesiyle sadaka verilerek yardım

edilmektedir. Bu ise engellilerin ve engelli kadınların istihdam edilmesi gerektiği düşüncesini ikinci plana atmakta ve çözüm olmaktan çok engelliler için birçok sorunun başlangıcını oluşturmaktadır. Örneğin çalışamayan engelli kadın, ihtiyaçlarını karşılayamayacak, kendisine olan güveni azalacak ve toplumsal hayatla bütünleşemeyecektir.

İstihdam sorunu engelli kadınlar açısından değerlendirildiğinde bu sorunun eğitimle bağlantılı olduğu görülmektedir. Ancak ülkemize bakıldığında engelli kadınlar erkeklere kıyasla eğitim olanaklarından daha az yararlanmaktadırlar. Dolayısıyla da engelli kadınların aldıkları eğitim zorunlu eğitimle sınırlı kalmaktadır. Bu durumun temelinde cinsiyet farklılığı yatmaktadır. Engelli kadının eğitimdeki yeri ilköğretimden başlayarak azalmakta ve bu azalış yükseköğretimde büyük bir faklılık oluşturmaktadır. Bu farklılığın azalması için engelli olmayan kadınların eğitim düzeyini yükseltmek için yapılan düzenleme ve kampanya projelerine, engelli kadınlar da dahil edilmelidir.

Eğitim ile ilgili olarak yaşanan bu eksiklikler kadının istihdamı konusunda da bazı sıkıntıları yaşamasına neden olmaktadır. Eğitim ve niteliklerinin düşük olmasının yanı sıra istihdam konusundaki politikaların yetersizliği, toplumun ve işverenlerin kadına özellikle de engelli kadına karşı önyargılı ve olumsuz tutumları vb. kadın istihdamını etkileyen etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etmenler kadınların işgücüne katılım oranlarını düşürmekte ve onların büyük bir kısmının ekonomik faaliyetlerin dışında kalmasına neden olmaktadır. İş bulan engelli kadın ise bazı sorunlar ve aşılması zor güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Fiziki çevre koşulları (ulaşım araçları, binalar, çalışılan işyerinde asansör olup olmaması, vb.) bu zorlukların başında gelmektedir. Karşılaşılan bir diğer sorun işverenlerin engelliye karşı tutumları, engellinin çalışamayacağı düşüncesidir. Deneyimsiz, kariyer ve mesleki eğitim açısından da yetersiz olan engelli kadın, işverenler tarafından çalıştırılmak istenmemektedir. Çalışan kadınların ücretlerindeki düşüklük de karşılaşılan bir başka sorundur. Aynı işi yapan engelli kadın, erkekten daha az ücret almaktadır. Girdiği işte kalıcı olmama sorunuyla da karşılaşan engelli kadın, gidip kamusal alandan uzaklaşarak kendisini özel alana hapsedecektir. Oysa engelli kadınların kendisine olan güveni artması, ihtiyaçlarını karşılaması ve toplumsal

hayatla bağlarını koparmaması için istihdam edilmeleri gerekmektedir. Onların istihdam edilmeleri için birçok çözüm önerisi getirilmiştir.

Engellilerin istihdam sorununa çözüm olarak birçok uygulama getirilmiştir. Türkiye'de engelli istihdamı için daha çok kota sistemi kullanılmaktadır. Ancak bu uygulama da bazı eksiklikleri içermektedir. Bugün kota sisteminin uygulanması açısından mecburi olduğu belirtilse de 50 işçiden az sayıda işçi çalıştıran işverenler kota sisteminden muaf tutulmuştur. Diğer yandan kota sistemi kapsamında olan işyerleri sahipleri ise, engelli çalıştırma yerine çalıştırmadıkları her bir engelli için para cezası ödeyebilirler. Bu ise kota uygulamasını ihlal etmenin yasal yolunu oluşturmaktadır. Kota uygulamasının çözüm olabilmesi için engelli kadınların temel eğitim ve mesleki eğitim almaları gerekmektedir. Ülkemizde engellilere yönelik bir meslek lisesi olmadığı için engellilerin istihdamı kota uygulaması ile çözülmeye çalışılmaktadır. Engelli kadınların çalışma hayatına katılımını artırmak için onların öncelikle temel ve mesleki eğitim almaları sağlanmalıdır. Çünkü Türkiye'de kadınların çalışma hayatına katılım oranlarının ve eğitim düzeyinin düşüklüğü karşısında engelli kadınların çalışma hayatına katılım oranları daha da düşüktür. Temel eğitimden yeterince yararlanamayan engelli kadınlar, mesleki eğitim alarak kamusal hayata dahil olabilir ve toplumsal hayatla bütünleşebilirler. Ancak mesleki eğitim almakta engelli kadın kağıt üzerinde özgür olsa da kendisine uygulanan bazı caydırıcı davranışlarla onun bu talebinden vazgeçmesi söz konusu olabilmektedir. Özer mesleki eğitim almak isteyen kadının karşılaştığı durumu şu şekilde aktarmaktadır:

- Mesleki eğitim yapmak yerine emekli olmak. Bu durumda özürlü kadın sakatlık sigortasından aylık almaktadır. Bu durumda hayatını minimum yaşam standardı ölçüsünde garantiye alır.
- Birkaç yıllık mesleki eğitim yapacak, ancak mesleki eğitim sonunda iş bulabilmeyi garantilemeyecektir. Mesleki eğitim yaparak iş bulamaması durumunda böyle bir aylığı alamayacak ve ekonomik açıdan zorlanacaktır. Engelli kadınların birçoğu ise böyle bir riski göze alamadığı için birinci seçeneği tercih etmektedir (Özer2001: 190).

Engellilerin kendi geçimlerini sağlayacak ve üretici olabilecekleri bir işe sahip olmasında mesleki rehabilitasyon çok önemlidir. Bu nedenle engelli kadının mesleki eğitim almak istediğinde caydırıcı bir uygulama ile karşılaşması üzücü bir durumdur. Mesleki eğitim alan engellilerin böyle bir durumla karşılaşmamaları için kota kapsamına giren işletmelerin sayıları artırılmalıdır. 50'den fazla işçi çalıştıran işyerleri genellikle sanayi sektörünün olduğu şehirlerde olmaktadır. Sanayi sektörünün olmadığı ya da kırsal bölgelerde 50'den fazla işçi çalıştıran işyerlerine rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla bu bölgelerde engellilerin kota sisteminden yararlanarak iş bulma olanağı da olmamaktadır. Bu nedenle kota uygulaması kapsamında belirlenmiş olan 50 ve daha fazla işçi çalıştırma şartının daha aşağıya çekilmesi gerekmektedir. Böylece sadece büyük işletmelerde değil orta ve küçük dereceli işletmelerde de genelde engelliler özelde ise engelli kadınlar istihdam edilebilirler.

Tüm dünyada kız doğmuş olmak, kadın olarak yaşamak genelde kadının özelde ise engelli kadının ayrımcılığa uğrayarak sosyal dışlanmaya maruz kalmasına neden olmaktadır. Engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi için onları istihdam etmek gerekmektedir. Kadınların yaşadıkları sorunları engelli kadınlar daha derinden yaşamakta hem kadın olmanın hem de engelli olmanın getirdiği önyargı ve ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrımcılık ve sosyal dışlanma konusu sadece engelliliğin değil feminizmin de temel sorunudur. Kadınların sorunlarına yine kadın bakışından değerlendirerek bir sonuca ulaşan feminist hareketin, engelli kadınları da sürdürdüğü mücadele içerisine dahil etmesi önemlidir.

Sonuç olarak engelli kadınların sorunları engelli olmayan kadınların sorunlarıyla paralellik göstermekte; ancak onlara kıyasla çok daha ağır niteliktedir. Engelli kadınlar, düşük ücretle, niteliksiz işlerde istihdam edildikleri için sosyal güvencesi olmayan, gelecek vaat etmeyen düşük prestijli işlere yönelmekte veya tümüyle işsiz kalmaktadırlar. Bu nedenle engelli kadınlar, feminist hareketin deneyim birikiminden yararlanarak eşit bir toplum adına daha başarılı adımlar atabilirler. Böylece kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına ilişkin atılan adımlar daha sağlam ve daha hızlı olacaktır. Kısaca sorunların çözümünde gerekli olan temel anlayış değişikliğidir. Başka bir deyişle sorun "herkesi içine alan, herkese uygun bir toplum modelinden yoksun olmaktır" (Karataş 2001:142). Herkesi içine alan bir

toplum modeli ise eğitim ve çalışma haklarından (kadın/erkek, engelli/engelli olmayan olsun) eşit şekilde yaralanmakla mümkün olur. Çünkü genelde kadınların özelde ise engelli kadınların yaşamış oldukları en büyük olumsuzluk eğitim yetersizliğidir. Temel eğitim ve mesleki eğitimden yararlanamayan engelli kadınlar, vasıfsız olmaları nedeniyle istihdam edilememekte ve buna bağlı olarak da sosyal bir güvenceden de yararlanamamakta ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar.

KAYNAKÇA

ABAY Ali Rıza ve GÜLOĞLU KAHRAMAN Fatma (2015), "Engellilere Yönelik Temel Ulusal Mevzuatın Toplumsal Cinsiyet Açısından İçerik Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sakarya, Cilt: 8, Sayı: 40, S: 430-439.

ADAMAN Fikret ve KEYDER Çağlar (2007), "Türkiye'nin Büyük Kentlerinin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", **Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**, Tes-İş Dergisi, Ankara, S:83-89.

ADAMAN Fikret ve KEYDER Çağlar (2009), **Türkiye'nin Büyük Kentlerinin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**, Erişim Tarihi:21.12.2016.

http://docplayer.biz.tr/133955-Turkiye-de-buyuk-kentlerin-gecekondu-ve-cokuntu-mahallelerinde-yasanan-yoksulluk-ve-sosyal-dislanma.hml

AKBAŞ Gökşen ve APAR Altan (2010), "Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme İçin Avrupa Stratejisi Özet Bilgi Notu", **T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı,** Ankara, S:1-7.

AKDAĞ Şule (2005), "Görme Engelli Kadının İnsan Hakları Eğitimi Program Uygulamaları", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 83-87.

AKTAŞ Canan vd. (2004), "Türkiye Korumalı İşyerleri Araştırması", **Özveri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/2sayi-2004-cilt1sayi2

ARIKAN Çiğdem (2001a), **Türkiye'de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ARIKAN Çiğdem (2001b), "Fiziksel Özürlü Kadınların Evlilik Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 164-174.

ARIKAN Çiğdem (2002), "Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım", **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, Ankara: Aydınlar Matbaacılık, Cilt: 2, Sayı: 1, S: 11-25.

ARSLAN Şule ve KUTSAL GÖKÇE Yeşim (1999), "Yaşlılarda Özürlülüğün Değerlendirimine Yönelik Çok Merkezli Epidemiyolojik Çalışma", **Türk Geriatri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:3, S: 103-114.

AYCAN Zeynep (2005), "Türkiye'de Engellilerin İş Hayatına Katılımını Etkileyen Bireysel, Kurumsal ve Toplumsal Faktörler", **Türkiye Bilimsel Teknolojik ve Araştırma Kurumu**, İstanbul, S:1-91.

AYTAÇ Serpil (2000), "Özürlülerin Rehabilitasyonunun Artan Önemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, İzmir, Cilt: 2, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 09.01.2010.

http://www.sbe.deu.edu.tradergidergi05aytac.htm

BERKTAY Fatmagül (2004), "Kadınların İnsan Hakları Gelişimim ve Türkiye", **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, İstanbul, S: 1-30.

BİLGİN Kamil Ufuk (2000), "Özürlülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Kamu-İş – İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Cilt: 5, Sayı: 4, Ankara, S:21-38.

BURCU Esra (2002), "Üniversitede Okuyan Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe – Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği", **Hacettepe Üniversite Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, Cilt:19, Sayı:1, S: 83-103.

BÜYÜKAKGÜL Hamza (2001), "Görme Özürlülere Yönelik Meslek Danışmanlığı Hizmetlerinin Değerlendirilmesi", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 254-257.

CAN Tuba ve KİTİŞ Ali (2009), "Çevresel Durum Özürlüyü Nasıl Etkiler?", **Özveri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/11sayi-2009-cilt-6sayi1

CILGA İbrahim (2009), "Sosyal Dışlanmanın Dinamiği, Bilimin, Mesleğin Dışlanması ve Öngörüler", **Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Cilt: 20, Sayı:2, S: 7-26.

ÇABUKLU Yaşar (2006), **Bedenin Farklı Halleri**, İstanbul: Pusula Yayıncılık.

ÇAKIR Özlem (2002), "Sosyal Dışlanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** İzmir, Cilt: 4, Sayı: 3, S: 83-104.

ÇAVUŞ Özgür Hakan ve TEKİN Akay (2015), "Türkiye'de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korumalı İşyeri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, İzmir, Cilt: 30, Sayı: 1, S: 145-165.

ÇIBIK Berna, AYDEMİR Deniz ve ÖZEL Claire (2005), "Engelsiz ODTÜ", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 92-95.

ÇINARLI Serkan (2010), "Türkiye İle Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Engelli Kavramı ve Engelli İstihdamı İle İlgili Düzenlemelerin İncelemesi", **Özveri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/13sayi-2010-cilt-7sayi1

ÇİVİ Ayhan (2001), "Özürlülerin İstihdamı, Çalışma Koşulları ve Bunlarla İlgili Politikalar ve Öneriler", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 91-94.

COŞKUN Ali ve ÖZTÜRK Emine (2009), "Türk Kadınının Feminizme Bakışı (Erzurum Örneği)", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Sayı: 20, S: 111-141.

DEMİR Meral ve YİĞİTOĞLU Zeynep (2005), "Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların Karşılaştıkları Sorunlarla İlgili Uygulama", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 167-175.

DEMİRÖZ Filiz (2001), "Görme Özürlü Okullarındaki Sosyal Hizmet Gereksinimi ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 45-53.

DOĞAN Eyüp (2001), "Görme Özürlülerin Mesleki Eğitimi ve Rehabilitasyonu", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 121-131.

DOĞAN İlhan (2014), "Sosyal Dışlanma ve İşgücü Piyasaları: İstanbul Fatih İlçesi'nde Bir Saha Araştırması", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.

DOLTAŞ Dilek (1995), "Batıdaki Feminist Kuramlar ve 1980 Sonrası Türk Feminizmi", **Türkiye'de Kadın Olgusu**, (Hazırlayan: Necla Arat), İstanbul: Say Yayınları, S: 51-73.

EKİM Başak (2007), "Sosyal Dışlanma İle Mücadelede Hak Temelli Yaklaşım: Avrupa Yoksulluk İle Mücadele Ağı", **Yoksulluk ve Dışlanma**, Tes-İş Dergisi, Ankara, S: 81-82.

ENGİN Nalan, vd. (2005), "Toplum Temelli Rehabilitasyon Programında Engelli Kadın Profilinin Değerlendirilmesi", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 116-120.

ERDİKEN Behram (2005), "Anadolu Üniversitesi Engelliler Yüksekokulu'ndan Mezun Olmuş İşitme Engelli Öğrencilerin İstihdamı, İş Durumu ve Ayrımcılık", **Özveri Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/3sayi-2005-cilt-2sayi-1

ERDOĞDU Seyhan (2004), "Sosyal Politikada Avrupalı Bir Kavram: Sosyal Dışlanma", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 75, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami75.pdf

ERDUT Tijen (2005), "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, İstanbul, Cilt:3, Sayı: 6, S: 11-49.

ERGÜN Mehmet (2005a), "Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılımı ve İşverenler, İşverenler İçin Rehber", **Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı**, Erişim Tarihi:25.03.2011.
http://www.ozida.gov.tr/?menu=egitim&sayfa=isverenrehberi

ERGÜN Mehmet (2005b), "Ayrımcılık ve Özürlüler", **Özveri Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/3sayi-2005-cilt-2sayi-1

EROL IŞIK Sevgi (2013), "İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkisi", **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Ankara, Cilt:24, Sayı: 3-4-5, S: 46-70.

EVCİL Nilay (2005), "Kentsel Yaşamda Engelli Kadın ve İstihdam", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 183-197.

GENÇ F. Neval ve TURAN Aykut H. (2005), "Türkiye'de Engelli Kadınların Eğitim ve İstihdamı Yeni Bir Umut Yeni Bir Fırsat Projesi", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 198-208.

GENÇ Yusuf ve ÇAT Güldane (2013), "Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sakarya, Cilt: 8, Sayı: 1, S:363-393.

GIDDENS Anthony ve SUTTON Philip W. (2014), **Sosyolojide Temel Kavramlar**, (Çeviren: Ali Esgin), Ankara: Phoenix Yayınevi.

GÖKBAYRAK Şenay (2005), "Avrupa Birliği'nin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İçerme Politikaları", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı:80, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami80.pdf

GÖKMEN Fatma (2007), "Türkiye'de Özürlü Haklarının Gelişimi", **Özveri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:2, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/8sayi-2007-cilt-4-sayi-2

GÜL İdil Işıl (2008), "Bir Hak Mücadelesi Alanı Olarak Engellilik ve Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi", **Özveri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/10sayi-2008-cilt-5sayi2

IŞIKHAN Vedat (2001), "Özürlü Kadınların İstihdam Sorunları", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 175-178.

İÇLİ Turhan (2001), "Görme Özürlülerin İstihdamında İşverenlerin Tutumu", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 88-90.

İKİZOĞLU Musa (2005), "Engelli Kadın ve Yoksulluk", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 280-286.

İL Sunay (2001), "Özürlülük, Aile Yaşamı ve Sosyal Hizmet", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 54-59.

İŞERİ H. Ergün ve KANBUR Yaşar (2008), "İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bağlamında Engelliler ve Örgütlenmesi", **Birikim Dergisi**, İstanbul, Sayı: 229, S:30-35.

KARATAŞ Kasım (2001), "Özürlülerin İstihdamı ve Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 141-152.

KARATAŞ Kasım (2002), "Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları: Bir Sosyal Politika Yaklaşımı", Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, Ankara, Cilt: 2, Sayı: 2, S: 43-55.

KELLECİ Lütfiye (2005), "Engelli Kadın ve Statü", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 103-107.

KENAR Necdet (2004), "Avrupa İstihdam Stratejisi ve Türkiye", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Ankara, Bilgesel Yayıncılık, Cilt: 19, Sayı: 223, S: 71-90.

KESKİN Doğan (2001), "Özürlülerin İstihdamında İstihdam Koşullarının ve Biçiminin Önemi", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 95-100.

KOÇ Esra ve KAYA Ayşegül (2006), **Kadının El kitabı Yasalardaki Haklarımız**, İstanbul: Çağın Matbaacılık.

KOLAT Serkan (2007), "Avrupa Birliği'nde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele", **Özveri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/8sayi-2007-cilt-4-sayi-2

KORKUT Remzi ve ERDİM Erol (2001), "Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri ve İstihdam Sorunları", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 216-222.

KÖSELER Halil (1998), **Görme Özürlülerle İlgili Özel Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları Hakkında 1998 Yılı Değerlendirme Raporu**, Erişim Tarihi: 29.04.2011.

http://belgeler.com/blg/1sox/halik-koseler-gorme-ozurlulerle-ilgili-ozel-egitim-sorunlari

KUZGUN KAYHAN İnci ve AYDIN GÜLER Derya (2005), "Türkiye'de İşgücü Piyasasında Engelli Kadının Yeri", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 222-231.

KÜÇÜKKARACA Nilgün (2005), "Feminizm ve Engelli Kadın", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 49-52.

MEŞHUR ALKAN Filiz (2004), "Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi", **Özveri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 28.09.2016.

https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/2sayi-2004-cilt1sayi2

MİCHEL Andree (1993), **Feminizm**, (Çeviren: Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.

MURAT Sedat (2009), "Genel Olarak Özürlülere Yönelik Çalışmalar ve İsmek Örneği" **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 4806, Sayı: 56, S: 22-89.

OSUNLUK Hatice ve UĞURLU Bahar (2005), "Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık", **Özveri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016. https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/3sayi-2005-cilt-2sayi-1

ÖZCAN ERSOY Mine (2005), "Engelli Kadınların Çalışma Yaşamındaki Konumu", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 176-82.

ÖZDEMİR YÜCESAN Gamze (2007), "Sosyal Dışlanma Kavramı Masum Değildir: İnsandışılaşmanın Reddi ve İnsanlaşmaya Dair", **Yoksulluk ve Dışlanma**, Tes-İş Dergisi, Ankara, S:100-103.

ÖZER Hikmet (2001), "Avrupa Ülkelerinde Özürlü Kadının İstihdamına İlişkin İzlenen sosyal Politikalar", **Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları**, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık, S: 189-193.

ÖZKAN SAYAR Gökçen ve ÖZKAN Bülent (2010), "Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, İstanbul, Cilt: 1, Sayı: 204, S: 91-103.

SAPANCALI Faruk (2005), "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, İstanbul, Cilt: 2, Sayı: 6, S: 51-105.

SEVİM Ayşe (2005), **Feminizm**, İstanbul: İnsan Yayınları.

SEYYAR Ali (1998), "Dünden Bugüne Özürlülerin Yaşama Hakkı", **Yaşama Sevinci Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 103, Erişim Tarihi: 28.09.2016. http://www.sosyalsiyaset.net/documents/dunden_bugune.htm

SEYYAR Ali (1999), "Özürlülüğün Tanımlanmasındaki Sosyal Faktörlerin Önemi", **Saray Rehabilitasyon Dergisi**, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 28.09.2016. http://www.sosyalsiyaset.net/documents/ozurlulugun_taniminda.htm

SEYYAR Ali (2000), "Uluslararası Boyutuyla Özürlü Kota Sistemi", **Kamu – İş Dergisi**, Ankara, Cilt: 6, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016. http://www.kamu-is.org.tr/pdf/611.pdf

SEYYAR Ali (2005), "Türkiye'de Yeni Özürlüler Politikasının Temel Stratejil Çerçevesinde Engelli Kadınların Durumu", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 121-130.

SUBAŞIOĞLU Fatoş (2008), "Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri'nin Engellilik Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma", **Bilgi Dünyası Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, S: 399-430.

SUNAL Onur (2007), **Sosyal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar**, Erişim Tarihi: 21.12.2016. http://sosyalpolitika. fisek.org.tr/ sosyal- dislanmaya-kuramsal-yaklasimlar/

ŞAHİN Tijen (2009), "Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi", **Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi**, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü, Ankara.

ŞAHİN Tijen (2010), Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi", **Yardım ve Dayanışma Dergisi**, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü, Ankara, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı: 2, S: 71-80.

TARTANOĞLU Şafak (2010), "Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramlaştırma Çabası", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 42, S: 1-13.

T.C. Anayasası (2004), (Yayına Hazırlayan: Remzi Özmen), Ankara: Seçkin Yayınevi.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2007), **Stratejik Plan (2008-2012)**, Ankara: Kalemdar Matbaacılık.

T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (2008), **Politika Dokümanı Kadın ve Eğitim,** Ankara: Fersa Ofset Basımevi.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009), **Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor**, Ankara.

TOKOĞLU Ersan, vd. (2010), "Bedensel Engellilerle Engelli Olmayanların İş Tatmini Alt Boyutlarındaki Farklılaşmalarının Diskriminant Analizi İle İncelenmesi: Bir Kamu Kurumu Araştırması", **Özveri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, Erişim Tarihi: 28.09.2016. https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/13sayi-2010-cilt-7sayi1

TONG Rosemaire Putnam (2006), **Feminist Düşünce**, (Çeviren: Zafer Cirhinlioğlu), İstanbul: Gündoğan Yayınları.

TOPÇUBAŞI Fattim ve ARIKAN Çiğdem (2005), "Türkiye'de Görme Engelli Kadınların Konumu: Genel Bir Değerlendirme", **Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksek Okulu, Derbent Oteli, Kocaeli, S: 76-82.

TUFAN İsmail ve ARUN Özgür (2006), "Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi", **Özürlüler İdaresi Başkanlığı Mevzuat – Yönetmelik**, Ankara, Erişim Tarihi: 18.03.2011 http://www.ozida. gov.tr/?menu =arastirma &sayfa =troailerianaliz,

Türkiye İstatistik Kurumu (2010), **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu (2010), Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

ULUÇ Güliz, SOYDAN Murat ve ANKARALIGİL Nazım (2009), **Medyada Kadının Temsiline İlişkin Feminist Bir Okuma Çalışması: Tempo Dergisi**, S: 1-11, Erişim Tarihi: 30.11.2009. http://xa.yimg. com/kg/groups/2645165/904891976/name/tempo.pdf

ULUTAŞ ÜNLÜTÜRK Çağla (2009), "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, İstanbul, Cilt: 2, Sayı: 21, S: 25-40.

WİNTER Jerry Alan (2004), "Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi" (Çeviren: Mehmet Ergün), **Özveri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Erişim Tarihi: 28.09.2016. https://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/ozveri-dergisi/2sayi-2004-cilt1sayi2

WALTERS Margaret (2009), **Feminizm**, (Çeviren: Hakan Gür), Ankara: Dost Yayınevi.

YILDIRIMALP Sinem (2014), "Sosyal Dışlanma ve Avrupa Birliği Yaklaşımı", **Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 2, S: 91-108.

YILMAZ Zühal (2004), "Çalışan Özürlülerin İş Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunları Etkileyen Etmenler", **Özveri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2.

https://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti-tuzuk-2016.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017).

http://www.anamurunsesi.com/HABERLER/engelliler_genel_bilgiler.htm (Erişim Tarihi: 15.02.2011).

https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr (Erişim Tarihi: 03.06.2016).

https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr (Erişim Tarihi: 03.06.2016).

https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/tuzuk2016-29012016.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017).

http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistik/istihdam-edilen-engelli-memurlarin-182(Erişim Tarihi: 28.10.2017).

http://www.hayatadahiliz.biz/indeks.php?option=com_content&view=article&id=1178&catid=18&Itemid=44 (Erişim Tarihi:09.01.2010).

http://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzuğu/10 (Erişim Tarihi: 22.08.2017).

EK

GÖRÜŞME FORMU SORULARI

1. Bir kadın olarak Türkiye'deki kadınların çalışma hayatında yaşadığı sorunlar hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Çalışma hayatındaki engelli kadınlar ne tür sorunlar yaşamaktadırlar?
3. İşyerinde fiziki şartlardan (asansör, rampa, tuvalet, vb.) dolayı zorluk yaşıyor musunuz?
4. Yaşanan sorunların neden yaşandığı ile ilgili neler söylersiniz?
5. Yaşanan sorunları aşmak için çözüm önerileriniz nelerdir?
6. Engellilerin istihdam alanından dışlanmasına karşı oluşturulan koruma sistemleri (kota sistemi, korumalı işyeri, evde çalışma yöntemi, kişisel çalışma yöntemi, kooperatif çalışma yöntemi) hakkında neler düşünüyorsunuz?
7. Çalışma gücünün en az %40'ından yoksun olanların istihdam edilmesi ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?
8. Çalıştığınız kurumda işinizde terfi etme durumu var mı, varsa bu konuda engel yaşadınız mı ya da yaşayacağınızı düşünüyor musunuz?
9. Engelli kadınların engelli olmayan kadınlara oranla işyerinde yükselme olanağının daha az olduğunu düşünüyor musunuz?
10. Amirinizin engellilere karşı davranışları nasıl, olumsuz tutumlarına maruz kalıyor musunuz?

    Evet ise nasıl?

    Evet ise neden?
11. İşyerindeki çalışanların engellilere karşı davranışları nasıl, olumsuz tutumlarına maruz kalıyor musunuz?

    Evet ise nasıl?

    Evet ise neden?

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı **:** FATİH YILDIZ

Uyruğu **:** T.C.

Doğum Tarihi **:** 01/01/1985

Doğum Yeri **:** Sivas

EĞİTİM

Derece	**Kurum**	**Mezuniyet Yılı**
Lisans	**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ**	**2008**

YABANCI DİLİN ADI: İNGİLİZCE